

РОМАНЪТ ПОБЕДИТЕЛ В „РЪКОПИСЪТ“

ГЕОРГИ
БЪРДАРОВ

Аз още
вря
дните

 ciela

Annotation

Романът, спечелил „Ръкописът“ на БНТ.

Топла майска нощ през 1993 г. Обсадата на Сараево е започнала преди година и краят не се вижда, също както на братоубийствената война между довчерашните съюзни югославски народи. Двойка млади сърби стоят в кухнята си, потънали в мълчание. Давор, християнин, и Айда, мюсюлманка, са съхранили любовта си сред разрухата и безумието, които царят в обсадения град. Знаят, че приближава поредното кратко, едва половинчасово затишие, когато снайперистите почиват. Загледани в стрелките на часовника, те са взели решението да избягат – да достигнат свободата... или да посрещнат смъртта.

Двадесет години по-късно българин пътува към Сараево, за да се срещне със сръбския преводач на книгата си. Скоро се озовават в кръчма и неусетно заговарят за войната. С напредването на часовете празните бутилки на масата се увеличават, а отдавна погребани тайни излизат на повърхността.

Две нощи. Четири съдби. Всички водещи до най-важните въпроси. Кой запали тази война? И кой спечели от нея?

Мислех, че знам всичко за трагедията на двамата млади, които светът нарече „Сараевските Ромео и Жулиета“. Този роман ми даде пределно ясен отговор, че не съм бил прав... И този финал, този шокиращ финал!

Христо Карастоянов

Ангажиран, ангажиращ, болезнено-емоционален и дълбоко човечен Георги Бърдаров!

„Аз още броя дните“ е урок по география на хуманността.

Захари Карабашилев

Мостовете се създават да свързват хората. Този мост обаче разделя живота от смъртта. Ръкописът на „Аз още броя дните“ е бисер, който блестеше ярко сред стотици други. Още в нерафинирания си вид предвещаваше да е изключителен роман, но сега вече, след редакцията, е нищо по-малко от шедьовър. Тази книга ще остане, редом с едва още няколко от последното десетилетие.

Христо Блажев

„Аз още броя дните“ е история за война и за любов — за най-хубавото и най-лошото в човека. Балканите раждат такива истории, сладки като мед и люти като ракия. Добре, че имаме писатели като Георги Бърдаров, за да ги разкажат.

Милена Ташева

- [Георги Бърдаров](#)
 -
 - [16:43](#)
 - [17:37](#)
 - [18:21](#)
 - [19:30](#)
 - [20:03](#)
 - [20:23](#)
 - [20:53](#)
 - [21:00](#)
- [Информация за текста](#)
 -
- [notes](#)
 - [1](#)
 - [2](#)
 - [3](#)
 - [4](#)
 - [5](#)

- [6](#)
- [7](#)
- [8](#)
- [9](#)
- [10](#)



Георги Бърдаров
Аз още броя дните

В памет на Адмира Исмич и Бошко Бркич

ГЕОРГИ
БЪРДАРОВ

Аз още
вредя
дните

Дори и в тези мигове тя запазваше хладнокръвие. Той я следеше с поглед от стола, опрян на ръба на масата. Цялото му тяло пулсираше от напрежение. Пламъчето на свещта танцуваше от влизания през процепите на вратата въздух и по тавана играеха караконджулски сенки. Тя свали чехлите си, придърпа табуретката и стъпи на нея с босите си крака. Пресегна се и остави буркана със захарта в най-горния шкаф. Всичко трябваше да изглежда както винаги е било. Никой не биваше да се досети. От това до голяма степен зависеше успехът. Той въздъхна — желяеше я. Проследи я как с умело, гъвкаво движение слезе от табуретката. Погледите им се срещнаха. В очите и на двамата имаше страх. Усмихнаха се.

Стенният часовник удари пет следобед. Оставаха четири часа, само четири часа. Странно притихнал бе градът навън. Този толкова жив и красив навремето град. Сараево! Преди малко, като дойде токът, не се сдържа и пусна касетофона. Из тишината се разля така любимата мелодия, *Sarajevo, Sarajevo, gdje je moja raja, gdje je moja raja!*¹, пееше Неда. Неда Украден. В ония тихи, спокойни, напоени с жасмин пролетни нощи. И сега бе пролет. Месец май. Най-хубавият месец в годината, но никой не пееше, нямаше и помен от мириса на жасмин. На пластове се наслояваха миризми на гнилоч и смърт. Трупове, лайна, човешки вътрешности и безнадеждност. Давор се усмихна при мисълта за песента. За Сараево имаше толкова песни, но тази на Неда безспорно бе най-добрата. Затвори очи и си спомни един от най-хубавите ѝ клипове. Неда влиза с кола без покрив в града откъм Куршум джамия. Духа вятър и шалът на врата ѝ се вее, докато се носи онова *Sarajevo, Sarajevo, gdje je moja raja, gdje je moja raja!*... Спомни си как влизаха с автобуса в Сараево след лятната бригада на 1988 година. По радиоредбата звучеше пак Неда. Целият клас се бе надигнал върху седалките и се дереше: *Sarajevo, Sarajevo, gdje je moja raja, gdje je moja raja!* И докато всички пееха, Давор се наведе към нея и я целуна. Непохватно, но дълго и страстно. Тя първо се стегна, а после омекна в ръцете му... Не, не беше първата им целувка, първата беше по-отпреди.

Сепна се и отвори очи. Айда седеше срещу него с изправен гръб на един от дървените кухненски столове. Притиснала плътно краката си един до друг, с пъхнати под бедрата длани, с леко притворени очи. С толкова характерния за нея жест прибра един кичур зад ухото си. Правеше го винаги, когато бе притеснена или замислена. Тялото ѝ излъчваше решителност и слабост. Намираше се на предела на силите. Две години живееха в този ад. Две години чакаха смъртта всеки ден. Две години не заспаха нито веднъж спокойно. Това трябваше да свърши. Още само четири часа мъчителна неизвестност, а после... после *пълна* неизвестност. Откъм улицата изтрополя количка, излая куче, някъде в далечината отекнаха първите за вечерта изстрели. После само за миг стана спокойно, нереално спокойно. Чуваха се единствено часовникът, мъркането на хладилника и сърцата на двамата. След това съвсем наблизко падна снаряд. Прозорците потрепериха. Свещта почти угасна, сякаш и пламъкът, уплашен от тътена, се сниши до фитила. Давор и Айда се спогледаха. Вече нямаше усмивки. Лицата по време на война са изопнати от страх, с тъмни сенки под очите, с една постоянна тревожност, която излъчват погледите. Откъм мястото, където изтрещя снарядът, се разнесоха женски писъци. Чу се и вой на линейка. Обичайните шумове за Сараево, вече повече от две години.

„Кой запали тази война?“

Кой запали тази война, се запита Давор. Този въпрос не му даваше мира. Всичко бе различно допреди няколко години. Хората живееха по братски в този толкова красив балкански град. Сети се за жасминовите пролетни нощи на Сараево и му се доплака. Не беше плакал отдавна, може би от края на осемдесетте, когато погребяха любимия му дядо, чието име носеше, а напоследък тайно си поплакваше. Но сега — не.

— Струва ми се, че удариха към детската градина — каза Айда.

Гласът ѝ, толкова хубав и мелодичен, когато пееше в женския хор на мюсюлманската общност в квартала, сега прозвуча дрезгаво и накъсано.

Давор се сепна.

— Да, Айда, и на мен ми се струва, че там удариха, мамка им — избяга от директния отговор той.

Детската градина на ъгъла на „Абдица“ и „Сепетаревац“. Как можеше да я забрави, та нали там се срещнаха за първи път.

Давор и Айда бяха родени в един и същи месец, юни, в една и съща година, шейсет и осма, и дори в един и същи ден — двадесет и пети. Живееха в два съседни панелни блока, подобни на панелните блокове във всички социалистически страни. Еднакви, грозни, безлични. С олющена мазилка, с напукани стени, с графити за футболни отбори, ръждиви метални антени по покривите, проснато на въжетата пране... С цялата бездушна сивота и равномерност на социалистическото ежедневие. Тогава и двамата нямаха представа ни от социализъм, ни от религия, ни от Югославия. Бяха две уплашени хлапета, поведени за първи път към детската градина. Възми им обясниха колко ще е хубаво там и как ще има много деца и много играчки. Ала още щом прекрачиха дървените прагове на еднакво боядисаните врати на апартаментите си, и двамата надуха гайдата. Усещаха, че целият им свят се променя. Възми това бяха първите им спомени един от друг. Едно разплакано синеоко момченце, с килната накриво шапка и сополи, размазани по бузите, водено от притеснената, че закъснява за работа майка. Едно симпатично момиченце с трапчинки на лицето и две светлокестеняви плитки, което бе клекнало на тротоара и се дърпаше с всичка сила, а майка му се молеше, също притеснена, че закъснява.

„Към детската ли?“ — попита Самаира, майката на Айда, Самаира, която иначе бе спокойна жена.

„Към детската, ама сякаш сме тръгнали към болницата, ако го гледаш тоя“ — отговори Лада и посочи ревящия с пълно гърло Давор.

„Първи ден?“

„Първи ден, разбира се. Още не е видял какво е и вече протестира. Така сме с всичко, ако можем да ядем само супа топчета, да си играем само със Златко и да имаме само червени автобуси за играчки.“

Двете млади жени се разсмяха. Бяха се засичали, разбира се, нали живееха блок до блок, но не бяха се запознавали досега.

„Самаира“ — подаде тя ръка, когато най-сетне успя да откъсне Айда от тротоара.

„Лада“ — отвърна другата жена и прехвърли ревящия сополанко от

дясната в лявата ръка.

И изведнъж се случи чудо. Давор забеляза Айда и погледът му се прикова в кафявите ѝ очи. По-красиво нещо не бе виждал в живота си и той млъкна отведнъж. Някаква застава профуча край тях и дори наду клаксона, защото те стояха по средата на улицата.

Беше толкова отдавна, сякаш никога не е било.

Беше толкова скоро, сякаш бе вчера.

Айда го гледаше право в очите и знаеше много добре за какво мисли той. Помнеше как инстинктивно го хвана тогава за ръка и предсмаяния поглед на майките им тръгнаха към детската градина. Типичната розово боядисана сграда бе само на петдесетина метра и натам вече вървяха притеснени още много разплакани деца, поведени от бързащите за работа майки и бащи. Той се препъна в някакъв камък и без малко да падне, но тя го удържа. И двамата помнеха отлично първия си ден в детската градина: през цялото време гледаха да са заедно, а вечерта бяха щастливи, че бабите им дойдоха по едно и също време и ги поведоха към еднотипните им панелни блокове с олющена мазилка.

„Само мъртвите виждат края на войната.“

На шести април хиляда деветстотин деветдесет и втора година тя беше тръгнала както всеки друг ден за факултета. Лекцията им беше от единадесет, но всъщност не се знаеше дали ще имат лекции, защото от няколко дни Сараево се тресеше като земетресението в Скопие. Зараждаха се спонтанни протести. Хората се гледаха уплашено, по улиците крачеха мъже в камуфлажни униформи и над града витаеше една страшна дума — *война*. Вече всички знаеха какво се случва в Хърватска. Смазани от цензурата, телевизиите не показваха никакви страшни и кървави картини, но кой не знаеше, че там се води жестока братоубийствена война? И че всеки ден загиват хора.

В мултиетническо Сараево никой не вярваше, че може да бъде разрушен мирът между тези хора, които от толкова години бяха живели като братя — хървати, сърби, бошняци. Католици, православни, мюсюлмани... Само довчера, като имаше мач на *плавите* или концерт

на Лепа Брена, изнасяха телевизорите пред входа и се събираха заедно, независимо от етнос и религия. Всички бяха югословени, както пееше Лепа, всички бяха хора. Вадеха кой каквото има — буркан желирано месо, туршия, люта валандовска ракия, домати, сирене, чесън. И заедно пееха песните на победата, и заедно псуваха съдията, и заедно плачеха след загуба, и заедно припяваха с Лепа: *Ja sam Jugoslovenka*. А днес...

Айда пресече по „Чемерлина“ — трябваше да мине през историческия център *Bašćaršija* с дюкянчетата, кебапчийниците, уличните продавачи на семки и сладолед, после да стигне до река Миляцка и да се спусне оттам по крайбрежната към университета.

Едва беше стигнала до *Bašćaršija*, когато откъм моста Връбаня започна да се стреля. Всъщност чу първо писъци и чак след това и изстрелите. Огледа се уплашена, но около нея имаше само също толкова уплашени лица. Мъже, жени, деца. С пролетни басмени рокли, със строги официални костюми, с ленени забрадки, с шалчета на „Железничар“. Всички бяха застинали като в ония смешни епизоди от немите филми или в приказките за вкаменени принцове и принцеси. После се разтичаха и настъпи хаос. Щураха се, държаха се за главите, плачеха. Продавачите трескаво прибираха стоката, въртяха металните лостове и спускаха кепенците.

Айда се опомни, притисна чантата с документите и учебниците до гърдите си и се понесе обратно към къщи. Стотици такива понесени от вятъра на войната пращинки бягаха, но нямаше къде да избягат. Айда никога нямаше да забрави оная миловидна баба със забрадка, която стоеше до нея, кръстеше се, гледаше небето и плачеше. Сълзите се стичаха забързани по двете страни на набръчканото ѝ преbledняло лице: беше лицето на войната.

Айда тръсна глава, за да прогони спомена. Спомените — и хубавите, и лошите — са излишен товар по време на война.

Видя го, че се е унесъл, наведе се над него и леко го побутна по рамото.

— Даворе, Даворе.

Той отвори уплашено очи.

— Задрямал ли съм?

— Да — усмихна се тя и го целуна.

Давор скочи.

— Трябва да идеш оттатък при вашите — каза Айда. — Виж ги как са.

— А ти? — попита той.

— Аз ще измия съдовете.

— Ще измиеш съдовете? *Просто ще измиеш съдовете?*

— Да, нали все нещо трябва да се прави, не можем само да седим и да чакаме, ще се пръснем така. Хайде, върви при вашите.

Давор се отпусна. Напоследък дори когато спеше, усещаше тялото си напрегнато като пружина. Особено мускулите на краката и ръцете. И оная безумна тревожност, която се беше свила под гърдите му. Погледна Айда с любов и отиде оттатък в хола. Майка му беше коленичила пред разпятието, кръстеше се и плачеше, а баща му с разрошена и без време побеляла коса стоеше на средата на стаята и се чудеше накъде да хване.

— А, Даворе! Май удариха детската? Съвсем близко падна пущината.

— Да, и ние с Айда мислим така, май удариха детската.

— Тя добре ли е? Къде е?

— Мие съдовете, нали сготви и хапнахме. Има и за вас после да вечеряте.

— Остави сега вечерята — махна с ръка баща му, а майка му се облегна на студения радиатор и сви крака към гърдите си. — Остави я вечерята, ами дай да ударим по една ракия, че ще се пръсна.

Давор понечи да каже, че не иска да пие — не и *тази* вечер — но се усети навреме. Баща му можеше да се усъмни: всяка вечер, като почнеха бомбардировките, те пиеха по няколко ракии, защото само тогава се отпускаха железните скоби в мозъците им.

— Дай по една — каза и седна на канапето.

Баща му отвори скърцащата вратичка на секцията, извади бутилка с прочутата валандовска ракия, с оная дървена стълба вътре, за която Давор като малък не можеше да се начуди как са я вкарали там. В бутилката жълтееше огнената домашна сливова, която варяха заедно.

— Слиовица — каза баща му и наля ракия в двете малки чашки.

— Живели — каза Давор и опита да се усмихне.

— Живели — повтори машинално баща му и двамата гаврътнаха отведнъж ракията.

Парещата ѝ топлина проряза гърлата им, двамата казаха само по едно звучно *Уф* и с абсолютно еднакъв жест, който сигурно се беше предавал от баща на син поколения наред в рода на Томашичите, избърсаха с ръкав устните си, а в очите им се появиха искри и заиграха малки ракиени дяволчета.

Навън вече се беше спуснал мракът. В хола, осветяван единствено от лоената свещ, се промъкваха страхът, нощният хлад, воят на сирени и далечна пукотевица. А някъде съвсем наблизо се чу просвирване на скорец. Скорец. Двамата се спогледаха.

Но какво по-нормално от скорец през пролетта?

Айда изчака Давор да излезе и се строполи върху стола. Прибра нервно още един немирн кичур зад ухото и чак сега се разплака. Знаеше колко е раним той в момента и тя не биваше да показва слабост. Давор можеше да се измъкне още в началото на войната, а и после още на няколко пъти — все пак беше сърбин. Остана заради нея. Любовта му бе по-силна от чувството за самосъхранение. Давор не беше страхливец. Остана с нея под писъка на куршумите и при ежедневната заплаха за живота им. Давор я обичаше така, както се обича само веднъж в живота. Истински и без остатък. Без сметки и ресто. Така, както си заслужава да се обича. Но Айда знаеше, че и тя трябва да е силна. И двамата бяха на косъм, на едно мигване на свещта от рухването, затова никой от тях не биваше да показва слабостта си пред другия. Само така можеха да удържат.

Вдигна глава и погледна часовника — беше пет и седем минути. Ту ѝ се струваше, че минутите препускат като подивели, ту, че се влачат. Навън сирените продължаваха да вият, някъде далеч се стреляше. Погледна ръцете си. Сякаш ги виждаше за последен път. Завъртя халката, която Давор ѝ беше подарил. Не, не бяха женени. Щяха да го направят, но войната.

Почти нямаше миг, в който да е сама и да не си спомня ужасите. Ужаси, които нямаше да забрави до последния си ден. Първите разстреляни хора, които видя на централния площад, само няколко дни след като започна блокадата на Сараево. Най-дългата блокада на град в човешката история, 1395 денонощия, с 495 по-дълга от Ленинградската. Първите дни ги прекараха скрити в домовете си, без да смеят да приближат до прозорците. Постоянно имаше артилерийски обстрели.

Сараево се намира в котловина, обградена от високи хълмове. От тези хълмове в продължение на 1395 дни и 1395 нощи снайперисти държаха под обстрел хората в града и непрекъснато падаше по някой убит.

Първите няколко дни мислеха, че тази лудост ще е само временна. Все още имаха ток и вода. Не излизаха от домовете, само гледаха по телевизията или слушаха по радиото изказванията на знайни и незнайни политици и военни. Всеки казваше нещо различно и обвиняваше другия. Сърбите — бошняците, че искат да се отцепят от Югославия; бошняците — сърбите, че вероломно са ги нападнали; хърватите обвиняваха вкупом и сърбите, и бошняците. И никой не се интересуваше за хората в града, за тези нищо незначещи хорица, които всеки ден умираха, които страдаха еднакво, независимо от етнос и религия. Лудостта бе обхванала всички.

Няколко дни след началото на обсадата все пак излязоха — нямаше как. (С Давор се чуваха ежедневно, войната го беше заварила при баба му в другия край на града. Телефоните все още работеха, та си говореха с часове. Ужасът измести всичко, но любовта ги държеше да не полудеят.) Определиха си среща при стария паметник до брега на Миляцка. И въпреки плача и забраните на родителите си, Айда тръгна — трябваше да види Давор.

Излезе на улицата. Смрачаваше се. Въздухът миришеше на изгоряло. Всичко изглеждаше нереално. Панелните блокове приличаха на мишени в стрелкови полигон, асфалтът бе надупчен и посипан с бетонни отломки и стъкла, не се мяркаха хора. Айда зави зад блока и в бързината се препъна в нещо.

Нямаше да го забрави никога. Наведе се и видя: беше труп на възрастна жена. Първият труп.

Изпищя и се свлече до жената. Не я познаваше, навярно беше някоя съседка, която не бе виждала. Първият труп... Задави се и повърна там, на асфалта. Избърса се набързо и се втурна към стария паметник. Стигна там за около десетина минути, без да чуе нито един изстрел. А беше минала по всички открити места. Господ ли бе с нея, дяволът ли?

А там Давор я прегърна, после я заведе до коритото на Миляцка. Изми внимателно лицето ѝ и докато тя се бършеше с някакви салфетки, Давор се замисли за тези, които стреляха. Какви са тези изроди, които стрелят по беззащитните хора в града? Няма ли в тях нещо човешко,

нямат ли си майки и любими, няма ли кой да ги чака вечер, ами стрелят и убиват?

„Смъртта на един човек е трагедия, смъртта на хиляди е просто статистика.“

ИНТЕРВЮ

Квадратна стая, гола, почти без мебели, един прозорец, стол, лампа, бетонен под, тишина:

— *Име?*

— *Сърджан Лукич.*

— *Години?*

— *Трийсет и три.*

— *Рождено място?*

— *Кошево... тъъ, исках да кажа Сараево!*

— *Кошево?*

— *Кварталът, в който израснах. Пак е в Сараево.*

— *Къде ви завари войната?*

— *В Сараево, къде другаде. Ходил съм само два пъти с нашите до Адриатика, на море. Повече не съм напускал Сараево.*

— *Обичаш ли града?*

— *Ба'ли му мамата, не познавам нищо друго, освен Сараево. Сигурно ще рече, че го обичам.*

— *И къде те завари войната по-точно?*

— *По-точно ли? Ами, по-точно лочехме домашна ракия с двама авери, когато го съобщиха по радиото.*

— *Изненада ли се?*

— *Кой, аз ли? Не, рядко се изненадвам от нещо. Винаги съм една крачка напред. А и войната витаеше във въздуха. Вече знаехме какво се случва в Хърватска.*

— *Кога реши да се включиш?*

— *Не знам, може би в края на първия месец.*

— *Защо реши да се включиш?*

— Може би от скука, а може и защото аверите се включиха.

— *Не беше ли заради каузата?*

— Ебем ѝ пичку материну на каузата. Не съм мислил тогава за каузата. Бях млад, наивен, кръвта ми кипеше, а и нямаше какво друго да правя.

— *Сега съжсаяваш ли?*

— Не, за нищо в тоя живот не съжсаявам.

— *Ами за убитите?*

— Какво за убитите? Война е.

— *Не те ли гризе съвестта, бяха избити толкова невинни хора?*

Някои от тях си познавал...

— Ако под гризене на съвестта имаш предвид да не мога да спя, да, гризе ме, не мога да спя. Вече и дрогата не помага.

— *Защо?*

— Сънувам ги.

— *Сънуваш ги? Кои, убитите ли?*

— Не, те са минало. Сънувам онези, които се молеха за живота. Беше животинско, гадно.

— *Да ги убивате ли?*

— Не, по дяволите, казах ти вече, война е. Гнусно беше да ги гледаш как пълзят в калта пред краката ти и се молят за живота си. Ужасно гадно, ако си пичага — ще умреш с достойнство, а няма да пълзиш и да се молиш.

— *Много ли такива случаи имаше?*

— Да. Гледаш го здрав, прав мъж, а напълнил гащите, лази на четири крака и се моли, имал жена, имал деца. Че кой няма?

— *Убивахте ли ги?*

— Тия плъхове с най-голямо удоволствие. Просто докато лазеха и се молеха, им пъхах дулото в устата и стрелях. Пръскаше се кръв и мозък, ставаше мазало.

— *А жените молеха ли се?*

— Хм... молеха се, но по-рядко, държаха се по мъжки от мъжете.

— *И какво ги правехте?*

— Е как какво? Война е.

— *В смисъл?*

— Ами, предлагаха най-ценното си, тялото, някои опитваха да

хитруват и да минат само със свирка.

— *И?*

— Ами, възползвахме се от това, дет' дават, и после в зависимост как се е представила, я працахме или горе в лагера, или я разстрелвахме на място. Имаше един изрод, дето се кефеше, докато някоя от тия му духа, да ѝ пръска мозъка и едва след това свършваше.

— *А не се ли замисляше, че долу, в града, има много хора, които познаваш, с които си делил залъка си, които може би си обичал?*

— Не знам... (*Замислено, хваща се за главата*) — Май не, сякаш бяха два различни свята, два различни Сараево. Онзи, в който израснах, остана далеч назад в миналото, този, по който стрелях, беше друга шибана реалност. Между двата нямаше нищо общо.

— *Но все пак хората са били едни и същи.*

— Не виждах хората, виждах само кръвта, а тя омагьосва, настървява. Виждах само пълзящите в краката ми мъже и разтварящите си краката жени, само и само да оцелеят, да запазят нещастния си животец. Бяха готови на всичко. Не можеш да си представиш каква сила и власт е това. Ти си Бог, можеш да му пожалиш животеца и след време той да те убие, а можеш да го накараш да ти лиже калните подметки, докато пикаеш върху чутурата му, и после да му пръснеш мозъка. Можеш да ѝ подариш живота, за да ражда после мюсюлмански копелета, някое от които един ден ще те причака на улицата в тъмното и ще ти забие нож в сърцето, а можеш да я разнасяш като кучка по плаца, да ѝ се изредите всички, докато тя пици и се моли да я оставите. Всичко това е власт. Толкова е опияняващо — повече от алкохола, повече от дрогата, повече от всичко.

— *Звучи ужасно.*

— Война е.

— *Не мислиш ли някога, че може да има възмездие?*

— Възмездие? Къде? Горе на небето? Заеби тия глупости, братò, тука е всичко, и адът, и раят. Няма друго.

— *Чувстваш ли понякога вина?*

— Не, ние се биехме за справедливата кауза, за сръбщината, за християнството.

— Стигнахме.

Гласът му обра последните луфтове от отвореното сръбско е, докато бронята изстърга бордюра. Не беше добър шофьор, но беше добър преводач. Странен човек. Излъчваше излишна нервност и насилена приповдигнатост, почти на ръба на психопатията, но определено бе добър преводач. Странен човек наистина. Възслаб, висок, с дълги, леко къдрави коси, изпъкнали скули, чувствени, плътни устни, матов загар на лицето, дълги кльощави крака. Говореше бързо и въпреки че бе добър преводач, понякога се губех из акцента на българския му.

Влязохме в хладната коруба на Музея на войната. Намръщи се: знам, че му е неприятно да си спомня, но аз му плащам добре. Отвеждат ни в стаята с видеозаписите. Мизерничко е, като нашенски музей. Малко квадратно помещение с четири възстари компютъра. Карта на Босна и Херцеговина на едната стена. На другите — снимки от военното време. Разрушения. Страдание. Зареждат ни единия компютър и след малко почва интервюто. То е със снайперист, който е стрелял от хълмовете над града. Изглежда спокоен, сякаш разказва историята на друг човек. Опитвам се да вникна как можеш да стреляш месеци наред, да убиваш и сега да живееш, да говориш нормално. Гласът му е равен, спокоен, като пасторална картина. Опитвам се да го разбера — не мога. Говори за кръвта, която опиянява. Не ми се слуша повече, но затова, в крайна сметка, съм дошъл.

Зоран превежда със същия равен и безизразен глас. Ако не го познаваш, ще речеш, че няма грам емоция в него. Ала аз го познавам и знам колко му е неприятно, как иска да скочи и да разбие мутрата на тоя от монитора. Но има нужда от пари, а аз му плащам добре. Трябват му пари за дневната доза алкохол. Абсолютен терминален алкохолик, но е най-добрият преводач на български. Няколко пъти го питах за войната, само поклаща глава, къдриците му се разпиляват по набръчканото чело, а лицето му става пепеляво. Да, точно това е думата, пепеляво, като изоставено стърнище. Повече никога няма да се роди нищо от него. Обичам го и го съжалявам. Той също ми симпатизира. Две самотни души, отломки от отдавна корабокруширал кораб.

Интервюто свършва. Зоран гаси монитора с въздишка. Името на снайпериста ме бие в слепоочията — Сърджан Лукич. Кой си ти, Сърджан? Къде си сега? Защо не ги остави да живеят? Защо бе, човек?

Иска ми се да питам Зоран, но след всяко интервю той потъва в мрачния свят на спомените. Изгледахме вече няколко, едно направихме на живо, от него и двамата излязохме, сякаш току-що са ни прочели смъртната присъда, или Бог ни се е явил и ни е заплюл в лицата. В стаята става неестествено тихо. Неестествено, защото допреди секунди Сърджан шумно обясняваше колко е естествено да дърпаш спусъка, да убиваш, да изнасилваш. Такава била човешката природа. Може и такава да е. Нали затова съм тук, по дяволите.

— Е, доволен ли си? — пита Зоран с треперещ глас, а аз виждам, че и пръстите му треперят, докато си свива цигара. — Това е последното записано интервю, няма повече. Свършихме. Доволен ли си?

Замислих се. Би трябвало да съм доволен, защото свършихме работа, но как наистина да съм доволен?

— Ще разгледам музея. Ще дойдеш ли с мен?

Знаех, че няма да дойде, но бях длъжен да го попитам.

Изсмях се гърлено, после запали с кибрит цигарата, като дълго не я уцелваше: пламъчето танцуваше в ръцете му. Отвори прозореца, който гледаше към малък буренясал и покрит със строителни отпадъци двор. Изхрачи се шумно, всмукна от цигарата и издуха сивкав облак.

— Ебем ѝ пичку материну и на войната, и на музея. Бягай, теб те интересува. Всеки, който не го е преживял, го интересува. Хората обичат да гледат снимки от чуждо нещастие и да се чувстват съпричастни. Ебем ви пичку материну на съчувствието.

Псуваше много, типичен сърбин, но беше добър преводач, най-добрият.

— Ще те чакам в „Трите шишета“. Нали се сещаш, бяхме там първата вечер. Богоугодно местенце — каза и хвърли угарката през прозореца.

Затвори го и тръгна към вратата.

— Добре, след час ще съм в „Трите шишета“ — отвърнах.

— Днес е понеделник, значи перфектно, братò!

Не разбрах какво му е перфектното на понеделника, но и не питах. Затвори вратата, след него останаха мирисът на тютюн и болката.

Как стигнах дотук? Затворих вратата на двеста петдесет и втора аудитория след студентите. Веселата им гълчава се отдалечаваше бързо по тъмния коридор на южното крило на Софийския университет.

Очакваше ги приятна ноемврийска вечер, предполагам. Приятели, алкохол, веселба — студентски живот! Всичко бих дал да съм сред тях. Загасих лампата. Имах нужда от малко разпускане. Напоследък след часовете се чувствам изцеден. Не от самите часове — от себе си. Трудно се понасям — след четиридесетте е така. Самота, безнадеждност и спомени, тежки като свиреп махмурлук. Лекцията мина чудесно. Както винаги. Имаше много въпроси, коментари. Преподавам етно-религиозни конфликти в Геолого-географския факултет. Преди години излизах зареден след лекция, излизах на крилете на вдъхновението и можех с часове да разказвам за нея, за въпросите на студентите, за тезите си. Сигурно съм дотягал до смърт на тези, на които разказвах.

Сега няма на кого да разказвам. Сам съм. Приближавам се до прозореца и се заглеждам към вътрешния двор. Плющи проливен ноемврийски дъжд. Обожавам дъжда. Оттатък двора, под стряхата на библиотеката, голяма лампа облива с жълтеникава светлина прясно боядисаната сграда на университета. Дъждовните капки приличат на феерични искри от бенгалски огън. Вече са се образували локви. Дъждът ме кара да се чувствам жив. Предполагам, че ще си ида в един такъв дъждовен и подгизнал като бездомен скитник ден.

Стягам се. Събирам техниката. Лаптопа, мултимедията, колонките, разклонителя. Някой отваря вратата. Чистачката. Учудва се, че съм вътре, и то на тъмно. Напоследък вечер сме само аз и тя в университета. Мисля, че започва да ме съжالياва. Набързо се изнасям и потъвам в дъждовната ноемврийска нощ. Студът и влагата се просмукват през тънкото ми лятно яке. Нищо, ободрявам се. Оставям се на дъжда. До любимата бърлога на *Timeless* има около триста метра. Достатъчни, за да потъна целият във вода. Приглушени светлини, дървени маси, махагонов под, лек джаз, чаровни, винаги усмихнати сервитьорки. У дома съм. Любимата ми сервитьорка дори не ме пита какво искам. Поздравява ме и носи голямо уиски. Включвам лаптопа. Отпивам няколко едри глътки. Оставям ги да се разтопят в мен като кубчета лед върху нагорещен от слънцето камък. След малко главата ми е вече приятно замаяна, тялото се отпуска, постоянно натегнатите ми като пружини мускули се разтягат, душата олеква като захарен памук, който се топи в устата ти. Поръчвам второто уиски. Сервитьорката с обица на езика и секси походка се усмихва отново. Прекарал съм тук *n* на брой

самотни, щастливи часове. Тук написах книгата си. Светлините още повече се приглушават. Телефонът ми звъни.

— Жорка, как си?

— В *Timeless*-а пия уиски.

— Аха, екстра, всичко е наред. Зоран ще те чака, уредил е сума ти срещи. Важни срещи. Както искаше, с хора, преживели блокадата и войната. Отделно като бонус ще гледате някакви интервюта в музея. Взети са непосредствено след войната, има на снайперисти, на жертви, на изнасилени. Има всичко, цялата гнус. На Зоран не му се занимаваше, но пак е закъсал с кинтите и клекна. Можеш ли да тръгнеш утре?

— Че какво ме задържа?

— Да, забравих, че си самотният Джо. Хайде! И да се обадиш оттам.

Напивам се. На другия ден се оправям, хващам автобуса за Белград, оттам за Сараево — три дни път с камили. Ама така е на Балканите, не искаме много да се мешаме, макар че сме еднакви до мозъка на костите си. Или както се казваше в онзи стар лаф за разликата между България и Македония: „Море, едно лайно сме, минала кола и го разделила на две“. Тук колата минава често и винаги разделя. Дай ни на нас на Балканите да се цепим и да делим баницата, границите, момите, страданието, самохвалството си.

Специалист съм по етно-религиозни конфликти и ми предстои да издам първата си монография: „Имиграция, конфликти и трансформация на идентичности в ЕС“, в която специално място е отредено на войната в Босна. Не знам защо, но я почувствах като своя. И болката, и страданието, и любовта им бяха като мои. И сълзите, и куршумите, и тишината подир тях...

Зоран е преводачът ми на сръбски. Свърши дяволски добра работа, а сега уреди и тези срещи, за да ги добавя в книгата. Та, ето ме тук, в Сараево. Харесвам Сараево. Няма как да не го обикнеш. Топлина, мистика, балкански кръчми, дух, духове, тъга и отлична ракия. Какво повече му трябва на човек, роден, закърмен и израснал с Балканите.

Направихме всички срещи, чух каквото трябваше. Повече отколкото исках. Остават ми още два дни. Вече нямам работа. Вече не бързам заникъде. Цял живот бързах, сега животът бърза край мен. Аз съм застинал като паметника от книгата на моя приятел Глогов. Ще

разгледам Музея на войната. После ще се напия. „Трите шишета“ го предполагат. Не знам какво имаше предвид Зоран с това негово „перфектно е, брато!“, но си е перфектно да се налочим по балкански. Отварям скърцащата врата към централното фоайе на Музея на войната. Вие като ранено животно.

В началото на юни все повече се говореше в техния заселен предимно с бошняци-мюсюлмани квартал, че сърбите провеждали етнически чистки. Влизали по домовете, разделяли мъжете от жените, отвеждали мъжете нанякъде, разстрелвали цели групи. Ужасът бе постоянен.

Една вечер, когато вече почти непрекъснато нямаше ток, от съседната улица изреваха двигателите на мощни камиони. Съвсем наблизо се чува изстрели, подир тях писъци на жени и силни мъжки гласове. Вече няколко дни Айда и родителите ѝ бяха постоянно нащрек. Още от началото на блокадата брат ѝ Риаз бе останал при баба ѝ, в другата част на града, до която сега нямаша достъп. Щом чува шумовете, се втурнаха към прозорците.

„Ужас, Сафет — изкрещя майка ѝ. — Идват! В съседния блок са, Сафет, вадят оттам хората. Какво ще правим, Сафет?“

Баща ѝ стоеше вкаменен. Какво можеше да направи? Изстрелите, виковете, гласовете приближаваха.

„Самира, Самира — крещеше и тропаше по вратата им съседката от горния етаж. — Самира, идат, какво да правим, Самира?“

„Сафет — разтърси Самира мъжа си. — Бягай през задния вход. Бягай и Аллах да е с теб. Останеш ли тук, ще те отведат.“

„Как ще ви оставя?“ — отвърна Сафет сякаш насън.

„Нали чу, че жените само ги претърсват и им взимат накити и дрехи, а мъжете ги отвеждат, не знаем какво правят с тях. Трябва да бягаш, Сафете, заради нас, заради Айда и Риаз, чуваш ли? Трябва да бягаш.“

Беше силна жена — успя да го избута навън. Пред вратата им ридаеше съседката, по стълбището тичаха, блъскаха се, падаха и се прескачаха хора. Сафет ги целуна и се спусна по стъпалата. Самира се молеше със сплетени пръсти, а Айда стоеше насред коридора: не можеше да помръдне, мислеше само за Давор. Дори не осъзнаваше, че войниците вече трополят с кубинките по циментовото стълбище.

Но после ги видя. Видя ги да блъскат и ритат жени и деца, да влачат мъжете. От горните етажи се чуваха изстрели.

А накрая и в техния апартамент влезе войник. Високо младо момче с изпотено лице, кръвясали очи. И с калашник, който размахваше във всички посоки.

„Има ли мъже тук?“ — изкрещя.

Айда само поклати глава.

„Мислете му, ако сте ме излъгали, на всички ще ви прережа гърлата.“

Блъсна Айда и изкърти с ритник вратата на спалнята, погледна под леглото и изстреля дълъг откос в гардероба. Надникна и в другите стаи, претършува надве-натри и взе каквото можа: явно бързаше. После се върна при тях.

„Злато?“ — изсъска.

Самира бръкна в джоба на престилката и извади оттам два синджира, едно златно сърце и едно колие. Войникът ги сграбчи и ги напъха в джоба на куртката си. Видя халката ѝ, стисна до посиняване китката ѝ и с грубо движение я изтегли от безименния пръст. После се обърна и погледна към Айда. Усмивка пробягна по пращното му лице.

„Я да видим“ — каза и грубо разтвори скръстените ѝ пред гърдите ръце.

С дясната държеше автомата, а с лявата разкъса роклята ѝ. Самира понечи да се хвърли към тях, но без да отмества поглед от Айда, войникът я удари с приклада и тя се строполи на земята.

„Хубава си — каза, — много хубава.“

Айда стоеше вцепенена, а той прокара ръка по натежалите ѝ гърди. Лъхна я тежка миризма на пот и желязо. Войникът бръкна под разкъсаната рокля, ръката му се плъзна надолу. Беше спряла да диша от ужас. Самира понечи да стане, но той само я ритна с кубинките в гърдите и тя отхвърча към стената.

Ръката му вече беше между бедрата на Айда, когато откъм стълбището проехтя вик:

„Горане, Горане, хайде, давай, нямаме много време. Горане, чакат ни.“

Той измъкна ръката си, скъса сребърната ѝ верижка — подарък от Давор — и се завтече навън.

Точно тогава от отсрещния апартамент друг войник измъкна Вая. Беше само на осемнайсет, студентка в първи курс, много красиво момиче. Мъжът я изблъска на стълбището, а тя пищеше. Майка ѝ се хвърли към него, но той не бе толкова милостив като Горан: вдигна автомата и изпразни пълнителя си в нея. После блъсна Вая към перилата и разкъса дрехите ѝ.

Айда затвори очи, но чуваше писъците ѝ. Когато всичко утихна и отново ги отвори, видя Вая да стои прегъната върху перилата на стълбището, по което с големи подскоци идваше Давор.

„Айда, направиха ли ти нещо? — хвана лицето ѝ той. — Направиха ли ти нещо, Айда!“

Айда отстъпи назад и посочи с поглед към стълбището. Давор се обърна и едва сега забеляза полуголата Вая, грабна от закачалката някакво палто, изскочи навън, загърна крехкото ѝ телце и я внесе в апартамента. Тя не издаде звук.

Докато Айда и Самира миеха Вая в банята, Давор затвори вратата на апартамента и се отпусна на пода, опрял глава в коляното си. Не можеше да повярва, че това се случва. На същите тези стълби, по които бяха минавали стотици пъти. Помнеше много добре как тичаха нагоре с Айда като ученици и как той носеше чантата ѝ, защото беше тежка за нея. И как после мама Самира им мажеше големи филии с масло и шипков мармалад. Сякаш това никога не го е имало. Сякаш наистина ставаше въпрос за два различни свята, нямащи нищо общо помежду си. Уж едно и също стълбище, едни и същи хора.

„Батко Даворе, ще се ожениш ли за нея?“ — точно така го беше попитала Вая преди пет години на същото това стълбище. Тогава Давор в официален костюм и с островърхи модни обувки чакаше Айда. Беше деветнадесети май осемдесет и осма година — абитуриентският им бал. Давор пристъпваше нервно от крак на крак, а мъничката Вая излезе от дома си с обръч в ръце. Погледна го с бистрите си сини очи и го попита дали ще се ожени за Айда. Давор целият пламна, а Вая се спусна с леки подскоци надолу. А след това излезе Айда. Дотогава момичетата ходеха със сините ученически престилки и много рядко носеха дори дънки, и когато видя надиплената кремавосиня рокля с дантелени ръкави, Давор онемя. Обувките с високия ток подчертаваха красотата на глезените ѝ, а кестенявите ѝ коси с вплетени в тях сребристи нишки се разпиляваха по

голия ѝ гръб.

Плиснаха им менче с вода, както си му е редът, и той я поведе надолу, като държеше високо ръката ѝ, както беше виждал във филмите, че държат кавалерите ръцете на дамите. Помнеше, макар и през някаква синкава като роклята ѝ пелена, слънцето от онзи чуден майски ден. Отвън беше пълно с роднини, съседи, щракаха фотоапарати. Сама и Лада бяха организирали празненството, на Далибор и Сафет оставиха само да се погрижат за автомобила. И те се бяха погрижили чудесно: пред входа блестеше снежнобял кадилак. Не стана ясно откъде го бяха изкопали, но с тази кола Давор наистина удари в земята всичките им съученици. Никога нямаше да забрави с какво вълнение ѝ отвори вратата, как ѝ държа ръката през целия път до училището и как се опияняваше от аромата на парфюма ѝ. Френски, струваше цяло състояние, но той беше пестил шест месеца, за да ѝ го подари за бала.

Пред училището имаше спрели десетки автомобили и на всяка втора или трета застава се падаше по едно лъскаво модерно западно возило — всички бащи се бяха погрижили за специалния ден. Ала техният кадилак очаквано обра най-много възхитени погледи и овации. А когато Давор отвори вратата и изведе принцесата си, за всички стана ясно кои ще са звездите на бала.

Направиха си много снимки за спомен — с класната, с другите учители. От тях струеше лекота. Мислеха, че всичко най-хубаво им предстои, мислеха, че сега започва истинският живот. Никой не знаеше къде ще бъдат след пет години, а още по-малко пък можеха да знаят тогава, че мнозина от тях след пет години нямаше да са вече между живите.

Празнуваха в най-модерния за времето си ресторант — „Яворите“. Бяха осигурили участието на звездата Неда Украден. Тя започна с култовата „Шуми, шуми, яворе“, откъдето идваше и името на заведението. Всички седяха на една маса и пееха с Неда, преметнали ръце през раменете на съседа. Алкохолът наля сила и безразсъдство в момчетата и заголи гърбовете, гърдите и краката на момичетата. Неда повтаряше ли, повтаряше: *Sarajevo, Sarajevo, gdje je moja raja, gdje je moja raja!* — а когато тя си тръгна, окупираха дансинга и до края на вечерта редуваха „Сребърни криле“, „Модърн толкинг“, „Металика“, WASP, Си Си Кеч и Сандра. Пиха, пяха и танцуваха с лекотата и

невинността на своята младост.

Половината от онези усмихнати, щастливи и влюбени в живота момчета и момичета вече ги нямаше. Преди няколко седмици Давор мина покрай училището. Почти нищо не бе останало от него, откакто го улучи снаряд. Влезе, поразходи се из празните стаи и коридори, изпика се в тоалетната, в която се бе облекчавал години наред. После отиде и в класната си стая на четвъртия етаж, последната врата преди фойето. Черната дъска, от която изпитваше такъв страх и отвращение, висеше само върху един пирон. Всъщност половината от стаята я нямаше вече: беше пропаднала в небитието, където бе изчезнала и цялата Югославия.

„Даворе, Даворе, ела бързо, моля те, Даворе“ — чу той уплашения глас на Айда откъм банята.

„Идвам“ — викна и скочи.

Изтича през коридора и отвори вратата на банята. Онова, което видя там, го удари в стомаха: слабичката Вая правеше отчаяни опити да си пръсне главата в чугунената мивка, а Самира и Айда едва я удържаха.

Давор грабна закачения зад вратата халат, метна го върху Вая и я грабна в прегръдките си. Дори и в здравите му ръце Вая продължаваше да се мята. Той я вдигна, а тя риташе с босите си крака и се опитваше да се добере до мивката.

„Бързо намерете нещо успокоително“ — кресна Давор и отнесе Вая в спалнята.

Самира дотича с блистер „Валидол“. Давор продължаваше да се бори с Вая и внезапно каза:

„По-добре донеси ракията.“

„Сигурен ли си?“ — рече изненадана Айда.

„Абсолютно е прав“ — потвърди обаче Самира.

Самира донесе еднолитрова бутилка от олио с домашна ракия. Давор с мъка наля няколко капки през стиснатите зъби на Вая, а после тя сама издърпа бутилката от ръцете му и започна да пие на големи глътки. Ракията я замая и тя се отпусна в ръцете му.

Давор срещна Вая отново година по-късно. Не беше я виждал от онзи следобед. Имаше работа в „Каранско“, някога промишлената зона на Сараево. Едва я позна, и то само защото тя го повика по име. Нямаше нищо общо с онова красиво крехко момиче. Носеше пластове грим, къса

пола, смърдеше на цигари и тежък парфюм. Беше чул, че проституира и се дрогира.

„Добре ли е Айда?“ — попита го тя.

„Да“ — отвърна Давор.

„Не ѝ казвай, че си ме видял. Заклевам те да не ѝ казваш, чуваш ли?“

„Няма да ѝ кажа, не се безпокой.“

„Но довечера, като я целуваш, целуни я веднъж и от мен.“

Повече не я видя.

Давор изпи две ракии с баща си и се върна при Айда. Видя зачервените ѝ очи и я прегърна, а тя се сгуши в него. На Давор му се искаше този миг да не свършва никога. Кой знае защо, може би от топлината на тялото ѝ или заради аромата на косата ѝ, се сети за един от най-хубавите си детски спомени — зимната олимпиада в Сараево през осемдесет и четвърта.

Снегът тогава не спря да вали няколко дни и покри града, в който обаче всичко дишаше, кипеше, вълнуваше се. Цяла Югославия живееше с мисълта за игрите. Първата зимна олимпиада в Източния блок. Сараево беше неузнаваемо. Бяха хвърлени много сили и пари всичко да бъде организирано перфектно. Подготовката продължи няколко месеца. Излъскаха улиците, измиха прозорците и фасадите, напълниха магазините с дефицитни стоки. На всеки ъгъл стояха униформени, забелязваха се и военни — властта се плашеше от провокации. Но за децата нямаше по-вълнуващо събитие. Все пак щяха да гледат истинска олимпиада на живо, пред очите им, в техния град. Още повече че ги пуснаха във ваканция по време на състезанията.

Айда не се вълнуваше особено, но Давор тръпнеше в очакване. Както всяко момче, той бе запален по спорта. А и Югославия се водеше сила в зимните спортове. Чакаше се с особено вълнение техният словенски идол Боян Крижай да спечели черешката на тортата — слалома. Колкото повече приближаваше откриването, толкова повече се увеличаваше вълнението в града. Няколко дни преди началото почнаха да пристигат чужденци.

Самото откриване гледаха по телевизията. Беше пищна феерия от цветове, песни и фойерверки. Разбира се, най-много им се искаше да посетят някоя от спортните прояви, но билети нямаше. Бащата на Давор

пусна всичките си връзки, но в онези дни дори всесилните за соца връзки не помагаха. Билети нямаше и нямаше. Давор се примири, че ще гледа всичко по телевизията и ще усети само периферния лъх на олимпиадата. Като някакъв Гаврош, който обикаля без пари около кебапчийниците и попива само с ноздри апетитния аромат.

Ала късметът му се усмихна. Два дни преди откриването мъкнеше тежката си чанта по заснежената стръмна „Поледица“, когато го удари снежна топка. Кипна, пусна чантата си, обърна се да види кой го е замерил и видя до будката за вестници да му се хили Каро. Каро беше от тяхното училище, но две години по-голям от него. Абсолютен пройдоха и хулиган, който смело надигаше бутилката, пушеше демонстративно пред училищния двор и често се замесваше в юмручни схватки. Едно от ония деца, с които разпадащата се соцсистема вече не можеше да се бори. Припечелваше добре от битака, където търгуваше с всички по-дефицитни стоки, най-вече с дънки.

„Хей, Даворе — провикна се той. — Закъде си се забързал? Да не би мама да е сготвила и да очаква любимото си синче?“

Давор почервения. Вече се бяха сблъскали с Каро в училищния двор. Най-вече на футболна тематика. Давор беше фен на „Цървена звезда“, а Каро — на гробарите от „Партизан“. Беше го предупредил да не идва с шал на „Звезда“, а когато през лятото го видя пак с него, го спря наред училищния двор и кресна: „Аз нали ти казах да не се размотаваш с тоя шал.“ — след това му смъкна шала и пред очите на всички го *наказа*: разкъса го по цялата му дължина. Давор обаче не му остана дължен и веднага се хвърли върху него. Каро беше толкова изненадан, че отнесе няколко юмука, но после извади джобно ножче и резна ухото на Давор. Шурна кръв, настана суматоха, някой извика учителите и накрая се появи и директорът. Беше строг човек с демодиран сивкав костюм, демодирани балкански мустаци и доста тежка десница, която Каро неведнъж бе опитвал. Разбута насъбралите се, изправи се пред кървящия Давор, хвана го грубо за ръката и кресна: „Кой го направи? Кажи кой го направи?“. Давор понечи да посочи Каро, но после се измъкна от ръката на директора и процеди през зъби: „Никой, сам паднах и се ударих на бордюра“. „Ясно е, че е имало бой, ти само ми кажи кой беше“ — изръмжа директорът, но Давор не отстъпи. „Сам паднах, другарю директор“ — каза твърдо. „Ей, момче,

опичай си акъла, знаеш ли какво наказание мога да ти лепна — въсеше се директорът. — Само ми кажи кой беше, останалото е наша работа.“ Давор издържа тежкия заканителен поглед и отсече: „Няма какво да казвам, другарю директор, сам паднах“. Директорът изсумтя и се махна оттам, но Давор вече беше спечелил уважението на цялото училище, защото никой не обича доносниците, а после и самият Каро го взе под закрилата си.

Затова и сега, като го видя, Давор се усмихна.

„Е поне има кой да ми стотви, а не се скитам по улиците.“

Каро също се засмя.

„Разбрах — каза, — че търсиш билети за олимпиадата.“

„Да, защо, да не би да имаш?“

„Може и да имам“ — ухили се Каро.

„И колко им искаш?“

„Що да е колко, може да е какво?“

„Добре де. Какво?“

„Примерно целувка от Айда.“

Давор се наежи, огледа се за по-едра буца лед... но Каро се засмя.

„Кротко, хлапе, кротко — каза, — пошегувах се. Имам нужда от колелото ти за една седмица.“

„Колелото ми?“

„Да, трябва ми за една сделчица в Зеница... Имам два билета за ски скока.“

„Ски скока?“ — Давор направи кисела гримаса.

„Хайде, хайде, по-добре е от нищо, а не ти искам и динар.“

Давор се засмя.

„Дадено, братле“ — отсече.

И двамата си плеснаха ръцете — сделката бе сключена.

После Давор от вълнение не спа цяла седмица. А Олимпиадата беше в разгара си. В онези дни хората в Сараево забравиха всичко друго: за дребните си битови проблеми, но и за големите — национални — проблеми, които вече се зараждаха в Югославия след смъртта на Тито; за любовите, разделите и неизвинените отсъствия на Бог. Заведенията бяха пълни с репортери, фотографи, спортисти, функционери. Отвсякъде се чуваше различна реч. Дори трамваите потракваха по релсите, празнично украсени, а уличното осветление по

цяла нощ обливаше града в призрачна светлина.

Вечерта преди ски скока Давор вдигна температура. Майка му изпадна в паника. Даде му аспирин, аналгин, витамини, не мигна цяла нощ и го заплаши, че няма да ходи на никаква олимпиада. На сутринта разплаканият Давор бе свалил температурата, но майка му продължаваше със заканите, че няма да го пусне. Добре че се намеси баща му. Той рядко оспорваше думата на Лада, но сега знаеше колко е важно за сина му това изживяване и накрая Лада отстъпи. Навлече Давор с няколко пуловера, уви го в шалове и той излетя щастлив от къщи.

До олимпийското градче ги закара бащата на Айда, с новата им застава, с която не пропускаше да се изфука пред целия квартал. По пътя Давор се потеше от вълнение, а Айда скучаеше и си мислеше за книгата, която четеше в момента.

Наложи се да паркират на близо километър преди пистите, защото нагоре се извиваше безкрайна редица от застави и лади. Стигнаха до самата шанца едва в последния момент, пробивайки си трудно път през навалищата. Беше шумно, както никога преди, хората викаха и се блъскаха, надуваха свирки и пищялки — беше весело. Каро беше докопал хубави места: в самия край на пистата, където скачачите се приземяват. Оттук всичко се виждаше идеално. Самото състезание продължи два часа. Два часа подскачаха щастливи и без да разбират нищо, крещяха при всеки скок. Всичко беше като чиста детска магия. По едно време Давор вдигна очи към небето. Снежинките все така танцуваха и умираха красиво, разтопени върху лицата на зрителите. Но над тях облаците се бяха разкъсали, слънчеви лъчи прорязаха снежинките, огряха пистата и тя се превърна в приказен декор — нереален, сякаш нарисуван. Поредният скачач се приземи в това море от светлина, а снежният прах, завихрен от него, се посипа върху зрителите, сякаш разпилян от невидимата божия ръка. Давор прегърна здраво Айда и потърси изпърхналите ѝ от студа устни.

После отидоха да пият чай в една от многобройните дървени къщички, сковани за Олимпиадата. Давор можеше да се закълне, че още помни мириса и вкуса на чая от онзи чуден февруарски ден на осемдесет и четвърта.

Седмица по-късно президентът на Международния олимпийски

комитет Хуан Антонио Самаранч закри Олимпийските игри с думите, че Сараево'84 ще остане в паметта на хората като най-позитивната олимпиада в цялата история на игрите. Сега по ски пистите дебнеха в засада снайперисти, в олимпийското село се търкаляха обезглавени трупове, хоккейните площадки бяха превърнати в затвори, залите — в секслагери. Колко малко и колко много са десет години от един човешки живот. Между двата свята имаше море от човешка кръв.

Махна с ръка на сервитьора, той дотърча на секундата и Зоран изрева:

— Две сливовици, големи, две мешани, с повечко сирене, и бързо, чу ли ме, веднагически, пресъхнал съм повече от цялото Фиджи — изсумтя и се захили, оголвайки развалените си зъби.

Странно, не усетих лош дъх, може би защото обичам миризмата на джибри. Още от времето, когато с дядо варяхме ракия горе на казана над село. Над Кулата, моето село. Мислите ми отлетяха натам, смесиха се с тежките ракиени пари, които се наслаяха под почернелия тухлен таван на онова богоугодно местенце. Въздъгнах. Беше толкова отдавна.

— Фиджи? — запротестира географският ми дух. — Фиджи е остров в Океания, зелен, влажен, сигурно имаш предвид Фуджи, изгаснал вулкан в Япония.

— Ебем му пичку материну, Фуджи, Фиджи, все тая. И к'во музеят? Война, снимки, разрушения, откъснати крайници. Кеф, а?

За няколкото дни, откакто съм тук, свикнах с преднамерения му цинизъм — странно, но не ме дразни. Приемам го някак си бащински, макар че като гледам, сме набори, нали е преживял блокадата.

— Мда, като в гастроном от соца е: изглежда пусто, празно, тъжно, лъснато и тук-там по някое парче месо.

Разсмя се гърлено и тръсна глава. Челото му се ороси от пот. Често се изпотява без видима причина. Обърна се нервно към бара. Сервитьорът се носи като ладия по тихата Неретва: леко, сякаш ако се забърза и набразди вълните, ще се случи някое голямо нещастие. Примерно земетресение. Никой не бърза тук. Все пак сливовиците пристигат след има-няма десет минути. Заслужават си чакането. И двамата наквасваме гърлата си с тази божия благодат и примижаваме от удоволствие. Златист цвят, пареща топлина, радостна омая. Както казва Чърчил: „Откакто спрях да пия, разбрах колко скупен и сив е животът.“

Макар да не знам Чърчил някога да е спирал.

„Трите шишета“ е одимена дупка под земята. Пуши се, разбира се. Масите са от старо, почти черно на оскъдната светлина, проядено от времето дърво. Дървени столове, голи крушки от зацапания таван, широк дървен барплот, кисели, преди да се напушат, сервитьори, които след това стават лежерни и носещи се като цигарения дим, ефирно, призрочно, никога забързани. Атмосфера, дух, приятна музика, от време на време сръбски рок.

Донесоха и втората сливовица. Разгорещяваме се със Зоран. Отваря се, както се казва, приказка.

— И как реши да се хванеш с българския? — питам.

— Баба ми е българка.

— Верно ли?

— Абе, македонка всъщност, ама то тук сме така омешани, че можеш ли да му хванеш края?

— Моят род е бежански — дошли са от Егейска Македония. Прадядо ми зарязал всичко, къща, имот, покъщнина, гробове и хукнал, щото се чувствал българин. Не е искал да го *пишуват* грък, както казваше дядо ми.

— Именно. И ние сме някаква странна компилация. Прадядо ми е албанец, горе от Корча, бяга през деветнайсети век с така наречените арнаути, когато някакъв паша почва да дерибейства. Имал билет за кораб, смятал да си опита късмета в Америка. Тръгнали били за Солун. Ама по пътя да вземат да спрат в Битоля. Или в някакво село край Битоля. Сядат в хана, поръчват хапване, пийване, както си му е редът. Вади прадядо ми кесията да плаща и в тоя момент съзира дъщерята на ханджийката. Онемява, влюбва се до полуда и остава. Тя се казвала Мария — казват, че тази Мария била приказна красавица, изваяна. Била като икона. Абе, природата, пичка му материну, кога дава — дава. Всички заминават, а той остава. Ден след ден, жълтица след жълтица, подарък след подарък се молил за любовта ѝ. Ама тя непреклонна, не поддава. Проверява го, значи. Изчаква го да изхарчи всичките си жълтици, да продаде билета за кораба, да продаде дрехите си. И когато остава без нищо и отчаян тръгва да си ходи, тя го настига на края на селото и казва само едно простичко: *Да*. Разправят, че били много щастливи. Та така се захванах с българския — покрай нея. А и вие,

българите, сте ми симпатични, във вас има една извечна мъдрост, която е рядкост тук, на Балканите. Топли хора сте, повече от нужното търпеливи, но топли, хубави хора.

Заслушваме се и двамата в напевния глас на Владо от „Сребърни криле“, който тъкмо обяснява за друга славна любов: *Zingarella, Zingarella, tvoja cerga sve je dalja, tko ti pije iz njedara, nagledah se tih bedara, Zingarella, Zingarella...*² Отпиваме от ракията. Зоран се опитва да изглежда груб. Не му се отдава. Циник — да, но груб — не. Беше го бил животът, беше го и ебал, та не беше останало много от него. Усещах го.

— И к'во? — казва, а едното му око постоянно играе. — Защо реши да пишеш за войната? За война, която не си преживял и няма как да разбереш.

— Свързан съм с нея.

Изстрелях го отведнъж. Не мислех да го споделям или споменавам, наистина не исках, болезнено е, но Зоран ме предизвика.

— Свързан си с нея?

— Да.

— И как собствено?

— Бил съм в Сараево и преди.

— Хм... Не знаех, мислех, че ти е за пръв път.

— Не, бил съм тук. Един от най-хубавите спомени в живота ми. Никога няма да го забравя.

— И кога това?

— Осемдесет и четвърта, февруари. За една седмица.

— Аха, олимпиадата, значи. Не знаех.

— Много неща не знаеш за мен. Преди университета бях спортист. Израснал съм в планината. В Родопите. От малък съм луд по ските, но не ми стигна талантът за алпийските дисциплини и се насочих към ски скока. Кефеха ме полетът, рискът, издигането над света, свободата за тези няколко секунди. Само няколко, но си напълно свободен, птица си.

— И беше на олимпиадата? Участва ли?

— Не, не стигнах до националния, но когато разбрах за Сараево '84, осъзнах, че това вероятно ще е единственият ми шанс да гледам зимна олимпиада на живо. А беше мечтата на живота ми. Само на петстотин

километра от нас, и то в соцлагера. Знаеш как беше по ония години.

— Знам, да. И аз бях на олимпиадата, и аз се радвах като малко дете на всичко, де да знам какво е имало да става после.

Въздъхна тъжно и отпи. За миг се отнесе някъде, често му се случваше, за минутка, две, после се връщаше в реалността. Върна се и сега.

— И к'во? Заради олимпиадата реши, че си свързан със Сараево, с конфликта, и реши да пишеш. — В гласа му имаше и сарказъм, и недоверие.

— Не — прекъснах го грубо. — Изживях седемте най-щастливи дни в живота си тук. Още първия ден в хотела се запознах с Мириан, кореспондентка в местното радио. Току-що завършила журналистика, пет години по-голяма от мен. Разкошни златни коси, бели като сняг зъби, големи стегнати гърди, ярък характер и най-невероятната усмивка във Вселената. Влюбих се на секундата. Цяла нощ се правих на клоун, но накрая я склоних да дойде в моята стая. Пазя шала ѝ от онази нощ, откраднах си го и още го пазя.

Бръкнах в раницата и измъкнах оттам тънкия копринен шал, който отдавна вече не пазеше аромата на тялото ѝ.

Зоран пипна шала — изглеждаше стъписан от неочаквания обрат.

— И какво стана?

— Прекарахме заедно тези седем дни. Приказка — така може да си влюбен само веднъж в живота. Обикаляхме кафенетата на Сараево, любехме се непрекъснато. Успя да ме вкара с журналистическата си карта и на едно от състезанията — аз, естествено, нямах никакви билети. И при това ме вкара точно на ски скока. Никога няма да го забравя. Беше мрачно, но точно преди последния скок облаците се разкъсаха за малко. Скачаше някакъв японец. Като се приземи, снегът се посипа като сребърен пращец над нас. Наведох се и дълго се целувахме с Мириан. На другия ден си заминах за България.

Млъкнах, тишината слегна като мъгла върху масата, а Владо Калембер продължаваше да рисува с думи: *Zingarella, Zingarella, tesko sam se oprostao, od gitare I od vina, od topline tvoga tijela, Zingarella, Zingarella*³...

— И после какво стана? — обади се накрая Зоран.

— Бяхме луди, продължихме да се търсим по телефона, да си пишем, но тогава бе сложно — разстоянията, границите. А и тя беше по-голяма и май реши, че не ѝ се занимава с мен. Само от време на време се появяваше в живота ми. Телефонни обаждания, писма, картички от Адриатика... После се омъжи. Мислех, че никога няма да я видя повече. А спортната ми кариера се прецака. Два дни след като се върнах от Сараево, бях на състезание на Боровец. Цяла нощ си бяхме говорили с нея, та не бях мигнал. Въобще и не погледнах шанцата, като полетях от седемдесетте метра. Загубих равновесие и паднах. Коляното ми се раздробих и дотук със спорта. Насочих се към другата си страст, географията. Станах студент, после докторант, асистент. И веднъж заминах на конференция в Любляна. Докато си взимах ключовете на рецепцията, един глас ме закова на място. „Джорджи, Джорджи, това ти ли си?“ Нейният глас. А и само тя ми викаше Джорджи. Показа се, че е продължила кариерата си на журналист. Показа се, че е в Любляна да отразява някакъв баскетболен мач. Показа се, че се е развела. Не бях правил секс с желание от последния път с нея. Любихме се до сутринта. На другия ден тя се връщаше в Сараево. Обещахме си, че ще се чуем веднага, че ще се видим съвсем скоро, че не всичко е загубено за нас. Че имаме време. Е, нямахме време...

— Защо?

— Защото беше шести април деветдесет и втора. Рожденият ми ден.

Всичко угасна. Спомних си го, а така да не исках да си го спомням. Но Зоран ме беше предизвикал. Вече съжалявах, че го казах.

— Убиха я, нали? — каза Зоран.

— Два месеца по-късно. Чувахме се винаги, когато имаше връзка. Един ден връзката прекъсна. Не можех да го проумея, Зоране. Защо, по дяволите? Защо бе, пичку ви материну, защо се избихте? Коя е тази религия, дете проповядва насилие? И кой е този Бог, който иска да убиваме? Кой бе, Зоране, кой? Убийството в името на Бог е убийство на самия Бог! Ей заради това се захванах с етно-религиозните конфликти, затова я пиша тази книга. Нищо няма да променя, няма да я върна, но поне мога да кажа, да изкрепя какво мисля. Защо бе, Зоране, защо се избихте като изроди? На олимпиадата изглеждахте толкова щастливи всички заедно. И при нас, в Родопите, са християни и мюсюлмани, имам

толкова приятели мюсюлмани, най-добрият ми приятел се ожени за мюсюлманка. Има две махали в Родопите, Гудевица и Гоздьовица. Създали са ги двама братя, Гудьо и Гоздьо. Идват турците и единият мюсюлманин, другият християнин, но си остават братя и си помагат до края на живота си. Сега жените от двете махали от малки стават посестрими, за да си помагат цял живот. През тринайсета година някаква потеря нахлува в Родопите и хората от християнската Гудевица тръгват да бягат. Тогава над землището им имало телена ограда. Един баща с бебе я прескача, потерята зад гърба им, стрелят... Заплита се цървулът му в оградата, той изпуска бебето. Опитва се да се прехвърли обратно и да го вземе, но потерята вече е съвсем близо, стреля, ще го убие. И той зарязва детето. Спасява се. После се връща след месец в Гудевица, вече полудял от мъка, и какво да види. От една къща в мюсюлманското Гоздьовица видели как бягат, и като се отдалечила потерята — спуснали се и спасили бебето. Баба Лидка — лично я познавах.

Зоран поклати глава, потта отново навлажни челото му.

— Брато — каза тихо, но много твърдо, — ако можехме да направим една Балканска фабрика за производство на енергия от лайна, щяхме вече да сме милионери.

Светлините се приглушават все повече. Напомнят за очите на магистрална курва в ранните часове на деня през зимата. Изцъклени от студа. Отразяващи като огледало фаровете на прелитащите автомобили. Без собствен блясък. Празни светлоотразители. Пускат пак „Сребърни криле“. Още от дете ги харесвам. Зоран също. Оживява се.

— И все пак — казва, — не разбрах защо реши да пишеш за войната, за *нашата* война?

— Тя не е само ваша. Тя е и наша, Балканска, общочовешка. Исках хората да разберат за страданието, за безумието, за тишината след куршумите, за сухите сърца и погледи на оцелелите. Почувствах я, преживях я, четох за нея, гледах клипове.

— Чете за нея?

— Да.

— Гледа клипове?

— Да.

— И мислиш, че си разбрал нещо?

— Не знам. Всъщност съм уморен...

Допих втората сливовица и оставих чашата на масата. Изведнъж се почувствах тъжен, празен.

— Самотен и отчаян съм, брате. Абсолютен лузър, аутсайдер на средна възраст, без цел, посока, жена, семейство, без смисъл. Просто едно нищо.

Прогърмя една от любимите ми песни на „Сребърни криле“. Гласът на Владо Калембер се спусна като пикираща чайка, зареяна в свободата на безметежния си полет сред облаците, които обрамчват лицето на подранилата луна.

Зоран също пресуши втората чаша. Удари я с яд върху дървената плът на масата. Целият подскочи от стола. И тъкмо когато Владо обясняваше: *Ne, nemoj reci da sam drugi, nije vazno to sto nisam prvi, jer ja sam sanjar, jer ja sam sanjar, jer ja sam sanjar*⁴ — той изкрещя:

— Значи *ти* си отчаян. Ти, ти, ти. Ти, затънал в самодоволството на интелектуалното си недоволство от живота. Знаем ги аз тия, знаем ги, много добре ги знаем. — Скочи и се замята около масата. — Сутрин си пиете кафето в някое луксозно кафене, вечер се наливате с уиски, обикаляте с блеснал поглед ония продавачки на плът, шибаните интелектуалки, дето им се ебе, та две не виждат, ама са стиснали бедрата, сякаш носят торба сребърници между тях. Философствате за живота и сте вечно недоволни. Знаем ви аз. Вие нищо, ама нищичко не знаете от живота.

Въпреки целия този цирк, никой не ни обръщаше внимание. Тука хората са свикнали.

— Знаеш ли какво е, братò? Знаеш ли какво е да ядеш мишки, да ебеш трупове, да крадеш от майка си? Знаеш ли какво е да живееш всеки ден, все едно си плюшена играчка на стрелбище? Да събираш крайници по канавките, да гледаш смъртта в очите, сякаш ти е любовница, с която вече не ти се чука, но тя не иска да си иде. Да погребваш деца, невидели още нищо. Знаеш ли, а?

Лицата ни бяха на няколко сантиметра едно от друго. Потта се стичаше по набразденото му от бръчки лице, а Владо Калембер се дереше със своя дрезгав глас, дето подлудяваше момичетата при соца: *Ja igran na sve, igran na sve, igran na sve ili nista...*⁵

Разплаках се — от ракията ли, от острия му мирис ли, от спомените ли. Пресегнах се и сграбчих с две ръце потния му врат. А гласът на Владо се носеше като повея от ганджа. *Jer ja sam sanjar lotalica, lotalica, lotalica, pod ovim nebom luda ptica, luda ptica, sanjar lotalica...*⁶

— Предадох, брато. Не ме боли, че са ме предавали, майната им, но не мога да се понеса, че аз предадох.

— Предаде?

— Единственият човек, който ме е обичал истински.

— Предаде.

Челата ни бяха опрени едно в друго, така както може да е само тук, у нас, у дома, на село. Майната ви на Запада. Запазете си еснафския доволен стерилен самоуют. Само тук можем да сме толкова близки, макар и непознати.

— Ти не знаеш, брато — разплака се и той; разчленяваше не просто думите, разчленяваше буквите, и дори паузите между тях. — Ти не знаеш какво е да предадеш. Не знаеш — и слава Богу, че не знаеш, пичку му материну.

А Владо продължаваше да разпъва задимената коруба на „Трите шишета“: *I tebi sam isto rek'o, da si ljepša no sve druge, I tebi sam isto rek'o, sve sa smijeskom, al's puno tuge...*⁷

От околните хълмове вече се спускаше здрачът, а заедно с него и чувството за безнадеждност. Докато грее слънцето, можеш поне за малко да забравиш войната. Да повярваш, че няма страшно, и да излезеш навън. Да се разходиш, да изпиеш една бира и да оставиш слънцето да разлива топлина по цялото ти тяло. Но паднеше ли мракът, започваха да присвяткват отдалече изстрелите на снайперистите. Не че през деня не стреляха, но тогава се чуваше само изпищяването на куршумите, понякога дори и това не се чуваше, а само заради поредното свлякло се в калта тяло ставаше ясно, че се стреля. Но вечер беше страшно. Имаха чувството, че снайперистите са зад всеки ъгъл, на всеки балкон, по всички покриви. И този ад нямаше край. Мракът носеше страх. Токът спираше често, така че само светлинките от свещите (и то единствено там, където прозорците не бяха закрити с плътни завеси) издаваха, че в града има живот. През нощта и рано сутрин имаше най-много жертви. Душичките на сараевчани бяха свити от ужас. Смъртта обикаляше от врата на врата и хората не смогваха да прибират трупове от улиците. Молеха се горещо, но Бог оставаше безмълвен: всички са безмълвни и равни пред заредените дула. Давор не вярваше в Бог, всъщност не вярваше в нищо, след като почти всичко му беше отнето от войната.

„Войната не е приключение. Войната е болест като тифа.“

Всичко в Давор се бунтуваше срещу безумието на тази война. Всеки удар на часовника се забиваше в сърцето му като габърчетата, с които някога майка му закнижваше с оризова хартия прозорците през лятото, за да не влиза слънцето и мебелите да избеляват. Сега имаше нужда от слънце.

Влезе в тоалетната — трябваше да остане за малко насаме. Отпусна се с облекчение на тоалетната чиния. Беше нервен и от няколко дни имаше постоянно разстройство.

— Даворе, Даворе — извика Айда отвън.

— В тоалетната съм, Айда.

— А, добре, исках да те питам нещо.

— След малко излизам.

— Няма проблем, не е толкова спешно.

Обичаше мелодията на гласа ѝ. Още от детската градина беше като омагьосан от тази мелодия. Айда пееше красиво и като запееше — в очите ѝ грейваше пламъче. Можеше да я слуша с часове. Често, като останеха сами, я молеше да му попее. Тогава затваряше очи и сънуваше найве световете, към които го отвеждаше нейният глас.

Както поеха заедно за първия си ден в детската градина — така тръгнаха заедно и за първия си ден в училището. Щяха да бъдат в един клас и, разбира се, веднага седнаха на един чин. Е, после ги разместиха: нея я настаниха по-назад, тъй като беше висока, но все пак първия учебен ден го изкараха на един и същ чин — заедно, както щяха да бъдат заедно и във всички първи неща в живота си.

Първият им истински път. Лятото на осемдесет и шеста, веднага след световното в Мексико. Давор беше прекарал цял месец пред телевизора — световното беше най-важното събитие за годината. След края му (в който неговата любима Аржентина с гения Диего Марадона спечели титлата) заминаха с Айда при баба му в Покровице. Намираше се на река Неретва, съвсем близо до Мостар. Едно от най-хубавите кътчета в Босна. Щяха да прекарат там две седмици. Дядо му по майчина линия бе починал отдавна, баба му живееше сама. Беше силна жена. Тя първа нареди на семейството да не им се месят на Давор и Айда, когато пораснаха. Вярно, хората живееха заедно, работеха заедно, учеха заедно, заедно пиеха в едни и същи кафани, но разликата в религиите си оставаше. На баба му обаче ѝ трябваше само едно гостуване в Сараево, само час, прекаран с порасналата Айда, за да реши, че това стабилно и умно момиче ще бъде истинска опора за внука ѝ. Още тогава Айда излъчваше сигурност. Затова баба им забрани на всички да се бъркат на младите.

Не така стояха нещата в семейството на Айда. Колкото повече растяха двамата, толкова повече растяха и страховете на родителите ѝ. Като по-млада религия ислямът е по-консервативен, по-фанатичен. Според Корана мюсюлманин може да се ожени за немюсюлманка, тъй

като се предполага, че ще наложи религията или най-малко обичаите и традициите на съпругата си. Ала е абсолютно забранено на мюсюлманка да се омъжва за немюсюлманин, тъй като много трудно ще опази религията си. Сякаш религиите са различни! Харесваха Давор и семейството му, но се притесняваха какво ще стане с връзката им и как Аллах ще погледне на това. Нищо че напоследък го бяха позабравили, както и Аллах беше забравил тях. Бог вече Го нямаше на това злокобно място, а заедно с него си заминаха и птиците. Едно от най-страшните неща в обсаденото Сараево — изчезнаха птиците. И когато не стреляха снайперистите, в града се настаняваше неестествена тишина. Нямаше птици. Бяха отлетели сякаш завинаги. Никой не разбра кога си заминаха. В първите месеци се разпръскваха с диви кръсъци, когато започваха артилерийските обстрели. А после всичко стана тихо. Много тихо, като в гробище.

„Печелившите от една война винаги са съмнителни, но губещите са ясни — милионите пионки, жертвани за интересите на малцината съмнителни.“

А през далечната осемдесет и шеста година всичко беше различно. Птиците си пееха, лятото беше топло и безгрижно. Особено за две осемнадесетгодишни хлапета, за които животът тепърва започва.

Слязоха от влака под жаркото августовско слънце. От нагретите релси струеше топлина и се носеше натрапчивата миризма на траверси. Давор вдиша с пълни гърди. Обичаше си селото. Беше си селско момче, нищо че се роди и израсна в столицата. Само тук, на село, душата му се разсъбличаше и оставяше да съхнат на припек всичките му проблеми, притеснения и ядове, а той отново ставаше едно шестгодишно хлапе, което лети с велосипеда по главната улица и разгонва гъските.

Спуснаха се по тясната пътечка, която водеше от малката гара към първите къщи. Зад гърбовете им под призрачната сянка на водонапорната кула пасяха няколко сиви магарета. Някога Давор си имаше едно любимо магаренце: беше кръстено на него. Прибираще го вечер към къщи и по пътя му разказваше за училището, футболните

мачове, отбелязаните голове и градските момичета.

Бутнаха ръждясалата портичка и потънаха под пъстрата сянка на асмата с нейния опияняващ аромат. Давор си помисли, че трябва да оправи портичката: откакто преди десетина години дядо му почина, баба му сама се справяше с всичко — беше наистина корава жена, твърда и спечена като августовска пръст подир седмици жегата и безводие.

Баба му ги посрещна пред широко отворената врата на къщата, отвъд която се носеше апетитната миризма на печено агнешко със зеленчуци. Прегърна ги, целуна ги по челата. Поплака си малко, докато наливаше в три тънкостенни чашки домашна ракия: както си му е редът, още с влизането пиха по няколко глътки за живите и преляха за мъртвите. После изнесоха на двора старата дървена маса, дето не си знаеше годините, и седнаха да обядват под сянката на натежалата от плод слива.

Дните на село се изнизваха като мъниста от молитвена броеница — еднакви и еднакво безгрижни. Давор и Айда, разбира се, спяха в отделни стаи и ставаха късно. Особено Давор — той от малък обичаше да си поспива. Айда ставаше по-рано и отиваше да помага на баба му в шетането. Не че тя се нуждаеше от помощ, но ѝ беше приятно това младо момиче да е до нея. Сякаш животът отново се завръщаше в запустялата след смъртта на дядото къща, с изпопадалите керемиди, прорасла през пукнатините в бетона тревичка и полурухнал сайвант, под чийто наклонен покрив ръждясваха чукове, клещи и лозарски ножици. Сред гонещи се котки и кудкудякане на кокошки двете приготвяха обяда на лятната печка под сайванта или перяха в каменното корито на външната чешма. А докато перяха — пееха. Пееха лудите, топли, пълни с толкова извечна мъка и мъдрост песни на Балканите. Песни, които за няколко минути и в десетина стиха могат да ти разкажат целия живот. За славните юнаци, паднали по бойните полета, без да се предадат, за невъзможната любов, която цял живот нагарча в дъното на изпитите чаши, за гурбета далеч от дома, за либето, което няма да те дочака, за вградените в основите на строежите сенки на младите булки. Давор се будеше от пеенето им, изпружваше доволно крака, ставаше, облягаше се на отворения прозорец и ги слушаше. Привечер риташе футбол с тукашните момчета, а Айда четеше. Тя все

четеше. А после се разхождаха покрай изтънелите от жегата води на Неретва, заслушани в надвечерния концерт на щурци и богомолки.

А после се случи онова, което Давор и Айда отлагаха дълго от страх и срам.

... Тримата вечеряха на двора, заслушани в тракащите клюнове на щъркелите и в повея на южняка. Давор беше пийнал малко повече. Не много, но достатъчно, за да паднат преградите. Беше поставил ръката си върху бедротото на Айда под масата. По принцип тя отклоняваше такива жестове — не допускаше повече интимност от целувка. Давор разказваше някакви смешни истории, тримата се заливаха от смях, когато той изведнъж осъзна, че този път Айда не е махнала ръката му от бедротото си. Чак се стресна. Погледите им се срещнаха и той видя в очите ѝ пламъче.

Точно тогава баба му помоли Айда да изпее някоя песен. Айда не обичаше да пее пред хората. Смущаваше се. В хора беше друго, там се сливаше с останалите, но се притесняваше да го прави сама. Давор очакваше, че и сега ще откаже, но Айда само кимна с глава. Стана, приглади роклята си и подхвана „Несаница“. Давор изтръпна, стомахът му се сви от желание. Това беше любимата му песен, най-любимата.

А Айда пееше така, както никога не беше пяла. Сякаш самите думи се раждаха в душата ѝ и излитаха оттам с цялата сила на мелодията в тях.

Na srcu mi lezi jedna stara rana koja nece iz njedara nigdje *На сърцето ми лежи една стара рана, която не иска отвътре да излезе* *pa se srce pita moje bez nje zivjeti kako li je, kako li je* *и сърцето ми се пита, без нея да живее как ли ще е, как ли ще е* *pa se srce pita moje bez nje zivjeti kako li je, kako li je* *и сърцето ми се пита, без нея да живее как ли ще е, как ли ще е* *idi, idi nesanice da ne vidim tvoje lice da mi zora bol ne stvara idi,пусти me da je odsanjam* *иди, иди, безсънице, да не виждам твоето лице.* *Зората болка да не ми причинява.* *Иди, моля те, иди, пусни ме да я пресънувам.* *Na srcu mi lezi jedna stara rana* *дај opusti srce je moli a rekla je* *дага дуго несе болјети али боли, али боли* *на сърце ми лежи една стара рана,* *хайте, пусни ме, сърцето я моли, каза ми, че няма дълго да боли, но боли ме, но боли ме* *a rekla je da ga dugo nece boljeti ali боли, али боли, али боли, али боли.* *Каза ми, че няма дълго за нея да боли, но боли ме, но боли ме... но боли ме, но боли ме...*

Давор разбра, че това е *мигът*. Почувства го с цялото си тяло. Стана от стола, пристъпи, обхвана с ръце тънкия ѝ кръст и я поведе към къщата. А зад тях баба му се усмихна, прекръсти се, наля си ракия, отля на земята и отпи.

Давор понечи да каже нещо, но Айда сложи пръст на устните му. Самотна лампа пръскаше сребриста светлина, някъде далече отекваше тропот на влак, петли се обаждаха като за последно, миришеше на вечерна влага и прясно окосена трева. Тръгнаха по стълбите нагоре към втория етаж. Там Айда бутна скърцащата и подута от влагата врата, щракна ключа и светлината от голата крушка огря стаята. Изрисувани цветя пълзяха по някога жълтеникавата, а сега избледняла като живота в селото стена. От старите черно-бели снимки, наредени по нея, гледаха бодри, тъжни, сериозни лица с чертите на Давор. Айда затвори вратата. Отиде при леглото, отметна завивката, а после загаси лампата. Обърна се към Давор и съвсем тихо каза:

„Ела, Даворе.“

Откъм улицата изтрещя мотор, някой пееше и се смееше с пълно гърло. Щурците се надсвирваха, чу се далечен лай. Давор пристъпи към старото легло с металните табли и нарисуваните по тях лебеди, с мириса на нафталин, с плътния грапав чаршаф.

После дълго, много дълго лежаха голи, хванати за ръце и с погледи, приковани в маслената белота на тавана, по който пробягваха светлините от преминаващите по улицата автомобили. Лежаха уморени, щастливи, съучастнически, заслушани в дишането на другия и затихващите шумове откъм улицата.

Давор пусна водата в тоалетната и се върна при Айда в кухнята. Паниката вече я обземаше и тя седеше на края на дървения стол, с ръце, подпъхнати под бедрата.

— Тук съм, слънце — каза. — Какво искаше да ме питаш?

Тя го погледна и премести с треперещи пръсти един кичур зад ухото си. Предишната ѝ решителност се беше стопила.

— Какво ще трябва да вземем? — попита тя.

— Не знам — отвърна той, — трябва да е съвсем малко.

— Е, поне някаква чанта.

— Чанта?

— Да, пътна чанта. Или сак.

— Не мисля, Айда — каза той меко. — Трябва да са ни свободни ръцете, не знаем какво може да се случи. Каквото и да вземем, трябва да е по джобовете ни, документи, пари, малко бельо, малко храна.

— Само толкова?

— Само толкова. Всичко друго само ще ни пречи.

— Добре, ще ида да видя бельото ни и ще направя сандвичи.

Стана и решително тръгна към тяхната стая: смелостта ѝ се беше върнала. Силна жена бе Айда.

Давор я улови за лакътя, притегли я към себе си и я целуна. Усети мириса ѝ и въпреки ситуацията, това го успокои. Тя отвърна на целувката му, после влезе в стаята.

Стаята им беше скромна: двойно старовремско легло с дървени табли, два стола, малка полирана кафява тоалетка с огледало, скрин, неизменният гоблен на стената, масичка с нейните бижута и лампи от двете страни на леглото. Белите щори бяха плътно спуснати и я скриваха от света навън. Айда отвори скрина. Дрехи, книги, някои от тях още неразопаковани, останали така, още откакто се беше преместила тук. Година преди това родителите ѝ се бяха пренесли при баба ѝ в бошняшката част на града, а тя дойде тук при Давор. Замисли се колко отдавна не бе чела, а това беше едно от най-големите удоволствия в живота ѝ. Книгите бяха другият свят, истинският свят, не измислен като този, в който ѝ се налагаше да живее. Светът, в който имаше морал, чест, доблест, рицари, истинска любов и истинска смърт. А тук всичко бе фалшиво, измислено, купено и продадено. Не и любовта им обаче. Тяхната любов нямаше да я купят. Толкова хора се опитаха да ги разделят, откакто започна войната. Непрекъснато някой убеждаваше Давор да избяга и да се спаси — като сърбин нямаше да има проблеми. Сега можеше да е на хиляди километра оттук, да е с друга жена, да има деца, да е спокоен и щастлив и само някъде в далечината на спомените да е останала тази безчовечна война. Давор можеше, но не го направи. Дори и тя го убеждаваше, когато ежедневието им се превърна в ад. Беше през зимата на деветдесет и втора, студ, глад, мрак и постоянна стрелба откъм околните хълмове. Вече беше ясно, че никой няма да спре това безумие, че никой не се интересува от хората в града — медиите бълваха глупости, а хората умираха всеки ден. В онези дни избухна и най-големият скандал

помежду им: скараха се заради религията. Дето уж трябва да събира хората, да ги прави по-добри, по-хуманни, по-близки до съвършенството и до Бога. А същата тая религия вече разделяше семейства, приятели, влюбени и убиваше невинни.

Тогава бяха ходили да видят болната ѝ леля и се прибираха на здрачаване. Улиците на Сараево тънеха в миришец на разлагаща се плът ноемврийски сумрак. Вече приближаваха блока — трябваше да пресекат само една детска площадка. Разминаха се с някакъв мъж, който водеше за ръка малко момиченце, а то стискаше шарена топка. Човекът буквално влачеше детето и лицето му бе изопнато от страх. Момиченцето изпусна топката и изпищя: „Топката, татко, топката!“. „Майната ѝ на топката, Вера — избухна мъжът. — По дяволите топката! Почти стигнахме.“ Топката отскочи от бордюра и затупка към детската площадка.

После всичко стана за секунди. Детето изписка, отскубна се от баща си и се затича след топката, бащата замръзна, Давор пушна ръката на Айда и понечи да се спусне след момиченцето — и точно тогава отекнаха изстрелите. Първият куршум улучи детето в рамото — то размаха ръце и падна. Давор застина, после отново тръгна натам. Зад гърба му Айда му изкрещя да се връща. Момиченцето плачеше и протягаше ръчичка към него. Никога след това Давор нямаше да забрави тая ръчичка. Следващият куршум беше в корема на детето, после още един в челото, и лицето на момиченцето потъна в кръв. Толкоз. Бащата се хвърли натам, отекнаха още два изстрела и после тишина. Смразяваща вселенска тишина.

После Айда не можа да се успокои часове наред и обвиняваше и него, и неговата религия, и неговите хора. Но негови ли бяха тези хора и негова ли беше тази религия се питаше пък той и дълго след това сънуваше потъналото в кръв дете.

Айда също я притискаха техните. Цялата им мюсюлманска общност я настройваше срещу Давор. Непрекъснато ѝ обясняваха какви са изроди сърбите и как той ще я предаде, или още по-лошо — ще я заколи, докато спи. Единият ѝ чичо, който вече беше загубил и двете си деца, дори я зашлеви и я нарече християнска пачавра. А после стана страшно: баща ѝ скочи да я защити и двете семейства се хванаха за гушите. В буквалния смисъл.

Бяха се събрали уж да отпразнуват годежа на братовчедка ѝ Хатидже. На годеж като на годеж: много ядене, много пиене, а и годеникът не беше случаен — син на имама. Айда много се радваше за Хатидже — тя беше свястно момиче и от малка само за сватба си мислеше. И уж всичко си вървеше нормално, но после алкохолът замая главите на мъжете и те се захванаха с Айда. За връзката им с Давор, разбира се — нищо че всички ги познаваха от деца. Чичо ѝ се развика, че това ще е черно петно върху целия им род. Каза, че ако тя не се вразуми и че ако и баща ѝ не може да я вразуми, ще се наложи някой друг да го стори. И без това вече имали някого предвид за нея, стабилен, свестен и от правата вяра. А имамът нареждаше ли, нареждаше как Пророкът никога няма да прости това предателство, как Айда ще гори в ада, задето е опетнила и предала вярата си, и как такива като нея в арабския свят ги влачели голи из улиците, преди да ги пребият с камъни. И когато брат му просъска, че било по-добре да я рѣфат кучетата по Миляцка, отколкото да зачерни целия им род, баща ѝ обърна масата и се нахвърли върху него. Скочи и Риаз. Захвърчаха чаши, чупеха се чинии, сипеха се проклетия, псувни, закани. Някакъв непознат беше хванал Айда и през цялото време ѝ обясняваше, че всичко това е защото се е превърнала в християнска курва, а с такива те знаели как да се разправят. Айда така и не разбра кои са *те*.

И тогава се намеси майка ѝ. Разкрещя се, както никой не я бе чувал да крещи. Стоеше в средата на стаята и крещеше. Каза, че четиримата сега ще си излязат от тази къща, че повече никога няма да стъпят тук, но че ако някой продължи да хули детето ѝ, е способна да го убие. Излъчваше такава непоколебимост и такава сила, че вцепени всички. Тогава братовчедът Сиркун, братът на Хатидже, извика, че никога нямало да предаде вярата си като някои, но няма да позволи в къщата им да бият и да заплашват роднините му. Помогна на баща ѝ да се изправи, после ги изпроводи до външната врата. Риаз повика такси и докато го чакаха, баща ѝ се разплака. Никога не го бяха виждали да плаче. Това беше най-страшната присъда за Айда.

Да, всички и всичко беше против тях, но те удържаха. Изправиха се срещу целия свят, за да защитят правото си да се обичат. А сега оставаха по-малко от три часа и половина.

Айда приготви малко бельо и чорапи за него и за себе си,

поразрови се в сандъчето с бижутата, но не взе нито едно от тях.

ИНТЕРВЮ

Двор на джамия, квадратен, бетонен, сив, безличен, тъжен, Бог отсъства тук, стол, статив, осветление, камера, пустота.

— *Име?*

— Вахид. Вахид Халилович.

— *Възраст?*

— Четиридесет и седем.

— *Откъде сте?*

— Мишковци, на двайсет километра от Сараево.

— *Къде бяхте през войната?*

— Къде ли не.

— *Уточнете все пак?*

— Бях известно време в Сараево през обсадата, ужасно време, не искам да си спомням. Бяхме всеки ден като на стрелбище, подвижни мишени, само дето не знаехме кога ще уцелят нас.

— *И все пак оцеляхте?*

— Да, имах късмет, ако това може да се нарече късмет.

— *Защо?*

— Белезите ще останат завинаги. Постоянно ги сънувам.

— *Кого? Убитите ли?*

— Да, бях на пазара, когато падна оня снаряд. Пренасях някакви пихтиести тела с откъснати крака, с пробити черепи, с изтичащи вътрешности. А иначе живи, молят се за помощ. То от него не е останало нищо, а гледа с едни жаловити очи и моли за помощ. Една бременна се случи до мен точно преди да падне снарядът. Парче ръждива арматура се заби в корема ѝ. Всичко в кръв и мръсотия, парчето стърчи от корема ѝ, виждах разполовения плод, тя бере душа, а стиска ръката ми като с клещи и ме заклева да кажа дали е добре детето.

— *Колко време останахте в Сараево?*

— Малко повече от година.

— *Как се измъкнахте?*

— Абсолютно случайно. Е тук си беше вече късмет. Обикалях около мостовете на Миляцка. Беше нощ, няхах намерение да правя

нищо, само да погледам, да почувствам другия бряг. И тогава някакви младежи хукнаха да бягат. Започна стрелба, те отвърнаха, виждах огневите точки на снайперистите и тръгнах през реката направо. Разчитах, че вниманието на снайперистите е заето с младежите. Така и стана, никой не ме забеляза и се измъкнах. Нямах нищо, нито пари, нито документи, само дрехите на гърба си.

— *А нямахте ли близки в Сараево?*

— Малко и не толкова близки. Щяха да решат, че са ме убили, както и стана. Близките бяха в Мишковци, ама и те не бяха толкова близки май. Не ми се говори за това.

— *Защо?*

— Откакто Исмей ме напусна, не остана много за кого да живея.

— *А след Сараево? Какво се случи след Сараево?*

— Скитах се насам-натам, хранех се с корени и треви, добрах се до бошняшката територия.

— *А после?*

— После ми дадоха оръжие, храна и дрехи, после се бих.

— *Убиваше ли?*

— Да, убивах, война е. Или ти тях, или те теб.

— *След всичко, което си преживял в Сараево, не мислеше ли за цената на човешкия живот, все пак си бил учител преди войната?*

— Човешкият живот ли? Когато смъртта стане ежедневие, свикваш, претръпваш, не мислиш за нищо, освен да доживееш до вечерта, да изпиеш двеста грама сливовица на екс, та да ти се размият реалност и измислица. И да се наядеш. Понякога дори не си миехме и ръцете, толкова бяхме уморени и гладни. Със същите ръце, с които цял ден си убивал, сядаш и ядеш, а ти ме питаш за цената на човешкия живот.

— *Защо го правеше? Заради Аллах, заради Мохамед?*

— Честно казано — не. Не беше заради религията.

— *А тогава защо?*

— Насилието ражда насилие. Безсилието също ражда насилие. Това е. Дори не е и жажда за мъст, а е единственият начин да възстановиш част от себеуважението си.

— *Бил си в Челебичи?*

— *(След много дълго мълчание и гледане в мръсносивия асфалт.)*

Бях.

— *Вярно ли е това, което се говори за там?*

— *Кое?*

— *За извращенията, за насилието, за убийствата, за масовите гробове.*

— *(Отново след дълго мълчание.) Вярно е.*

— *Ти участвал ли си?*

— *Да.*

— *Ти? Един учител?*

— *Вече не бях учител.*

— *А какво?*

— *Войник. Хората не се раждат войници. Хубаво го е казал Симонов, но когато станат по принуда, нищо човешко не им остава.*

— *Какво по-точно правехте?*

— *Всичко. Пребивахме сърбите с метални тръби, държахме ги будни по цели нощи, ръгахме ги с щиковете, докато ядат. Разстрелвахме ги избирателно.*

— *Срам ли те е сега?*

— *Не.*

— *А гордееш ли се като защитник на мюсюлманската кауза?*

— *Не, не изпитвам почти нищо... всъщност нищо, по-безчувствен съм от ей тоя асфалт.*

— *Защо те напусна Исмей?*

— *Не ме е напускала, просто избра Фарук.*

— *Знаеш ли къде е сега?*

— *Не. Знам само, че Фарук са го убили по време на войната.*

— *А ако Исмей се върне при теб?*

— *Нищо в тоя живот не се завръща. (Пак след дълго мълчание.) И да се върне, аз вече не съм същият.*

— *Как живееш със сърбите сега? Как се гледате с тях? Как общувате?*

— *Много трудно. Нищо не е забравено, нищо няма да бъде забравено. Нито една рана не е зараснала и няма да зарасне. Между нас винаги ще стоят убитите. Във всеки сърбин виждам убиеца на бременната и разсечения на две плод. Идва ми на всеки да изкрещя — ти я уби, нали?*

— *Тоест нямате общо бъдеще?*

— Нямаме. Омразата ще си остане, недоверието също. И ще се предаде на децата ни. А някой сигурно ще ги използва след време.

— Не-е-е, нищо не си разбрал, брат, нищичко.

Зоран въртеше пръст по ръба на чашата. Настроенията му приличаха на кардиограма на човек пред инфаркт: нагоре-надолу, нагоре-надолу... Сега се беше кротнал.

— Няма как. Никой не може да го разбере. Трябва да си врял в собствените си изпращания, за да го разбереш. В буквалния смисъл. Вървим по моста Шехер — аз и Бобан, заедно сме от деца. По обяд, юли, жегата, бързаме. Аз напред, а той зад мене. И му говоря, и му говоря... и по едно време се усещам, че той не ми отговаря. Обръщам се и викам: „Ей, Бобане!“ — и застивам. Бобан лежи на пет метра от мен, устатата му — раззината в някакво подобие на усмивка. Вътре блести железният зъб, дето му го туриха в седми клас, и челото му — сбръчкано от удивление, както когато го изпитваха по математика: нищо не разбираше тогава — и сега не беше разбрал. Над него — войник. Камуфлаж, автомат, насочен надолу, заглушител. Червендалест, потен, мустакът му засукан. Гледа ме и ме преценява. Аз прикляквам от ужас. Не казвам нищо. Само гледам дулото на автомата. Оня ме мери с поглед, все едно се чуди в кой момент да вдигне автомата. Чувам Миляцка и усещам как стомахът ми се обръща. Нищо не мога да направя, в капан съм. А оня почва да се хили. Разкопчава си панталона, държи ме под око... — и почва да пикае върху трупа на Бобан. И се хили, мамка му, хили се като луд. Гледам как струята шурти в раззинатата уста на Бобан, а оня вдига автомата към мен. И аз се насирам, брат. Насирам се, усещам лайната в гащите и как полепват по бедрата ми. Оня си закопчава панталона и сваля предпазителя. Затварям очи и си спомням мама. На село, в Бръчковица, носи тава с домашна баница. И в тоя момент пада снарядът. Отварям очи. Оня лежи разполовен над мокрия труп на Бобан. А Бобан сякаш продължава да се смее. Пада втори снаряд и аз пропадам. Вися наполовина от моста, заклещен между две отломки. И така изкарвам няколко часа. А е юли, жегата тропическа. И усещам как лайната възвират в гащите. Усещам го, както сега те усещам теб.

Пресяга се, хваща ме за лакътя и се разрежава.

„Трите шишета“ постепенно се пълни с хора. Стели се цигарен дим, потни изпарения, мирис на кюфтета, остър дъх на сливовицата, на дамски парфюми. Лакираните дървени маси блестят, полилеят подрънква от нахлуващия през вратата вятър. Шарен свят — от юпита до обикновени пияници. Вратата е с две блъскащи се крила, като в американските барове. Едната скърца пронизително при всяко блъсване. А гласът на Владо продължава да се носи над главите ни: *J nisam prosjak al' ljubav molim, ni zanesenjak svojih poema, zbog jedne zene koju ja volim, zivim taj zivot poput boema*⁸.

— Прав си — казвам. — Прав си. Исках да напиша нещо силно, истинско, нещо против това безумие, но не съм го преживял.

Понечвам да се изправа, но Зоран ме натиска обратно. Сядам, отпускам се на стола. Зоран поръчва третата ракия.

— Ще го напишеш брат — казва, — ще го напишеш, след като го чуеш. Ще го разбереш и напишеш.

Носят ни ракията. Чукваме се, отпиваме, въздъхваме. Хубаво е. Заливат ме топли вълни, отпускам се и си мисля, че животът може да има някакъв смисъл.

— Изпитвал ли си някога страх, ама истински страх? — пита внезапно Зоран.

— Ами да, кой не е, като дете.

— Не те питам за тогава, питам те за сега. Изпитвал ли си оня вледеняващ страх на средната възраст, когато вече си разбрал колко е безсмислено всичко и как ние сме просто поредното нищо незначещо винтче в системата? Оня страх, който свива гнездо в стомаха ти и мъти там пилци след пилци, кое от кое по-страшни и черни?

— Да — отвръщам. — От известно време съм постоянно така. И една тревожност...

— Да, да, да. — Очите на Зоран светват. — Точно това имах предвид. Тревожност! Ей така живяхме четири години. Лягахме и ставахме с тая тревожност. За секунда не можеш да се отпуснеш. Нямаше как. Ядеш, сереш, тичаш и тя е като сянка, плътно до теб. Ебеш, брат, а мисълта ти е в снарядите и дали няма точно сега да почнат да падат. Всичко правиш като за последно: ядене, пиене, ебане. Ама не като за последно в смисъл с кеф и наслада, а като за последно, след

което няма нищо друго.

— Не знам какво да кажа — промърморвам объркано.

— Не казвай нищо — казва той. — Всички се опитвахме да живеем. Сякаш за да им покажем на ония, че няма да се дадем. Някои заведения превърнаха мазетата си в бомбоубежища и продължиха да си бачкат. Ние бяхме кръгът „Трите шишета“. Ей на тия същите маси сме седели, докато навън трещят снарядите, и сме спорили за Ницше и Шопенхауер, и сме обсъждали Хесе и Оруел, и сме писали стихове, и сме ги пели с китарите, надвиквайки грохота на оръдията. Само за да покажем, че сме живи, че сме по-силни от тях. Бяхме шестима, аз, Пищялката, Пикасо, рисуваше чудно, имаше вече няколко международни награди преди войната, Чорлавия, абсолютен алкохолик и гений, негови композиции се изпълняваха от Белградската филхармония, Златко, с него сме още от деца заедно. И Вуча. Вуча лудия. Най-странното същество по време на обсадата в Сараево. И знаеш ли колко от нас оцеляха?

Погледна ме косо, а аз процедих:

— Тц.

— Само аз и Вуча лудия. Никой друг.

Айда прибра в една торбичка бельото, взе все пак златната верижка, която Давор ѝ беше подарил, когато за първи път отидоха заедно на почивка.

Тъкмо ги бяха приели в Биологическия факултет на Сараевския университет. Наеха си квартира в Сплит. Искаха в Дубровник, но нямаха толкова пари. Квартирата им беше една таванска стая в къща на края на града. Две влюбени хлапета, които откриваха щастието да бъдат заедно сами. И то в Сплит, една от адриатическите перли на Югославия. Обикаляха, хванати за ръце, тесните улички в центъра, целуваха се по ъглите под уличните лампи с формата на средновековни фенери, вдишваха соления морски въздух, довеян от бриза заедно с миризмата на пържена риба. Понякога се губеха из лабиринта от улици: свърваха, в която им скимне, влетяваха в някакви вътрешни дворове, увиваха се в проснатото там пране, гонеха сбирщината от дворски котки, звъняха по месинговите звънци на семейства с разнообразни фамилии, а после тичаха да се скрият зад най-близкия ъгъл и да гледат оттам как сънени домакини се подават от прозорците и ядосано питат: „Кой звъни?“.

Нямаха много пари, но това не им пречеше. Ядяха на крак пържена риба с лимон и лук от многобройните улични сергии около пристанището, купуваха си евтино италианско вино и го пиеха, възкачени върху топлите камъни на старата крепостна стена с изглед към омайния залив на Сплит. Нямаха пари — имаха мечти. Тогава дори и не подозираха, че това ще е най-хубавото им време.

Предпоследният им ден в Сплит съвпадна с рождения им ден. Айда се събуди с приятното усещане на обичан човек и се учуди, че той е станал преди нея. Давор обичаше да се излежава до обяд, та се налагаше тя да го издърпва от леглото, за да излязат навън. А сега седеше във фотьойла с праметнат през облегалките крак и уж четеше спортния вестник, а я гледеше дяволито. Тя се размърда, отметна тънката ленена завивка, посегна да го измери с възглавницата и тогава забеляза нещо да блести около глезена ѝ. Вдигна крака си и видя златната верижка. Скочи от леглото и се хвърли върху него, фотьойлът се прекатури и двамата паднаха върху меката топлина на шарения килим.

А после се спуснаха в нагорещените от слънцето улици на града и празнуваха поредния си рожден ден заедно.

Давор отвори един от шкафовете в кухнята и взе оттам бутилка контрабандно уиски. Наля си една чаша и се изправи до прозореца.

Дали го беше страх, дали съжаляваше за нещо? Не, не съжаляваше, би повторил всичко от живота си. И да, беше го страх. Отпи голяма глътка, примижа и изчака топлината да се разлее по тялото му. Загледа се към квадратната детска площадка долу между карето от блокове, където притичваха някакви хора. В Сараево вече никой не ходеше — всички притичваха. Беше израснал в това каре, целият му живот бе преминал между тези блокове. Помисли си, че някои от тези, които стрелят, също са израснали в тези квартали. И само не разбираше *защо* стрелят. И как могат да гледат през окуляра града, в който са израснали, и да натискат спусъка.

Отвън изпърпори стара застава със скапан ауспук. Давор я видя да завива зад отсрещния блок и в същия момент започна стрелба. Оттам, където беше завила колата, изригна огън и миг след това иззад ъгъла изскочи горящ човек. Дори и не викаше — само тичаше. После падна и пламъците го погълнаха.

Напоследък Давор все по-често смесваше реалност със спомени и

сякаш не знаеше кога е в реалния свят. А кой е реалният свят? Още една глътка, Айда. Давор отпи още веднъж: знаеше, че не бива да прекалява, но имаше страшна нужда да се отпусне. Какво всъщност бе Айда за него? Защо бе готов да жертва дори и живота си за нея? Защо толкова я обичаше?

Изпи и последната глътка, изплакна чашата и пак се приближи до прозореца, зад който се сгъстяваше мракът.

Не чу кога е влязла. Присъствието ѝ понякога беше тихо, незабележимо, почти призрачно, но винаги се долавяше във въздуха.

— Пил ли си? — попита тихо.

— Как пък усети, бе? — засмя се той; рядко можеше тия дни нещо да го накара да се усмихне. — Голямо дяволче си.

Тя също се усмихна.

— Не си затворил шкафа, а кухнята е моя територия и забелязвам всичко. Нали знаеш, че не трябва?

— Знам, но ще се пръсна, трябва да се успокоя.

— Винаги казваш така. Не е добре, Даворе, никога преди не си пил, не и по този начин.

— Никога преди не съм бил в такова положение.

— Заради тази нощ ли?

— Не, заради всички нощи, заради всичко, заради чувството за безпомощност. Ами ако греша?

— Но аз те подкрепих... напълно.

— Само че аз съм мъжът и аз нося отговорност.

Тя пристъпи към него.

— Даворе — каза, — ти все още можеш да се спасиш.

— Знаеш, че няма да го направя. Не мога да живея като страхливец някъде и да се питам какво става с теб, с мама, с татко. Не е за мен тая работа. Не съм най-големият смелчага и сега се насирам от страх, но не мога просто да избягам. Нали помниш Горан?

— Да, дето емигрира, не беше ли в Австрия някъде?

— Швейцария. Онзи ден ми казаха, че се е самоубил. Тръгнал за работа, имаше хубава работа в банка. Носел костюм, вратовръзка, лачени чепици, куфарче. На стотина метра от банката просто свалил вратовръзката, преметнал я през един здрав клон, направил възел и се обесил. Направил го така, сякаш се снима филм. Никой не успял да

реагира. Станало е за секунди. Без да предупреди никого. Просто както си вървял, разхлабил възела на вратовръзката и...

— Господи, ужас! И защо? Нали вече се беше устроил там? Доколкото си спомням, избяга още в началото на обсадата.

— На третия ден. Да, беше се устроил, ожени се за млада, хубава швейцарка от албански произход. Последния път, като се чухме, ми каза, че мечтае за деца, по-точно за дъщеря, мечтаеше да има дъщеря.

— Ама защо?

— Някой му разказал за сестра му Мирка.

— Познавам я много добре, бяхме заедно във волейболния отбор на училището. Та, какво за нея?

— Не исках да ти казвам... Знаеш, че тя остана заради гаджето си Амир, той е бошняк. Преди около месец се прибирала от болницата, беше сестра там. Грижеше се за много хора, две трети от тях бошняци. Нямало никакъв транспорт и решила да се прибере пеша. Разстоянието до тях не е малко. От някакъв склад изскочили четирима-петима пияни младежи. Бошняци. Вкарали я в склада. Изнасилвали я часове наред и накрая ѝ прерязали гърлото със счупена бутилка.

Да, войната няма красиво и героично лице. Войната е черна като смъртта, която носи. Черната ѝ сянка беше надвиснала над Сараево и не се отмести нито веднъж в продължение на 1395 дни и 1395 нощи. Много от онези, които стреляха от хълмовете над града, бяха израснали в него. С тези, по които стреляха, бяха яли филии с лютеница и сирене, с масло и мед. Бяха се обичали с тях. Всеки имаше поне един приятел, поне една любима, останали в обсадения град, но стреляха. Войната е опиат. Когато убиеш първия, е страшно, когато убиеш десетия, е странно, когато убиеш стотния, искаш само още и още, и още. Такава е човешката природа — кървава. В нея се борят две еднакви половини — тъмна и светла. Зависи кой механизъм ще бъде задвижен.

„Всяка война се дължи не на някаква справедлива кауза, а на манипулация, неграмотност (политическа и религиозна) и много страх.“

А някой вярваше, че убива заради бъдещето на децата си, че насилва заради справедливата кауза, че се бие в името на правилния Бог. Кучешки пир е всяка война.

— Трябва да изляза за малко, Айда — каза внезапно Давор. — Малко да се разходя.

— Опасно е — отвърна предпазливо тя, — много е опасно, особено днес.

— Не мога, Айда, ще се пръсна. Аз ще внимавам. Малко около блока. Усещам, че почвам да треперя. Нашите ще се усъмнят, ако ме видят в това състояние.

— Ами ако ти се случи нещо?

— Няма, ще внимавам, съвсем плътно до блока, просто да усетя простор, а не все тия затворени стени.

— Добре, но...

Това *но* увисна във въздуха, както много други неизречени тази вечер неща. Давор отново отвори шкафа, извади бутилката с уиски и отпи голяма глътка. После си наметна якето и излезе в тъмния коридор. Айда се спря на вратата на кухнята, после пристъпи неуверено.

— Даворе, ще се...

Но той просто изхвърча навън. И когато вратата тихо хлопна зад гърба му, страхът сграбчи Айда за гърлото. Не я беше страх от смъртта. Отдавна беше свикнала с мисълта за нея.

Беше я страх той да не си тръгне.

Давор взе стъпалата по няколко наведнъж. Прозорците по стълбището бяха изпотрошени. Входната врата висеше откъртена, но не от снаряд, може би си стоеше така още от първото нахълтване на сръбските войници в блока. Бутна я с крак и излезе навън. Пое дълбоко спарения, но все пак пролетен въздух, усети топлината на отиващия си ден. Спря пред съседния вход, измъкна от джоба смачкана кутия контрабандни цигари и запали. Преди войната не пушеше, дори в казармата не пропуши, но напоследък палеше. Особено привечер, когато страхът се спускаше като вампир откъм хълмовете. Дръпна няколко пъти и се почувства по-добре. Огледа детската площадка. Люлките приличаха на ръждясали скелети, а пързалката беше надупчена от куршуми. Зад тях мястото, където някога ритаха футбол, беше изровено от снаряди. Спомни си как преди месец се прибираше

забързан, когато стрелбата го свари по средата на площадката. Нямаше да може да стигне до входа и бързо се скри под пързалката. И тогава чу някой да стене: на десетина метра от него, точно до металната футболна врата, беше паднал човек. Давор го позна по якето, Виктор. Бяха съседни, учеха в едно училище. Когато навремето направиха това игрище, първо го сефтосаха с мач между седми А клас, в който учеше Виктор, и Даворовия седми Б. Седми Б победи с един хубав гол на Давор и първият, който го поздрави тогава, беше тъкмо Виктор. Същият този Виктор сега лежеше свит до гредата и стенеше, а Давор не можеше да направи нищо. Изкрещя: „Викторе! Скрый се зад гредата“ — само че как да се скрие човек зад едни обикновени метални тръби. Давор се досещаше, че невидимите убийци се целят във Виктор, и отново извика: „Не мърдай, Викторе. Само не мърдай. Преструвай се на умрял“. Само че Виктор или не го чуваше, или болката бе много силна, защото правеше отчаяни опити да се надигне. Куршумите се сипеха наоколо, улучеха ли металните тръби, оттам хвърчаха искри. Виктор успя да се изправи на колене. Щяха да го убият със сигурност и Давор не издържа: изскочи изпод пързалката, притича до Виктор. Събори го на земята и започна да го тегли с пълзене към пързалката. Беше силен — успя да го довлече дотам. После лежаха с лица в прахта, докато стрелбата спря и мракът покри детската площадка. Чак тогава Давор се надигна, обърна Виктор по гръб, но видя само застиналото му в мъртвешки прах лице.

Дръпна още два пъти от цигарата. Наоколо все още бе нереално тихо и спокойно, но миризмата... Трудно може да се опише на какво мирише обсаденият град. Онзи мирис на застояло, на мухъл във влажно мазе, в което никой не е влизал от години.

Давор стана и продължи плътно покрай блока. Толкова неми прозорци. Изпочупени стъкла, ръждясали дограми, откъртена мазилка, останала неприбрана посуда, легени, бидони за зеле, счупени, прашасали бутилки и надупчени като с белези от шарка панелни стени. Балконите висяха тъжно, откъснати наполовина от снарядите... — тези увиснали балкони го плашеха най-много, може би защото от дете обичаше да седи на терасата и да гледа света. Сега кварталът приличаше на изоставено гробище.

Зави зад блока и забърза: тази страна беше открита и тук куршумите поразяваха по-сигурно. Допуши цигарата, хвърли я и я

стъпка. Задуха вятър, стана студено.

Студът... Беше в първи клас, когато в последния учебен ден преди коледната ваканция ги закараха на пързалка на хълма над Гръбавица. Дотогава беше ходил само с баща си, но то се случваше рядко. Майка му беше притеснителна жена, трепереше над него и не го пускаше много-много навън през зимата. Само че тогава ги закараха от училище и тя се примири. За Давор всичко през този ден си беше магия. Скоростта, с която се спускаха шейните, падането в преспите, вятърът, който щипеше бузите, хрущящият под гумените ботуши сняг... По едно време учителката си тръгна с другите деца и на пързалката останаха само той, Бошко и Туце. Бошко и Туце обаче живееха в блоковете отстреща, та затова учителката ги остави, а пък Давор тя чисто и просто го забрави. Пързаляха се до мръкнало и тогава дойде бащата на Туце да го прибере. Изненада се, като видя Давор. Попита го къде живее и знае ли как да се прибере и Давор се паникьоса. Първо си помисли колко ще му се карат техните, а после се сети, че си няма представа как да стигне до дома. Издекламира с треперещ глас адреса си и бащата на Туце го откара със заставата до тях. Майка му щеше да го пребие. Беше премръзнал, не си усещаше ръцете и краката — само заради това му се размина. Преоблякоха го, намъкнаха му няколко пуловера, натопиха краката му в леген с гореща вода и морска сол. Стана му хубаво и топло и може би тогава за първи път усети колко уютно е да си си у дома.

Стигна до ъгъла на блока и по някакъв стар навик се облегна на стената. Точно така заставаше, когато играеха на криеница. И очите му отново се наляха със сълзи. Даде си сметка, че истинското щастие се крие в тихото и еднообразно ежедневиe, в което сякаш нищо не се случва.

Минава два през нощта, а в „Трите шишета“ е все така пълно и шумно. Не бях очаквал нощ като тази. Но колкото повече слушах Зоран, толкова по-ясно ми ставаше, че от дълго време съм се стремял точно към тази вечер. Аз и Зоран сме от двете страни на лудостта. С всяка изпита чаша аз изтрезнявам от това, което чувам, с всяка изпита чаша Зоран се напива и се разкрива. Сигурно е ужасно да таиш толкова дълго в себе си нещо, а накрая да дойде един непознат и да го отключи. Няма случайни случайности — то е трябвало да бъде отключено. А тази вечер ключът бях аз.

— Да, бяхме шестима — казва Зоран. — Пищялката, ех, Пищялката! Първият човек, когото открих в този свят, след нашите, а може би и преди тях. Това е първият ми спомен въобще. Пълзя, прехвърлям се през прага и се озовавам на балкона. Блъсва ме юнското слънце, на две и половина съм, а на отсрещната тераса — Пищялката... Като поотраснахме, си го спомням как тичаше около блока и вдигаше невъобразим шум с една панаирджийска пищялка. Беше храбрец — въздъхва. — По време на най-ожесточените бомбардировки, когато ние се крием под масата, прием, псуваме и се молим на Господ едновременно, той изскача навън, разгърдва се, надува оная същата панаирджийска пищялка и крещи: „Тук съм бе, идиоти, тук съм, пичку ви материну, шибани идиоти, не можете да ми затворите устата, а?“. Не бяхме кой знае колко близки приятели, но се засичахме все на важни кръстопътища в тоя живот. Като кандидатствахме след седми клас за гимназията, се паднахме на един чин и изкарахме изпита благодарение на пищовите, дето той ги беше натъпкал по всичките си джобове. В казармата пак се засякохме и се бранехме дружно от старите пушки. И тук, в „Трите шишета“. Беше пройдоха, хаймана, но не хулиган. Баща им ги беше изоставил. В ония времена не се говореше много за разводи, та във входа се твърдеше, че уж заминал по работа в Африка, но така и не се върнал. Майка му се ожени втори път и Пищялката го гледаше баба му. Всъщност той си се гледаше сам. Израсна по улиците, с всичко се оправяше. Четеше много, беше любопитен. Искаше да пише, но не знам, май не му стигна времето. А иначе корав, жилав като дрян. Нищо не можеше да го уязви. Имаше само една слабост: обичаше животните. За хората не милееше така, както за животинките. Видеше ли някой да стреля с прашка по врабците или някой да цели котки и кучета със стрелички с карфица на върха, полудяваше. За едно ударено бездомно куче или котка човек пребиваше. Един ден до старата тухларна някакво коте не знам как се беше озовало на върха на една изоставена подир срутването на сградата метална колона. Тънка колона, от двете страни стърчат също толкова ръждиви стъпала, а на върха — плоска платформа. И там котето мяучи жаловито. Отдолу вече се е събрала тълпа. Но никой нищо не смее да направи, защото колоната — висока колкото шестетажна сграда. По едно време се появи Пищялката. Разбута хората и почна да се катери. Като маймунка. Ръка, крак, ръка, крак,

метър след метър. Отдолу всички сме затаили дъх от ужас. Едно грешно движение и се размазваше на бетона долу. Той обаче стигна догоре, взе внимателно котето и слезе. Всички избухнахме в аплодисменти. После това коте се привърза към него. Ходеше подире му като куче. Навсякъде бяха заедно. Една сутрин го намериха отзад желязното бунище отровено. Не стана ясно дали някой нарочно го направи, или то беше яло от отровите за плъхове. Пищялката плака часове наред. Не плака така и за майка си, която се спомина година по-рано, но за котето рева няколко часа.

Зоран млъква, отпиваме от ракията. Хората край нас пият, пеят и танцуват. Блъскат се чаши, табли, сервитьори, трака посуда. Уютно, мамицата му, уютно. У дома сме си, а и Владо продължава, сякаш никога няма да спре: *Ja sam jedan od mnogih s gitarom*².

— Отиде си съвсем нелепо — подхваща отново Зоран. — На втория месец от блокадата. Взривила се сграда в центъра, бил наблизно, влязъл да помага. Измъкнал и спасил немалко хора. Чул обаче някакво жално кучешко виене откъм мазетата и веднага се спуснал натам. Без да му мисли. Куче. Затиснали го отломките. Почнал да разчиства с голи ръце. Измъкнал го, но кучето от уплаха взело, че го ухапало по крака. Не обърнал внимание. Къде ти внимание за такива дреболии по това време. Разви инфекция, гангрена ли, бяс ли. Беше се изгубил няколко дни. Дойде един негов съсед да ни съобщи. Изгорял през нощта от температура, а на сутринта предал Богу дух.

Отново млъква, после рипва, взема чашата и ме хваща за ръката.

— Ела да ти покажа нещо — казва.

Тръгваме между танцуващите в сумрака двойки. Стигаме бара.

— Пешка — вика Зоран. — Дай ключа.

Пешката тъкмо бърше с бавни, ритуални движения една бирена чаша. Поглежда ме под гъстите рунтави вежди. Не казва нищо. Бърка под барплота и подава един ръждив ключ. Зоран го взима. Води ме. Завиваме зад бара. Отдясно е вратата за тоалетната, отляво друга — дървена и грапава. Зоран пъха ключа, вратата подава с тежко скърцане. Запалва една слаба, пръскаща немощна светлина крушка. Влизам и аз. Мирише на влага, на застояло, на мокро, на мухлясало дърво. Квадратно помещение, каменен под, много вещи по метални стелажи, малки

трикраки дървени столчета.

— Ей това беше убежището — казва, — тук се криехме при най-свирепите удари по града. Колко безпаметни часове съм прекарал тук, ако знаеш.

Млъква, взема нещо от стелажа пред себе си, обръща се рязко към мен.

В каменната утроба писва панаирджийска пищялка.

Изпускам чашата, тя тупва на земята, без да се счупи, а ракията се разлива към стената по наклонения под.

Айда изчака стъпките му да заглъхнат надолу по стълбището. Чувстваше се безкрайно уморена от постоянния страх дали Давор няма да си тръгне и от непрекъснатото усещане за вина, че той остана тук заради нея. Виждаше обвинението в погледа на майка му и баща му, на роднините, на приятелите. Сякаш му беше подписала смъртната присъда. И това усещане, че е сама... Да, силна жена беше, но всяка сила си има предел. При всяко хлопване на вратата умираше от страх, че той си *отива*, а в същото време тайно в душата си се надяваше наистина да си иде: щеше да свали планината от гърба ѝ.

Напоследък често повръщаше без видима причина. Отначало си помисли, че е бременна, но после разбра, че е от преумората. Трудно спеше, не мигваше по цели нощи. Давор поне пиеше и алкохолът го замъгляваше, та успяваше да заспи, но не и тя. И в тези смразяващи, дълги, безсънни нощи много пъти се беше замисляла за самоубийство. Давор бе устроен по друг, по-простичък начин: никога не се колебаеше — дори когато бъркаше, пак вървеше право към целта. В него нямаше и грам съмнение, че е постъпил правилно, както никога не се беше съмнявал, че я обича и иска да е с нея. Въобще за него светът беше черно-бял. А тя винаги се колебаеше, никога не беше сигурна какво точно желае. Веднъж Давор ѝ каза, че много трудно се живее с такъв човек, защото само тя си знае какво иска, а той трябва да гадае. Само че не беше прав: тя също никога не беше убедена какво точно иска. Така беше и с тяхната връзка: той никога не се съмняваше, тя — винаги. Не че не го обичаше, но мисълта да се обвърже с него завинаги — и то от съвсем млада — я плашеше. За нея светът не беше просто устроен, какъвто беше за Давор.

Чу, че майка му и баща му се карат в стаята си — май за това негово пиене — и точно в този момент иззвъня телефонът. Айда почака да види дали Лада или Далибор ще дойдат да вдигнат, но те явно не го чуваха — продължаваха да се карат. И когато телефонът иззвъня за трети път, Айда пристъпи колебливо към високата кръгла масичка, върху която стоеше старият апарат с шайба. С телефоните беше като с тока — заради постоянната стрелба връзка имаше само от време на

време.

Айда запали свещта, която държаха до телефона. Затвори очи, опита се да се концентрира и вдигна слушалката.

— Ало — каза, а гласът ѝ трепереше, както трепереха и ръцете ѝ.

— Айда — беше Самира и на Айда ѝ се сви сърцето. — Айда, слънце, колко се радвам да те чуя, мислех, че телефонът пак е прекъснал.

— Сега работи — отвърна Айда. — Вие как сте? Татко как е?

— Добре сме... колкото може да е добре човек днес. Баща ти тия дни е спокоен, няма проблеми, нали има цигари. Постоянно пуши в кухнята. Станало е лисичарник, едва готвя. Аз обаче...

— Какво ти?

— Не знам, Айда, имам много лоши предчувствия.

— Ох, мамо.

— Недей. Знаеш, че никога не прекалявам с тия неща. Това е нещо ново за мен. Вече близо две седмици се будя от някакъв кошмар и после дълго не мога да заспя, а през деня една постоянна тревога ме притиска в гърдите и не мога въздух да си поема, задъхвам се.

— Мамо, вече втора година сме във война, нормално е.

— Не, не е нормално, Айда, много добре го знам, иначе нямаше да ти го казвам, плюс това...

Настъпи напрегнато мълчание.

— Плюс това какво? — подкани я Айда.

— Кошмарът, дето го сънувам, е все един и същ.

— И какъв е той?

Айда не искаше да го чува — и без него вече беше на предела на силите си — но ако не продължеше разговора, майка ѝ щеше да се усъмни. Мина ѝ през ума да дръпне шнура на телефона, уж, че линията е прекъснала, толкова често се случваше. Но не го направи: може би това беше последният път, в който чуваше гласа на майка си.

— Сънувам — подхвана накрая Самира, — сънувам, че бягам от Сараево. Не се сещам, че е война, но нещо ме кара да бягам. Къщите, улиците, мостовете, уж същите, пък няма никакви хора, пусто е, сякаш всички са умрели или са изчезнали по някаква причина. И всички сгради са сиви, няма нито един цвят, нито едно друго живо същество. И никакви звуци, само някъде в далечината бучи вода.

— Много филми си гледала — опита се да се пошегува Айда.

— Не, няма нищо общо с филмите. Нито е филм, нито е и сън, ами си е направо като наистина. Аз бягам, знам, че нещо ужасно ме гони, но то не се вижда, не се чува. Бягам към моста на Миляцка. Усещам, че стигна ли до него, мина ли го, оттатък ще бъда спасена. И колкото повече го приближавам, толкова повече се усилива бученето на водата. Но и колкото повече приближавам, толкова повече онова нещо ме настига. Не се чува, не се вижда, но усещам дъха му и ме облива студена пот. И накрая правя последния завой — и онемявам. Миляцка я няма. Вместо нея до хоризонта се е проснало едно безкрайно бурно море. Точно такава, каквото го помня, когато ходихме четиримата на Адриатика. Черно, с огромни вълни, с бели пенести върхове. Небето също е тъмно, черно, надвиснало над сами водата. Нямам време да мисля, нямам време да се чудя. Онова ме застига, хвърлям се в морето и тогава чувам гласа ти зад гърба си. Онова нещо те е хванало и ти викаш: „Мамо, мамо, майчице, страх ме е от жъмното, майко, жъмното дойде!“. Точно както го казваше като малка, *жъмното*. Но аз вече не мога да се върна, защото вълните ме влекат нататък, а гласът ти става все по-далечен и неразпознаваем. Напред има светлини, но като обърна глава, виждам как гъста черна боя се разлива по цялата повърхност до хоризонта и теб те няма, теб вече те няма.

Самира млъкна, тишината се настани задълго от двете страни на линията. А след това Айда чу как майка ѝ изхлипа отсреща и се стресна: Самира никога не си позволяваше да показва чувствата си. Прииска ѝ се да зареже всичко и да хукне към майка си, както правеше като малка, когато беше уплашена, но се овладя.

— Майко, успокой се — каза, — това е само сън. На война всички сънуват кошмари. Нали знаеш, че аз почти не мога да заспя. Нормално е.

— Не е само сън, Айда — възрази Самира. — Усещам го със сърцето си. Вие какво правите, как сте, толкова ми е домъчняло.

— В общи линии все същото — отвърна Айда. — Като всички, борим се да оцелеем. Давор продължава да действа със Златко на черния пазар, аз въртя къщата...

— Свестен човек се оказа Давор, а пък ми се струва, че Господ не обича свестните хора.

— Майко, какви ги...

— Недей — прекъсна я Самаира. — Всички виждаме какво става. Омръзна ми да чакам и да търся Господ. Вече не ходя в джамията. Няма смисъл, баща ти ме мъмри за това, но кръвта наоколо е повече от цялата ми вяра и надежда. Толкова ми се иска да те прегърна.

Отвън виеха сирени, много сирени, пожарни или линейки. Странно, не беше чула нови стрелби.

— Айда? — обади се Самаира. — Какво става? Плачеш ли?

— Да, плача. Дойде ми много, мамо... А сега и този твой сън, и сълзите ти, а и Давор го няма повече от час.

— Защо, къде е Давор? — попита Самаира тревожно.

— Ами, излезе да се разходи преди около час, каза, че не издържал повече затворен и че имал нужда от въздух, и че ще се прибере бързо. А вече мръкна.

— Е, не се притеснявай, може със Златко да са се видели по работа.

— Не, той никога не прави така. Винаги ми казва къде отива и колко горе-долу ще се бави. Знае как се притеснявам.

— Ще си дойде. Лада и Далибор как са, държат ли се?

— Колкото татко... Опитват се, но от време на време и те поддават. Има ли някакви вести от Рiaz?

Брат ѝ беше успял да избяга преди няколко месеца — бяха го извели заедно с още няколко момчета; трябваше да стигнат до бошняшка територия и да се включат там в съпротивата.

— Не — отвърна Самаира, — след онова писмо миналия месец повече не се е обаждал. Тишина, една безкрайна тишина. Поне ти си тук.

Айда въздъхна тихо.

— Татко спи ли? — попита.

— Не. Слуша новините по радиото и пуши в кухнята. Нали го знаеш как се залепва за радиото, като дойдат вечерните новини, от млад си беше такъв.

Двете отново млъкнаха, сякаш се страхуваха да кажат следващата дума. А не искаха да затварят. Сирените продължаваха да вият. Айда си помисли за Давор и сърцето ѝ се сви.

— Мамо — рече изведнъж Айда, — обичам ръцете ти.

— Ръцете ми? Какво искаш да кажеш с това за ръцете ми?

— Ами, просто ми се прииска да ти го кажа. Няма нищо специално, представих си ги и затова...

— Добре ли си, Айда?

— Да, добре съм, мамо, но трябва да затварям, после може пак да се чуем.

— Нали не се е случило нещо, дъще?

— Всичко е наред, мамо, всичко е наред, не се притеснявай, всичко е наред, целувам те, целуни и татко от мен.

— И аз те обичам, Айда.

Айда затвори бързо и се смъкна на пода — нямаше сили дори да отиде до стаята. Сви краката си, облегна глава на острите си колене и заплака тихо: не искаше Лада и Далибор да я чуят. На всички им беше достатъчно тежко.

Тъмнината ставаше все по-плътна, Давор още го нямаше, сълзите се стичаха по лицето ѝ. Лада и Далибор също бяха млъкнали в стаята си и тя се попита дали не са чули разговора. Надигна се, отиде в тоалетната, запали свещта, седна върху затворената тоалетна чиния и обхвана главата си с ръце.

— Даворе — чу гласа на Лада отвън в коридора. — Даворе, тук ли си? Айда?

— Давор излезе малко да се разходи — отвърна Айда, — а аз съм в тоалетната.

— Че къде ще се разхожда — възкликна Лада. — Нали знаете колко е опасно?

— Да, мамо, но имаше нужда малко от свеж въздух. Наистина е по-добре да се поразходи, ще му олекне. Повярвай ми, всеки момент ще си дойде.

— Добре. Айда, а ти имаш ли нужда от нещо? Пак ли повръщаш?

— Не, не се притеснявай, просто исках малко да се усамотя, скоро ще изляза, ако ви трябва тоалетната.

— Стой си спокойно, Айда, не ни трябва, стой си спокойно.

Чу как хлопна вратата на хола и как продължиха да се карат. А Давор още го нямаше. Помисли си, че може би най-накрая е взел правилното решение и е заминал.

После изведнъж настъпи пълна тишина. Айда вдигна учудено глава. Тишината в Сараево винаги беше зловеща през тези две години.

Айда си помисли дали все пак Давор не е със Златко. Познаваха се още от училище и сега припечелваха заедно на черния пазар: там се продаваше и купуваше всичко. Давор и Златко заеха някаква ниша и изкарваха малко пари, с които Айда се опитваше да намери продукти. В Сараево храната се доставяше през тъй наречения коридор. Говореше се, че при летището е прокопан тунел и оттам ЮНПРОФОР¹⁰ вкарват храна и вещи от първа необходимост. Никой не знаеше дали е вярно. По-скоро сърбите вкарваха стоки и въртяха черна търговия, от която печелеха много. Така е на война — всеки оцелява, както може. Айда знаеше няколко места, от които се снабдяваше с храна. Изкараше ли Давор някой динар, Айда тръгваше да напазарува нещо за вкъщи, а и за майка си и баща си. Давор никога не я питаше как точно е похарчила парите, но вечер тя му казваше какво е взела.

И като си помисли за храната, спомни си и за един от най-зловещите за нея дни от цялата блокада. Беше двадесет и втори септември деветдесет и втора година. Тогава Давор се беше върнал с доста пари: със Златко бяха направили някакъв удар, взе да ѝ обяснява за някаква пералня, за някакъв предприемач Каро. Айда го гледеше подозрително, но нямаше как — наистина им трябваша пари. В последните няколко седмици гладуваха. Имаха само зеле. Тя правеше чудеса в кухнята, но само със зеле какво да направиш? Самира ѝ звънна да ѝ каже, че трябва малко по-силна храна за баща ѝ, който имаше диабет, и допълни, че му трябва и цигари. Пушенето беше единственият му порок, но без цигари ставаше нервен и всичко това веднага се отразяваше на диабета. Затова Айда взе парите от Давор, без да го разпитва повече, макар че не ѝ харесваше тази история с Каро: смътно си го спомняше от ученическите години — и тогава не беше стока.

Знаеше една месарница в гараж под Гръбавица. Рядко ходеше там, тъй като беше скъпо, а и беше далече и много рисковано — минаваше се през най-откритите места на града. Но нямаше друг начин. Облече си най-удобните дрехи, джинсов гащеризон, маратонки, шапка с козирка — така се усещаше най-подвижна. В града пак цареше суматоха, няколко снаряда бяха паднали в центъра. Мина покрай разрушената сграда на детската им градина, зави покрай канала. Там имаше дървета

и можеше да се прикрива в тяхната сянка. Мина покрай мюсюлманското гробище, което се препълваше с всеки изминал ден, и се спусна към центъра. И точно тогава затрещя стрелбата. Айда веднага се мушна под една застава: не беше кой знае какво прикритие, но поне не можеха да я видят. От всички страни се понесоха писъци, куршумите затрещяха по заставата, а асфалтът около нея заблестя от натрошените стъкла. И изведнъж стана неестествено тихо. Бързо разбра, че не че е тихо, ами че от стрелбата са ѝ заглъхнали ушите. Изчака малко и изпъзля изпод колата. Пое отново към центъра, защото не мислеше да се отказва — семействата им имаха нужда от тази храна. Зави зад ъгъла и замръзна: блокът зад него бе ударен от снаряди и от последните му етажи се издигаше черен пушек. На тротоара отпред хората гледаха нагоре, крещяха, викаха нещо, държаха се за главите, плачеха, молеха се. Айда също погледна натам и видя как няколко мъже и жени се опитват да избягат от сградата. Стълбището обаче го нямаше, а те бяха на осмия етаж, на деветия. И те се спускаха по онова, което беше оцеляло от балконите. Хората долу ги насочваха с викове, те се спускаха по тънките метални парапети, а сградата гореше. Една жена се изпусна и тялото ѝ полетя към земята. Няколко души се хвърлиха да я уловят, но не успяха и жената рухна на плочника, а от устата ѝ изригна гейзер от кръв. Айда се обърна и повърна. После стисна плетената си торбичка в ръце и без повече да се обръща назад, пое към *Vaščaršija*.

Вече виждаше дюкянчетата отсреща, когато безразборната стрелба по централния площад започна отново. Пред нея няколко души се свлякоха на тротоара. Тя се просна по очи и усети мириса на нагретите бетонни плочки. Изчака миг-два, огледа се, скочи и се скри зад метална кофа за боклук. И тогава видя как на двайсетина метра от нея от една жилищна кооперация излезе жена на средна възраст. Бог знае защо беше решила да излезе на улицата точно в този момент. Сякаш не виждаше как хората стоят, долепени до стените на околните сгради, и как дебнат да затихне за миг, за да пресекат. Айда се опита да ѝ извика, но жената вече беше на улицата. Направи няколко крачки и отново затрещяха откоси. Жената се заозърта, понечи да побегне, но веднага я улучиха. Тя изпусна кафявата си кожена чанта, хвана се за хълбока и седна на асфалта. Куршумите продължаваха да пицят около нея, тя крещеше... От другата страна на улицата мъж, прикрит зад червена надупчена

отвсякъде застава, ѝ викаше нещо. Жената беше само на десетина метра от колата. Отново я уцелиха, този път в рамото. Мъжът не издържа, измъкна се иззад прикритието си, хвана я за дясната ръка и я задържа. Стрелбата затихна за миг. Айда също изскочи иззад кофата, притича до тях, хвана жената за раменете и помогна на мъжа да я скрият зад колата. После мъжът я помоли да помогне да завлекат жената до близкия вход. Така и не разбра дали му е близка. Успяха да го направят и едва там тя погледна жената и разбра: нямаше как да оцелее. На хълбока ѝ зееше голяма синкаво-черна дупка, а кръвта пълзеше по мозаечния под. Айда не знаеше какво излъчва лицето ѝ, но когато срещна погледа на жената, я чу да казва тихо: „Умирам, нали?“. После отпусна глава и махна ръката си от хълбока. Вътрешностите ѝ започнаха да се изсипват върху пода и мъжът се разплака.

Отвън стрелбата беше спряла. Айда излезе от входа и се затича с все сила към центъра. Стигна първата дървена будка, където навремето продаваха семки, захарен памук и плюшени играчки; там спря и отново повърна. Опитваше да си поеме въздух, но не можеше. Дробовете ѝ свистяха мъчително.

Все пак продължи.

Месарницата беше отворена. Намираше се в гараж, приличащ на бункер. Айда никога не разбра откъде се снабдяват тия хора с прясно месо. В полутъмното помещение със застоял въздух висяха на куки прясно заклани животни и нямаше нищо друго: нито стелажи, нито хладилни витрини, нито маси. Абсолютно нищо. Месото се разфасоваше направо на грапавия под и се увиваше в стари вестници. Айда взе това, за което беше дошла, и пое обратно.

Мина край някогашния си дом, остави там, каквото беше купила за майка си и баща си, и се прибра тук. Изкъпа се и се зае да сготви. Но когато изсипа месото от вестника върху синкавия плот на мивката, видя сякаш вътрешностите на онази жена. Бяха абсолютно същите, хлъзгави, слюзести, кървави.

И миришеха по същия начин.

Проследих с поглед пълзящата към стената ракия. После погледнах нагоре и там, докъдето лампата осветяваше стената, видях рисунка с въглен. Маса и шестима мъже около нея. На масата — бутилка, чаши, свещ. Докато оглеждах лицата на мъжете, чух Зоран да казва зад гърба

ми:

— Пикасо. Най-светлата личност между нас. Неразбран. Неразбран и тъжен от малък. Баща му беше монтьор, а той — художник. Нежна душа. От дете му се подиграваха и го тормозеха. Всички смятаха, че е гей. Баща му, собственият му баща, го презираше. Често му подвикваха: „Ей, педал“. Страдаше вътрешно. Страдаше много. Никога не се защити. Не беше в природата му. Неговата самозащита бе рисуването. Не разбирам много от това изкуство, но казваха, че е талантлив. Когато го подиграваха в училище, мълчах. Искях да го защитя, но мълчах, за да не се различавам от масата. Признаха го чак като студент. По-скоро тогава го оставиха на мира. Знаеш как е на Балканите: правим се на мачовци и различните не ги приемаме. Нямаше много приятели, всъщност никакви приятели нямаше. Въобще не се вписваше и в кръга „Трите шишета“. Доведе го Пищялката. Не знам как се бяха сприятелили, но Пикасо някак си пасна сред нас, групата откачалки. Говореше малко, но винаги на място. През повечето време се усмихваше. И рисуваше. Дори и тук. Ние пием. И той пие. Пиеше много. Цигарата не му излизаше от устата. И все скицираше нещо. Седмица преди да почне обсадата, получи някаква голяма международна награда в Швейцария. Конкурсът бил посветен на Пикасо — оттам дойде и прякорът му. Не му се радва дълго. Дотогава всички му викаха педал, ама като замина за Женева да си вземе наградата — всички го признаха. Прослави нашата Босна. Сякаш бяхме спечелили Евровизията: медиите бълваха постоянно новини за него. След това започна блокадата. Пикасо не се беше върнал още. Бяхме сигурни, че никога повече няма да го видим, само от време на време се сещахме за него и толкоз. И един ден в началото на септември — посред бял ден, когато имаше затишие — вратата на „Трите шишета“ се отваря. И се появява Пикасо с един огромен куфар, а в него... Бекони, деликатеси, сирена, бутилки вино, уиски. А ние сме умрели от глад: от месеци сме само на супа от коприва и картофи, в най-добрия случай. Такова пиршество настана, че винаги ще го помня. А Пикасо седеше отстрани, усмихваше се и рисуваше. Така се върна при нас. Един ден го питам: „Абе, Пикасо, защо не си остана там, в Швейцарията?“ — а той клати глава и се усмихва по неговия си отнесен начин. „Не можах, Зоране“ — вика. А аз вдигам вежди. „Как така — викам, — защо не

мога? Не знаеше ли какъв ад е тук.“ Спря да се усмихва. „Не можах — вика, — босненец съм. Копнеех за нашето босненско слънце. Там е спокойно, но е студено и чуждо. Аз съм си за тук. Тук съм роден.“ Остана и продължи да прави това, което умееше най-добре: рисуваше. По време на най-ожесточените бомбардировки вземаше скицника и излизаше да рисува. Викам му: „Защо бе, човек? Знаеш ли колко снимки и филми има за тия бомбардировки? За какво са ти тези рисунки?“. „Това — ми вика, — е моят протест, Зоране.“ И пак взема скицника и хайде под снарядите. Така го и убиха. Седнал на едно срутище да рисува. Около него хвърчат куршуми, март месец, пролет, земята тъкмо се събужда. И идва тука някакъв санитар, защото Пикасо повтарял само: „Трите шишета“, „Трите шишета“. Другите ги нямаше тогава, само аз бях тук. Грабнах палтото и след санитаря. Пикасо беше ранен смъртоносно, вече береше душа. Позна ме, усмихна се. Знаеше, че си отива. Взех главата му в ръце и я залюлях. А то едно затишие, едно пролетно слънце — имаш чувството, че животът ще пребъде. По едно време отвори очи и каза нещо. Не го чух. Говореше съвсем тихо. Наведох се и тогава вече го чух да шепне: „Не съм гей, да знаеш. Веднъж само бях влюбен в едно момиче. Обичах я много. Не стана. Съжалявам, че така и не опитах секса.“ Това му бяха последните думи. Така си отиде Пикасо.

Зоран замълча. Стана ми тъжно. Бях чул дотогава толкова тежки истории, но сега очите ми се навлажниха.

— Погледни сега пак — каза Зоран и вдигна запалката нагоре към стената.

Чак сега видях цялата картина. Над главите на пиещите в кръчмата се виждаха руините на храм, явно разрушен от снарядите, над него се вие дим. И този храм имаше купол на катедрала, минаре и фасада със звездата на Давид.

И в дъното се вижда човек, който седи сред руините и свири на виолончело.

Айда взе хавлия и влезе в банята. Съблече се, после топлата вода погали тялото ѝ. Отпусна се, дори се усмихна. Опита се да пропъди мисълта за разговора с майка си и кошмарите ѝ. Приседна на плочките, опря брадичката на коленете си и се остави водата да плющи по гърба ѝ.

ЕХІТ.

Беше надпис в любимото ѝ кафене. Айда не си падаше много по заведенията. Рядко правеше излишни неща и висенето по заведенията беше едно от тях. Иначе като всяко нормално югославско момиче от осемдесетте години на двайсети век слушаше рок: дори беше фенка на „Сребърни криле“ и се дереше на песните им, когато се събираха на купони. Но не харесваше задимените кафенета. Рядко ходеше там, освен в това кафене с надписа ЕХІТ срещу любимата ѝ маса. И сега, докато водата и парата я обгръщаха, в съзнанието ѝ изплува точно това ЕХІТ. Може би защото имаше нужда от изход. След всичко, което беше понесла през тази война, *наистина* имаше нужда от изход. Имаше нужда някой да я хване за ръка, да ѝ каже, че всичко ще се оправи, да я скрие в прегръдката си и да я изведе оттук. Чувстваше се абсолютно сама сред целия този ужас. Беше се държала, беше побрала всичко в душата си, но сега, когато трябваше да е най-силна, рухна: вече беше сигурна, че Давор няма да се върне. Чувстваше се така, сякаш е гола пред целия зяпащ я свят.

Не чу отварянето на вратата, но чу Лада да казва:

— Айда, Айда... Айда, дъще. Успокой се, Айда, ти си си у дома.

Лада я вдигна и Айда се облегна на рамото ѝ.

— Не мога повече, мамо — каза. — Не мога повече, не мога, не мога, не мога! Искам да умра.

Лада завъртя крана на душа. Малкото помещение се бе изпълнило с пара. Останаха няколко минути така прегърнати, после Лада я зави я с хавлията и я поведе към стаята им.

— Какво, по дяволите, става? — пресрещна ги в тъмния коридор бащата на Давор.

— Хайде прибирай се в хола и удари още една ракия — изкомандва го Лада.

— Ама какво става? — настоя той. — Къде е Давор и защо плаче Айда?

— Далиборе — прекъсна го Лада, — това е женска работа, няма да разбереш. То си е между мен и Айда.

— А Давор?

— Давор всеки момент ще се прибере — каза твърдо жената. — Всичко ще бъде наред.

Далибор бе груб човек, шлосер, по-добре се разбираше с флекса,

отколкото с хората, но имаше пълно доверие на жена си. Обърна се и тръгна към хола, но преди да хлопне вратата, каза:

— Айда, нали знаеш, че си част от семейството.

Айда отново се разхлипа, а Лада я заведе в стаята, помогна ѝ да легне и я зави с одеялото.

— Айда, какво стана? Давор ли направи нещо? — попита тихо.

— Не — отвърна Айда.

— Какво тогава?

— Не издържам вече.

— Никой не издържа, Айда, война е.

— Не войната...

— А кое?

— Вината.

— Вината?

— Да. Давор отдавна можеше да е далеч оттук. Остана заради мен. Благодарна съм ви за всичко, но знам, усещам го, че ме обвинявате. Усещам го по погледите, по недоизказаните думи, по сълзите ти. И как иначе? Вашият Давор сега можеше да е свободен и щастлив някъде далеч от тоя ад, а тук всеки момент могат да го убият. Знам, че си го мислите.

— Мислим го, да — изрече внезапно Лада.

Веднага съжали, но дори и Бог не може да върне казаната дума.

— Знам — простена Айда.

— Нищо не знаеш — изправи се рязко Лада. — Нищо не знаеш, Айда. Проклинала съм десетки, стотици пъти оня миг, когато се срещнахме с теб и майка ти пред детската. Седяла съм пред разпятието и съм молила Господ да върне времето назад. Но дори и Той не може да връща времето. Боли ме, Айда. Боли ме и страдам всеки ден. И знаеш ли къде ме боли? В утробата ме боли. Ако се случи нещо с Давор, тази утроба ще е мъртва. Аз имам само Давор.

Каза го на един дъх.

— Но това, което ти даде на Давор, е любов — продължи бързо. — Гледала съм ви толкова години. Израснахте пред очите ми. Отдавна съм те приела не просто за снаха, приела съм те за своя дъщеря. Но онова е по-силно от мен самата. Ще го изпиташ, Айда, и чак тогава ще ме разбереш. Сякаш вадят сърцето ми с нагорещено желязо, когато си

мисля за Давор: и защо остана тук, и какво може да му се случи. Но каквото и да се случи, Айда, аз винаги ще те обичам. Не знам дали ще ти простя, но ще те обичам.

После се наведе, целуна Айда по мокрото от сълзите лице и си излезе.

Айда остана сама в тъмнината. Всяка вечер спускащият се над Сараево мрак носеше някаква невидима заплаха. Беше странно, защото през деня на светло всички бяха много по-лесни мишени. И въпреки това вечерта носеше много повече страх.

Някъде съвсем близо хлопна входна врата. В миговете на затишие всеки шум е едновременно надежда, заплаха, живот или смърт.

Но и този път не беше тяхната врата.

ИНТЕРВЮ

Училищен физкултурен салон. Прясно изциклен, лакиран и лъснат жълтеникав под, в който се отразява пролетното слънце, пусти трибуни, два баскетболни коша, високи витражни прозорци, паяжини по ъглите, усещане за безкрайност, за самота.

— *Име?*

— *Владан. Владан Томич.*

— *Години?*

— *Трийсет и пет.*

— *Откъде си, Владан?*

— *От Белград.*

— *И как се озова в Сараево по време на войната?*

— *(След дълго и мъчително мълчание.)* Като доброволец.

— *Писал си се доброволец? Доброволно си дошъл да воюваш? Да убиваш?*

— *Да. (Свежда глава надолу и се заглежда в грубите си зимни обувки.)*

— *Защо?*

— *Ами, заради децата ни. (Главата се свежда още по-надолу.)*

— *Моля?*

— *Ами, направихме го заради децата ни, да не се налага те да воюват някога.*

— *Извинявай, но по-голяма глупост не сме чували. Как това, че ще убиваш невинни беззащитни хора, ще осигури по-спокойно бъдеще на децата ти?*

— Така ни казваха тогава. Имаше големи агитационни плакати по улиците на Белград. Телевизията и вестниците бълваха новини за сръбщината, за православието, за това как убиват и колят сърби в Хърватска и Босна.

— *И вие се вързахте?*

— Ами, Слободан Милошевич... Не минаваше ден, без да пуснат някаква пропагандна реч с него. Беше толкова убедителен. Да, вързахме се.

— *Защо винаги отговаряш в множествено число? Ние питаме конкретно теб.*

— Ами, защото тръгнахме много, само от нашия блок бяхме Саша, Мицу, Дража, Звоно...

— *И какво? Това те прави по-малко виновен ли? Като разделиш вината на всички, по-малко ли ви тежи на съвестта?*

— Не-е-е... *(Объркано заекване.)* Искрах само да кажа за пропагандата... силна беше. Много се вързахме, а и бяхме толкова млади, наивни, вярвахме...

— *В какво вярвахте?*

— Във Велика Сърбия, в това, че сме повече от другите, в славната ни история, в княз Лазар, в битката при Косово поле, в Сърбия като естествен лидер на всички славяни и защитник на вярата.

— *И това ви даваше право да убивате?*

— Нас също ни убиваха.

— *Къде? Горе на хълмовете? Стреляха по вас от града ли?*

— Да, стреляха... понякога.

— *Знаеш ли колко са убитите в Сараево по време на обсадата?*

(Дълго мълчание.)

— *Единайсет хиляди петстотин четиридесет и един са убитите, от тях хиляда и шестстотин деца. Колко загинаха от вас?*

— Беше война, някъде колева сърби, нали така?

— *Да, така е, те също нямат оправдание. Всички, които убиваха и колева, независимо от религия и етнос, нямат оправдание, но сега говорим с теб. Ти все пак си интелигентен човек, завършил си история,*

преподаваш.

— Археология.

— *Археология. И лично теб как те излъгаха?*

— Не знам. *(Провлачено, объркано.)* Да, вярвахме във Велика Сърбия, вярвахме, че го правим за нашите деца, а и искахме да бъдем герои, да помиришем барут, въобще не си представяхме какво е това война. Представата ни за нея бе по-скоро романтична, от филмите, от кинопрегледите, от книгите.

— *Кога дойде в Сараево?*

— Есента на деветдесет и втора година.

— *А преди това?*

— Два месеца обучение в лагер в Източна Сърбия.

— *Беше ли идвал преди това в Сараево?*

— Да, два пъти, като студент на практика. Босна е пълна със старини, истински рай за археолозите, особено край Мостар.

— *Колко време остана този път тук?*

— Близо година.

— *Сменяхте ли локацията?*

— Не, през цялото време бяхме горе на Гръбавица, в бившия пионерски лагер — бяха го пригодили.

— *Две години е много време.*

— Да.

— *Какво точно правехте?*

— Ами, дежуряхме, по шест часа дежурство. Стреляхме от окопите.

— *От Гръбавица има хубав изглед към града.*

— Да, така е, затова бяхме много хора, трябваше да ги държим тия в града под непрекъснат обстрел и напрежение.

— *Каква беше целта?*

— Крайната ли?

— Да.

— Не знам, да спечелим войната.

— *И как щяхте да я спечелите? Като избиеете гражданите на Сараево?*

— Не знам, просто изпълнявахме своя дълг тук и чакахме победата.

— *Как избирахте кога и по кого да стреляте?*

— На всеки отряд имаше командващ, разпределяше ни на участъци и периодично даваше заповед за стрелба по големи групи хора, по движещи се цели, по сгради и стратегически обекти.

— *А самостоятелно стреляхте ли?*

— Самостоятелно?

— *Да. Без заповед.*

(Дълго мълчание.)

— Случвало се е.

— *Не получавахте ли наказание за нарушаване на дисциплината?*

— Не, а и ние бяхме доброволци, не редовна армия, пък и това ни беше разрешено. Важното беше да държим хората в Сараево в постоянно напрежение, ден след ден, нощ след нощ.

— *Често ли се случваше да стреляте без заповед?*

— Да, особено когато се напиехме или когато някой получаваше вести от дома за убит близък. Тогава се вдигахме целия отряд и почвахме безразборна стрелба, като при забава на стрелбище.

— *Забава?*

— Пиехме и пушихме трева.

— *Ти лично стрелял ли си без заповед?*

— Да, като се напиех или напуших, или най-често и двете.

— *Убивал ли си?*

— Да.

(Гласът му почва да трепери.)

— *Виждал ли си как падат хората, по които стреляш?*

— Да.

(Треперенето се усилва.)

— *И как се гърчат недоубитите?*

— Да.

— *И какво правехте тогава?*

— Ами, или ги доубивахме, или ги оставяхме да се гърчат.

— *Защо?*

— За да усетим силата, че животът им е в нашите ръце.

— *А когато близките прибираха труповете или плачеха над тях?*

— Понякога се смеехме, понякога ги убивахме и тях.

— *Не мога да повярвам, че и ти си го правел. И какво, след стрелби си си мил ръцете, удрял си една сливова, хапвал си със същите тези*

ръце, сега прегръщаш децата си, галиш бедрата на жена си с тези ръце, с които си убил десетки, които никога няма да правят вече тези неща?

— *(Истерично, с хлипове и спазми по цялото тяло.)* Да, да, да, да, да, да, да, да!

(Хваща се за главата и заравя пръсти в гъстите си къдрави коси. Няколко минути тишина, после леко се успокоява.)

— *До края ли вярвахте в каузата?*

— Аз лично не.

— *Какво те разколеба?*

— Това, за което говорим сега. Като мина време, а нищо не се променяше, само убивахме, изнасилвахме и пиехме. За това, дето питахте преди малко, в един момент губиш представа за реалността, започваш да смяташ, че е нормално да убиваш. А после...

— *Какво после?*

— После го изтриваш от паметта, веднага щом станеш от огневия рубеж. Сякаш си две различни личности, едната стреля и убива, другата яде, пие и се смее. Пише писма на жената и децата си и гради планове за бъдещето.

— *Кога точно реши да напуснеш Сараево и да се върнеш вкъщи?*

— Септември деветдесет и трета.

— *Защо?*

— Вече ми беше ясно, че каузата ни е загубена, че всичко това е безсмислено, че всичко е лудост. Имаше и нещо конкретно, което преля търпението в мен.

— *Конкретно?*

— Бяха хванали край лагера някакво момче, около единайсетгодишно, горе-долу на възрастта на сина ми. Не беше от Сараево, от селата наоколо. Май се беше загубило, или нещо такова. Вечеряхме в столовата, когато го доведе дневалният, тресеше се от страх. Командващият го накара да се съблече чисто голо, бе хилаво, недохранено — война е. Момчето прикриваше слабините си и продължаваше да трепери. И тогава командващият, както си ядеше супата, извади пистолета и го простреля в коляното. То падна и закрепця от болка. Някои от нас спряха да ядат. Вцепенихме се, но командващият изрева да продължаваме с яденето, а момчето накара да пълзи и да се

моли за живота си. После командващият си дояде супата, премина към второто, хапваше с голям апетит, имахме мусака... и периодически вдигаше пистолета и прострелваше момчето, но не смъртоносно. В другото коляно, в раменете, в дланите, в стъпалата и продължаваше да го кара да пълзи и да се моли. По мозаечния под оставаше кървава диря, а писъците му се блъскаха в стените и прозорците. Довърши го със седмия или осмия изстрел, оригна се звучно, допи си ракията и се провикна: „Много вкусно, шефе — така казвахме на готвача, — давай десерта, че ми се присра от вълнение“. Някои не издържахме и се издрайфахме направо на масата или на пода, а той се смееше и казваше, че сме изнежени градски девойки.

(Силни спазми разтърсват тялото му; сълзи, хленч и спазми.)

Самира затвори бавно телефона и остана още няколко минути така. Не можеше да се отърси от мисълта, че има да става нещо. Никога не беше вярвала в сънища, прокоби. Беше земен човек. Дори и вярата ѝ в Аллах бе част от тази земност. Родила си се в мюсюлманско семейство, значи трябва да вярваш в Аллах и толкоз! Изпълняваше всичките си религиозни задължения, но никога не прекаляваше. За нея Аллах беше някаква даденост, която тя бе просто длъжна да почита. Да бъде праведна мюсюлманка, беше част от това да води нормален живот. Никога не се бе молила, никога не бе търсила имама, никога не отгърна Корана. Правеше само толкова, колкото е нужно, за да бъде животът ѝ нормален. В джамията по време на молитва машинално повтаряше думите, а в същото време си мислеше какво да стотви за вечеря и всякакви такива неща. А най-често мислеше за Рiaz и Айда. За нея децата ѝ бяха центърът на Вселената и Самира можеше да прегази всяка религиозна догма заради тях.

Така навремето си избра и мъж. Сафет беше хубавец, хубавец си беше и сега, след толкова много години. Дори наред войната се поддържаше. Познаваха се от училище — учиха заедно през последните два класа. Самира нямаше намерение да продължава образованието си и последните две години ги посвети изцяло на това да си избере бъдещия мъж, а след това да го накара той да я избере. Отначало изобщо не хареса Сафет, и то именно защото минаваше за хубавец: висок, строен, с лице на киноартист в ролята на симпатичния гангстер, който убива

хора, но винаги печели симпатиите на зрителите. Другите момичета веднага хлътнаха по него, особено след като разбраха, че са го преместили административно, защото се е сбил в предишното училище. Дълго време Сафет се ползваше със славата на лошо момче, което караше девойките да полудяват по него. Сафет обаче беше на светлинни години от този образ и ако знаеше какво си говорят девойките за него, щеше да падне. Беше по-скоро добряк, наивен, не много амбициозен, весел. Да, беше пребил някого в онова училище, който дори беше цяла година по-голям от него, но го преби, защото оня се опита да изтезава едно бездомно улично псе. А Сафет обичаше животните — беше расъл на село, заобиколен от много животни, та затуй просто ги обожаваше. Общо взето беше тройкаджия. Не че изоставаше в училище, обаче по цял ден си мислеше само за футбол: много по-късно Самира щеше да научи, че така се бил научил и да чете на пет години — покрай футбола, като сричал имената на футболистите във вестника.

Самира нямаше никога да си помисли за него, ако не се беше намесила съдбата, в която тя инак не вярваше. По един курсов проект в последния клас класната им ги накара да работят заедно в екип. Две седмици. За тия две седмици, като практична, знаеща точно какво иска девойка, Самира го разбра какъв човек е всъщност той. После използва наивността му и буквално си го свали, свърши цялата работа, така да се каже. Веднага след абитуриентския и няколко месеца преди да го вземат в казармата, Сафет пристигна с родителите си у тях и поиска ръката ѝ.

Той беше идеалният съпруг. Обичаше си семейството, работеше много и скоро успяха да си купят и апартамент, и кола. Самира преглътна двете му слабости — футбола и цигарите — той, от своя страна, вярваше в нея. И за Сафет религията беше същото, каквото и за нея: спуснато отнякъде задължение. Колеше агне на Курбан байрам, раздаваше от него на бедните, както повелява Коранът, постеше от изгрев до залез-слънце през свещения месец Рамазан — и дотам. Никой не можеше да го обвини в нищо, но и никой не можеше да го принуди да направи нещо повече. Може би тъкмо това беше и причината двамата да приемат факта, че Айда се влюби в християнин: имаха си своите съмнения, но никога не застанаха срещу тяхната любов. А инак почти цялата им родà изпадна в ужас, а и в джамията ги притискаха. Югославия беше светска държава и в нея вече имаше много смесени

бракове, но имамите гледаха с лошо око на всеки нов. За Самаира обаче беше важно само едно: мъжът до Айда да е стабилен човек, да ѝ бъде опора, да я слуша, и въобще, да създадат здраво семейство. И тя видя всичко това в Давор. Отгоре на всичко той ѝ приличаше много на Сафет: хубавец, маниак на тема футбол като него, лошо момче на пръв поглед, наивен и влюбен докрай в Айда, както Сафет беше някога влюбен в нея. Айда пък беше наследила от майка си и твърдостта, и красотата, и нейната земност. Всичко това обещаваха успешен брак, напук на религиозните догми. Само дето Айда в едно беше по-различна от майка си: дали заради добротата, която беше наследила от баща си, дали заради условията, при които израсна, тя избра Давор със сърцето, а не с разума си.

Сафет също го хареса. Когато го питаха за Давор, той винаги повтаряше: „Давор е добро момче“. Това му стигаше.

— Самаира — обади се от кухнята Сафет.

— Тук съм — отвърна тя.

— Кой се обади? Айда ли беше?

— Да.

— Как е тя? Всичко наред ли е?

Самаира влезе в кухнята, размаха с ръка, за да разсее гъстия дим от цигарите му.

— Ей, човек, тук не се диша.

— Слушах един мач от Испания. Там няма война и хората си живеят като хора. Обзалагам се, че никой от тях дори не подозира, че тук се избиваме като изроди.

Самаира приседна на стола срещу него и въздъхна.

— Айда ми прозвуча странно — каза.

— В смисъл? — попита Сафет.

— Ами, сякаш се стараеше да скрие нещо от мен.

— Айда никога не лъже и нищо не крие.

— Точно затова се притесних.

— Защо да крие нещо от нас?

— Не знам, а и тия сънища...

— Хайде престани. Това са бабини деветини.

— Не са бабини деветини! Един и същи сън, Сафет. Един и същи всяка нощ. Не е на добре това. Не мога да си го избия от главата тоя сън.

— Нашата Айда знае какво прави. Винаги е знаела — точно като теб.

Сафет стана, смачка поредната цигара в препълнения пепелник и се приближи до Самаира. Прегърна я и я целуна по врата.

Някъде съвсем наблизко изтрещя снаряд и стъклата на прозорците издрънчаха. Изтрещя втори снаряд, а после и трети. И изведнъж тъмната им кухничка се изпълни с ярка светлина: гореше блокът срещу тях. Пламъците вече поглъщаха сивите му стени, а гъстият черен пушек се виеше към горните етажи.

Давор си погледна часовника: приближаваше осем — беше се бавил повече от половин час. Трябваше вече да се връща, но така му се искаше да изпуши още една цигара, да удължи поне малко мига. Отвъд улицата се чернееше скелетът на ударен от снаряд автобус на градския транспорт, зад него момче и момиче се целуваха: уж обичайна пролетна гледка за мирно Сараево, а толкова абсурдна сега.

Давор все пак бръкна в джоба за кибрита и цигарите, но вместо кибрита, напипа сребърния кръст. Стисна го, докато усети как пробива кожата му.

Случи се няколко месеца след като със Златко се бяха захванали с черния пазар. Чуха, че на Маркале от ЮНПРОФОР щели да раздават храна. Отидоха да видят дали не могат да измъкнат нещо. Два камиона бяха паркирани на малкото площадче досами градския пазар, където само празните и покрити със снежец сергии напомняха за отминалите мирни времена. Бяха се струпали много хора, нещо, което никога в Сараево иначе не си позволяваше през тези дни, но явно гладът беше надвил страха от смъртта. Бяха тъжна гледка. Тълпата се струпа около пълните с пакети камиони и настана хаос: хората се блъскаха, ръгаха се с лакти и дори се удряха, за да изпреварят другия. Гладът озлобява човека.

Давор и Златко вече смятаха да си тръгват, когато падна първият снаряд. След него втори, а после започна истинска канонада. Двамата просто имаха късмет, че гледаха отстрани — ударната вълна ги събори, но те бързо станаха и притичаха във входа на някаква стара кооперация.

Оттам видяха всичко. Първият снаряд беше разпилял хората. Откъснати ръце, крака и вътрешности се бяха посипали по асфалта, а оцелелите пълзяха като обезумели към най-близкото прикрытие.

Стенеха, молеха се за помощ, крещяха. Беше страшно. Давор и Златко гледаха вцепенени и не можеха да помръднат. Тогава падна и вторият снаряд и площадчето се превърна в сюрреалистична картина, в която се търкаляха разкъсани парцалени кукли.

Точно пред тях беше паднала млада жена. Снарядът беше превърнал тялото ѝ в кървава каша, но лицето ѝ не бе докоснато. Беше чисто, нежно и красиво. Жената гледаше към Давор и в погледа ѝ имаше молба за помощ. Не каза нито дума, не извика, не простена, не вдигна ръка — просто го молеше с очи. Давор обаче не можеше да направи нищо. После стрелбата секна и той веднага изтича при жената. Беше още жива и очите ѝ продължаваха да го молят. Опитваше се да му каже нещо, а той не знаеше какво да стори — вече не можеше да ѝ помогне. Само се наведе и я хвана за ръката. Жената събра всичките останали ѝ сили, надигна се на лакът и най-сетне успя да прошепне: „Мая Ковачич, «Срединска» тринайсет, първи етаж...“.

Опита да каже още нещо, но не успя. Главата ѝ се отпусна върху грапавия асфалт, а душата ѝ отлетя към други измерения, където никой не разкъсва тела и никой не отнема живот, който не той е създал. Дланта ѝ се отвори и Давор видя там сребърен кръст. Така си отиде Мая Ковачич в този леден следобед на двайсети февруари деветдесет и трета година. И повече няма да има Мая Ковачич на този свят, и скоро никой няма да си спомня, че някога я е имало. А площадчето ще се пълни отново с хора, които ще се смеят, целуват и радват на живота на същото това място, където сега Давор държеше бялата безжизнена ръка.

После тръгна като замаян по улиците. Не можеше просто да се прибере, Златко беше изчезнал нанякъде и Давор не знаеше къде да отиде. Всъщност знаеше. Знаеше много добре. Макар да вървеше сякаш без цел по замръзналите от страх улици, той отиваше към „Срединска“.

Познаваше добре улицата, беше минавал много пъти по нея. Със сигурност беше срещал някъде там в навалищата и Мая Ковачич. Може би дори я беше заговарял някога, или тя него. Може да я е блъснал в бързането, а после да ѝ се е извинил. И да си е помислил колко е хубава и как ухае кожата ѝ. Може да са седели на съседни маси, в някое от кафенетата наоколо, може да е пил от чашата, от която е пила преди това тя, може да е седял на стола, на който тя е седяла само преди няколко минути и във въздуха се е долавял все още ароматът на

дискретния ѝ парфюм. Може и да е седял срещу нея и отпивайки от чашата с бира, да е плъзгал поглед по леко загорялата кожа на красивите ѝ бедра, докато смехът ѝ е звънял по стъпалата на близкото площадче. Мая Ковачич от улица „Срединска“ тринайсет в Сараево.

Вече беше престанал да се пита кой запали тази война. Загрубялата му душа не задаваше въпроси, не търсеше и отговори — мислеше само как да преживее следващия ден.

Стигна до „Срединска“ и забави крачка. Нещо го сграбчи за гърлото. Не знаеше какво да каже, как да го каже и какво да направи, когато рукне потокът от сълзи и нечий пълен с болка поглед се заби в него с мълчаливия въпрос: „Защо тя? Защо тя, Господи, защо тя?“.

Вече се бе смрачило, когато намери номер тринайсет. Вратата на входа зееше широко отворена, отвътре лъхаше студ. Не светеше нито един прозорец, всички се бяха покрили уплашени от днешната стрелба. Пристъпи вътре, а там миришеше на влага и мухъл. Изкачи се по мръсните стълби (никой не гори от желание да чисти по време на война). Стигна до площадката на първия етаж, запали клечка кибрит и огледа трите врати. На нито една не пишеше Ковачич. За миг си помисли, че е сбъркал адреса или че жената го е объркала. Понечи да се обърне и да се махне оттам, но си спомни погледа ѝ. Някой в тая мразовита вечер все още чакаше Мая Ковачич.

Огледа още веднъж трите врати и кой знае защо, избра средната. Потропа. Няколко пъти. Не се чу нищо, абсолютно нищо. Отново потропа и този път долови забързани стъпки, а отвътре се обади тънко гласче:

„Кого търсите?“

Беше толкова неочакван този явно детски глас, че Давор не знаеше какво да каже.

„Кого търсите?“ — повтори гласчето.

„Ами... търся Ковачич.“

Последва кратко мълчание.

„Ние сме Халилович.“

И стъпките се отдалечиха.

Давор потропа на лявата врата, а оттам след малко чу плътен мъжки глас:

„Кого търсите?“

„Търся Ковачич.“

Отново кратко мълчание.

„Отсреща.“

Мъжът зад вратата не попита нищо: на война няма добри вестоносци.

Давор се обърна, пое си дълбоко въздух и почука на отсрещната врата. Не се наложи да повтаря — тук явно чакаха някого, защото вратата се откряна бързо и отвътре се показа дребна женица.

Не каза нищо, само го погледна. Очите ѝ бяха пълни с такава болка, че той замръзна.

„Жива ли е?“ — попита тя.

Давор не можа да каже нищо, само поклати отрицателно глава. Жената се свлече до прага, Давор понечи да я вдигне, но тя все така тихо му каза:

„Оставете ме, моля ви, оставете ме на мира, оставете ме сама.“

Давор се обърна и излезе оттам. Навън го лъхна студът, но отвътре той целият гореше. Вечерта вдигна много висока температура, близо четиридесет градуса, а около него се щураха Лада и Айда. Няколко дни се лута между този и онзи свят, много пъти пристъпваше до още топлото тяло на Мая Ковачич от улица „Срединска“ в Сараево и всеки път някаква сила го дърпаше назад. Така и не се разбра от какво се разболя. От много време живееше на предела на силите си, но случаят на пазара го срина. Изгуби желание да се бори, да мародерства от живи и мъртви приятели само и само за да оцелее до другия ден. Но ако оцелееш до края на войната, ако останеш жив, как ще ходиш по същите тези улици, как ще гледаш същите тези хора в очите? Давор бе добър човек, всички казваха така за него, и неговите родители, и тези на Айда, и приятели, и роднини, и съседи. Добър човек. Остава ли добър добрият човек, когато извърши някоя подлост — от страх, от нужда, от любов?

Три дни не дойде в съзнание, три дни изгаряше от температура. Лада и Айда се сменяха и постоянно стояха до главата му, налагаха го с компреси. Температурата преминаваше в треска, а треската — в бълнуване. Неясни, несвързани думи, оглозгани кокали, стенания. Нямахше къде да търсят лекар, само се молеха, ден и нощ. И на Иисус, и на Аллах, и на Господ.

Дали молитвите им стигнаха до когото трябва, дали дяволът реши

да го пощади, или просто в хаоса от случайности той изтегли дългата клечка, но на третия ден отвори очи. За седмица успя напълно да се възстанови, после просто се свърза със Златко и двамата продължиха работата оттам, откъдето я бяха оставили.

Давор не усети как хвъркна времето. Трябваше да се връща. Оставаха по-малко от два часа. Тръгна бавно към къщи. Мислеше за Айда. Толкова години бяха минали, а любовта му си оставаше същата. Беше ли възможно? Никога не беше се замислял. Нямаше кога. Времето с нея минаваше неусетно. Не беше ги усетил тези двадесет години. Когато времето лети, значи си щастлив човек. За тези двадесет години се разделиха само веднъж за по-дълго.

Беше през зимата на осемдесет и седма. Студена, сурова зима, една от най-тежките в Босна. Давор го взеха войник. Не се плашеше много от казармата, но и не тръпнеше от особено желание да ходи там. Разбира се, по добра балканска традиция му спретнаха празнично изпращане: на Балканите изпращането на войника се превръща във всенароден празник. Виж, влизането в университета минава тихо и незабележимо.

Далибор малко се поизхвърли. Давор протестираше, но той извади десетина маси пред входа, нареди сланина, луканки, всякакви други мезета. Отвори бурето с деветнайсетгодишна ракия, наречена за това още от раждането на Давор. Събра всички съседи, роднини и квартални пияници и празнуваха под ритмите на Лепа Брена и Весна Змиянац чак до пукването на зората, когато неспалият цяла нощ, умърлушен Давор пое към Сараевската гара, изпращан от Лада и Айда. Когато влакът потегли с тежко пуфтене от гарата, сърцето на Давор се сви. От петгодишен не се беше разделял за по-дълго с Айда. Влакът се отдалечаваше от перона, а лицето ѝ ставаше все по-неразлично, преди да се разтопи в есенната мараня.

Давор служи в планините на Босна. Мръзнеше зловещо по постове и караули. А отгоре на всичко старите пушки тормозеха и се гавреха с новобранците. Беше здраво момче, но трудно оцеля през онази зима. Не му тежаха тренировките, маршировките или маршовете на скок през дълбоките пресли — то се понасяше. Но да се върнеш в спалното помещение премръзнал и капнал от умора и старите да те изкарат на плаца чисто гол — това вече му идваше много. Беше на косъм от това да скочи и да разцепи кратуната на някого с приклада на автомата. Знаеше, че след това целият му живот ще бъде разбит и унищожен, но на

моменти наистина не издържаше. Единственото, което го спаси от полудяване и извършването на някоя голяма глупост, бе Айда. Пак Айда. На всички важни кръстопътища в неговия живот се появяваше Айда.

Пишеше ѝ писма. Постоянно. Никога преди не беше писал, но тогава...

Скъпа Айда, тук времето е спряло, времето е изчезнало. Чувствам се ужасно, тормозът е постоянен, всекидневен, вече не издържам. Не знам в кой момент ще скоча и ще разбия главата на някой от тия тук, а може и на някоя фуражка. Гаврата е постоянна. Всички фуражки знаят какво става, но не правят нищо. Само наблюдават. Единственото, което ме спира да направя някоя глупост, е мисълта за теб. Ако го направя, може никога повече да не те видя. Айда, имам нужда от теб.

В началото Айда не обърна много внимание на скрития в писмата му гняв, но колкото повече време минаваше — особено през зимата — този гняв се засили и тогава тя усети колко му е тежко и колко е важно да бъде до него сега. А точно през тия месеци тя беше най-силно разколебана за тяхното бъдеще. Някак си усещаше, че ако запазят връзката си точно сега, когато са разделени за толкова дълго, ще я запазят завинаги. И в същото време, използвайки неговото отсъствие, много хора от мюсюлманската общност опитаха всичко, за да ги разделят: непрекъснато ѝ предлагаха разни подходящи кандидати — от подходящата религия, разбира се. Да омъжат Айда за мюсюлманин, се беше превърнало в едва ли не най-важната им мисия. Може би защото Айда беше красиво момиче, а може би и защото тяхната любов бе много странна и заплашваше да се превърне в истински символ. Айда обаче удържа. Колкото повече я притискаха, колкото по-често ѝ водеха подходящи кандидати, толкова по-сигурно тя разбираше, че сърцето ѝ принадлежи на един-единствен човек.

Скъпи Даворе — пишеше му тя, — не прави глупости. Моля те! С цялото си сърце те моля да удържиш. Даворе, ако ме предадеш и остана без теб, аз съм свършена. Живея само

заради теб, любов моя. Мисли за всичко, което ни очаква, като се върнеш, мисли за нашите деца. Мисли как ще остареем заедно, как на осемдесет години ще се разхождаме в някоя слънчева градинка, ще се подпираме на бастуните си и ще гледаме как внуците ни тичат край нас. Без теб, Даворе, ще ме омъжат за някой правоверен и ще прекарам живота си в самота. Ако това се случи, ще престана да живея. Без теб ще съм кутия без съдържание. Имам нужда от теб, Даворе. Имам нужда да знам, че те има на този свят. Ще издържа всичко, но трябва да знам, че те има, че ще се върнеш. Че ще ме прегърнеш. Чакам те, скъпи мой Даворе!

Тези техни писма бележеха резка по резка в паметта на Айда, прогонваха съмненията ѝ, караха сърцето ѝ да се чувства сигурно в любовта си. Още щом изпратеше поредното си писмо, започваше да премисля следващото. Лягаше си вечер, слушаше как печката припуква в тъмнината и редеше наум думите за Давор. Опитваше да си го представи като войник, облечен в кафявия шинел, но вместо това пред очите ѝ неизменно изникваше онова усмихнато лице, което беше целунала за първи път в седми клас.

След Нова година, когато преваля половината от службата, Давор започна все по-често да мисли за бъдещето. От камбанарията на осемдесет и осма година то му изглеждаше светло и ясно: ще се уволни, ще се върне в Сараево, ще станат с Айда студенти. Бяха решили тя да го изчака, за да кандидатстват едновременно и после да следват заедно. А после да се оженят. Виждаше само светлата страна на живота и сякаш не забелязваше тъмната му половина.

Скъпа Айда — отговаряше той на поредното ѝ писмо, — нещата при мен вече са много по-добре. Остана съвсем малко. Постоянно мисля за теб, особено когато съм караул и по два часа съм сам със себе си. Сега като е по-меко времето, ходим повече на учения и стрелби. Там нещата са други. Връщаме се за малко в цивилния живот. Минаваме с камиона през притихнали под снежния похлупак селца с димящи покриви на къщите си, които ни напомнят, че вътре някой е на топло и

живее нормалния си живот. А и ученията са малко като на поход в планината. Спим в помещения, подобни на хижи, и се чувстваме почти свободни. И въпреки всичко ми липсваш толкова много. Липсва ми абсолютно всичко, свързано с теб, Айда — гласът ти, трепетът от очакването, че ще те видя и докосна. Изящството на ръцете, връхчетата на косите ти. Усмивката, обикновените жестове, грациозността на тялото, начинът, по който се движиш. Нежността на стъпалата, усмивката. Уханието на кожата ти, топлината на тялото. Цялата ти извираща и запълваща пространството красота...

Пролетта дойде изненадващо. В Сараево всички сезони са хубави, но пролетта е най-красивият. Започват да се топят капчуците, слънцето обещава нов живот, замирихва на жасмин — онзи опияняващ аромат, който се просмуква във всеки дом. Който е бил в Сараево, не може никога да забрави мириса на жасмин в чистите пролетни сутрини. Айда обикаляше улиците на Сараево, слушаше песента на птиците и мечтаеше.

Скъпи Даворе, пролетта дойде, а с нея и надеждата. Всичко лошо се разтопи като миналогодишния сняг. По улиците текат реки, капчуците звънят, птиците също и всичко се готви за нов живот. Сараево е приказно. Ходих няколко пъти до Университета, проверих всичко, след като се върнеш, ще имаш един месец да се подготвиш за кандидатстудентския. Университетът е много хубав, сградата е романтична. Няма нищо общо с лъснатите и миришещи на белина коридори на училището. Нямам вече търпение да се върнеш, да те прегърна, да те усетя.

Целувам те, Даворе.

Обичам те, Даворе.

Твоя Айда

Това писмо го зарадва най-много: за първи път, откакто беше влязъл в казармата, тя му пишеше, че го обича. А и това Твоя Айда.

Това писмо Давор го запази завинаги.

Стигна до входа. Вдиша за последно пролетния въздух, промуши се през откъртената врата и пое нагоре. Беше вече на площадката между третия и четвъртия етаж, когато чу взрива. В първия момент дори не разбра какво точно става. Ударната вълна го хвърли назад и той се блъсна в стълбищния прозорец. Прозорецът се строши и го поръси със ситни стъкълца. Давор се опомни от нахлуващия отвън въздух и хукна отново нагоре. Отвори вратата на апартамента, а там, в коридора, го чакаха Айда, Лада и Далибор.

— Даворе, кретен такъв! — закрещя Айда. — Идиот, какви ги вършиш? Как можа да ме оставиш сама?

Той отстъпи назад, облегна се на вратата, а Айда го заудря с юмруци по гърдите.

— Като чух взрива, бях сигурна, че никога повече няма да те видя. Как можа да ми го причиниш?

Давор се изплаши. Не я беше виждал такава и не знаеше как да реагира.

И сбърка.

— Хайде, Айда, успокой се — каза. — Нали всичко е наред, няма нужда толкова да драматизираме.

И точно тези думи сякаш отключиха цялата ѝ ярост, трупана от началото на войната.

— Аз ли драматизирам? — извика тя. — Как можа да го кажеш. След всичко, което понесох заради теб! Как можа да ме оставиш сама точно днес? Какво повече искаш от мен?

Дори винаги хладнокръвната Лада не знаеше какво да направи. Давор обаче се овладя — прихвана Айда през кръста, вдигна я и я понесе към тяхната стая. Родителите му все още стояха вкаменени в коридора. Преди да влезе там, Давор се обърна и им каза:

— Хайде, прибирайте се! Няма какво да гледате повече. Просто всички сме на предела на силите си.

Затръшна с крак вратата зад себе си, стовари Айда на леглото, а той самият падна върху нея. Лъхна го мирисът на чистата ѝ кожа. Айда се опита да се изскубне, но той беше много здрав. Притискаше я, без да ѝ причинява болка, но и без да ѝ дава възможност да се измъкне от ръцете му. Айда спря да се бори, затихна и се разплака. Давор знаеше, че в нея

се е отприщило нещо дълго потискано.

— Тук съм, Айда — прошепна и я притисна още по-силно. — Винаги ще съм тук.

Само това каза, не се сещаше за нищо друго.

Айда продължи да хлипа още няколко минути, след което се отпусна в ръцете му. Давор се надигна внимателно и погледна часовника.

— Колко е часът? — попита Айда.

— Осем без петнайсет — отвърна той.

— Мисля, че няма да мога, Даворе — рече внезапно тя и гласът ѝ прозвуча глухо.

Сякаш не беше нейният глас.

След избухването ѝ Давор очакваше всичко друго, но не и това. Не знаеше как да реагира.

— Чу ли ме? — повтори тя. — Мисля, че няма да имам сили.

— Айда... — започна Давор, но спря: искаше да подбере най-точните думи, а не знаеше кои са те.

— Държах се много дълго, Даворе — продължи Айда. — Държах се и заради теб, но вече съм слаба, не мисля, че ще имам сили да го направя.

Тишината изведнъж се сгъсти. Дори стрелбата остана някъде много далеч и те сякаш бяха сами в целия свят.

Бяха говорили за това още откакто се бяха разбрали с Каро, но не знаеха как ще се почувстват, когато стане време да го направят. Знаеха само, че трябва да са силни. Давор разбираше, че е сбъркал с това излизване навън, но сега нямаха право на слабост.

— Айда — каза внимателно, — вече не можем да се върнем. Това е шансът ни, говорили сме толкова пъти...

— Не е страх, Даворе — прекъсна го Айда. — Уморих се. Всичко в мен крещи да бъде оставена на мира. Дори не можеш да си го представиш. Ти си жив, когато действаш, а аз мисля, че вече съм мъртва. Чувствам го това тяло като чуждо. Дори за най-елементарните действия, като да се измия или ида до тоалетната, нямам сили. Изтощена съм! Имам усещането, че мъкна планина на раменете си. Няма да мога.

Давор не каза нищо.

На черния пазар двамата със Златко работеха за Каро. Трябваше да изкарва отнякъде пари, защото положението вече ставаше нетърпимо. Беше чувал за този пазар зад автогарата, та се разходи няколко пъти дотам и видя, че се продава абсолютно всичко: от батерии и ракия до перални и пистолети. На две съседни сергии можеха да се видят бидони с кисело зеле и заредени пълнители за калашников. Наистина всичко, стига да разполагаш с пари. Тогава срещна Златко, бяха приятели в началните класове. Разговориха се и Златко му каза, че тъкмо се е хванал с някакъв пич — полумутра, полубизнесмен — и че работи за него срещу процент.

После го заведе при Каро. „Офисът“ му се намираше в гараж на централната, влизаше се направо от улицата. И там видя Каро: седеше на въртящ се кожен стол под единствената жълтеникава крушка, пушеше и зяпаше в един голям телевизор, а наоколо бяха разпръснати в удивителен безпорядък десетки стоки и вещи — от стекове с цигари до бутилки с газ, от порнографски списания до лекарства. Всичко! Каро беше с горнище на син анцуг, бели джинси, маратонки и пушеше трева. На врата му висеше масивен златен кръст, а очите му отдавна бяха потънали в червеникаво блато. Войната го беше превърнала от аутсайдер и дребен бандюга в крал на сараевските улици.

„Я, кого си ми довел бе, Златко, златце мое?“ — каза.

Беше сериозно надрусан. На телевизора пред него вървеше немско порно с двама чернокожи и русо момиче и Каро бе надул звука докрай.

„Това е Давор — извика Златко. — Не го ли помниш?“

Изчака Каро да реагира, но той само издиша сивкав облак дим и леко се разкикоти.

„С Давор бяхме приятели от училище, познаваш го!“

Премреженият поглед на Каро се фокусира малко трудно върху Давор.

„Аааа... — проточи той. — Давор. Ти беше с шала на Звезда и мюсюлманската мацка, нали? Браво, брато, браво, хубава мацка.“

Давор настръхна. Винаги, когато някой споменеше за Айда, настръхваше. Още една дума и щеше да му забие юмрук в мутрата, но Каро въобще не продължи да говори за Айда.

„Брато — каза, — работа ли търсиш?“

„Да — отвърна Давор, — трябва да се яде.“

„Прав си. Ми к'во да ти кажа — ухили се Каро, — нает си“ — каза, след което се изхрани на бетонния под и дълго гледа хрчката си.

„Само така ли?“ — учуди се Давор.

„Що? — изкиска се отново Каро. — Ти договор ли искаш да подпишем? Може и осигуровки да искаш, ама «Личен състав» е в безсрочен отпуск, мамка му!“

„Не, но поне някакво разяснение за условията.“

Каро стана, отиде залитайки до хладилника, отвори го и измъкна оттам бутилка „Джони Уокър“. Развъртя капачката. Правеше това бавно, със солидна доза артистизъм. Отпи яка глътка, след това, без да пуска бутилката, извади от някакъв шкаф две чаши, наля и им ги подаде.

„Условията, пич, са следните — започна. — Обикаляте града и търсите стока. Навсякъде. По мазета и складове, по апартаменти и детски градини. Абсолютно навсякъде и всякаква стока. Мен не ме интересува как сте я придобили. Дали сте я взели от опразнени къщи, или сами сте опразнили къщата, дали сте я купили — това не ме касае. Носите стоката, аз я продавам на черния пазар и трийсет процента за вас. Хайде, на здраве!“

Чукнаха се, отпиха от уискито. Беше истинско.

„Добре де — обади се Давор, — защо да ти даваме стоката на теб, като можем и сами да си я пласираме и тогава ще прибираме сто процента?“

Каро се изсмя.

„Щото, брато, ако се появиш на черния пазар със стока, няма да дочакаш и залеза. Тук всяко място е строго разпределено вече. А също и защото печелите и моята протекция. Каквото и да ви се случи, печелите моята протекция. Каква хубава дума — *протекция*. А освен това, каквото и да ти потрябва, брато, каквото и да ти потрябва някога, мога да ти го осигуря.“

Давор прокара пръсти през гъстата си коса, Айда нямаше представа какво му се бе налагало да прави през тази година и половина, за да има какво да ядат.

— Айда, трябва да се стегнеш — изправи се той на леглото зад нея. — Няма да те моля, няма да ти обяснявам нищо, ще ти кажа само едно: трябва да се стегнеш. Не те питам какво можеш или не можеш. Просто

трябва да го направиш.

— Няма да мога — продължаваше да изтънява гласът ѝ.

— А аз няма да остана тук! — отсече той. — След всичко, което преживяхме, след всичко, което направих!

Давор се изправи рязко. Отиде до прозореца, погледна в тъмнината навън и избухна. Вече не можеше да се контролира.

— Ти знаеш ли какво съм направил, за да бъдем заедно? Знаеш ли от какво съм се отказал? Плюх на всичко, в което съм вярвал. Нямах идея, Айда. Обичал съм те повече от всичко. Продадох се на дявола, за да бъда с теб, а сега ти ми излизаш с това, че не можеш да тръгнеш. Знаеш ли какво е да мародерстваш от близки и непознати, да пребъркваш джобовете на простреляните, преди да си видял дали още дишат! Да лежиш в мръсните локви между трупите, докато спре стрелбата, а после да прибираш от тях каквото може да се продаде. Да гледаш смъртта в очите всеки божи ден и да се надцаквате кой кого. Да влизаш в домовете на хората и да отнемаш късчета от живота, от спомените им, само и само да оцелееш, да сложиш нещо на масата. Знаеш ли какво е да си затваряш очите, когато пред теб убиват деца, гаврят се със старци, изнасилват жени? Да слугуваш на бандити. Да си до шията в лайна. И всичко това, за да бъда с теб!

Цапах си ръцете със Златко, цапах си и душите. Излизах сутрин рано и обикалях града. Започнах от добре познатите им места, където смятах, че могат да намерят стока, без да се забъркват в неприятности. Придвижвах се с жигулката на Златко. Почнах от къщи и апартаменти, за които очаквах да са празни. Мародерствах. Няколко пъти през тази година и половина се разминавах на косъм от падащите снаряди, ангелите ли ги пазеха, дяволите ли... Влизах в живота на хора, някои от които отдавна разстреляни, други избягали и зарязали всичко, но с надеждата да се върнат един ден и да го намерят там. Гледах да не взимат най-ценните им неща — залагах повече на електроуреди, някъде на оставена зимнина, одеяла, дрехи. Тъпчех всичко това в жигулката и право при Каро. Обикалях с часове и носех много стока. Каро им даваше процента, както се бяха договорили. Всъщност той бе честен посвоему, имаше си някаква своя представа за честта. Можеше да разстреля човек, без да му мигне окото, само задето е пресякъл улицата пред него, но си им даваше неизменно техните

трийсет процента. В началото Давор оставяше всичко на Айда и тя се грижеше за храната на двете семейства. Но после започна да заделя малко пари: криеше ги в един вълнен чорап и ги оставяше на съхранение при Златко. Постепенно пачката започна да се увеличава. Още тогава в него се беше родил *планът*. А за *плана* му трябваха пари. Много пари.

В един момент обаче онези изоставени къщи свършиха. Тогава започнаха да тършуват и в домовете на свои роднини, за които също знаеха, че са избягали. Мародерстваха собствените си роднини. Война е! Нямах избор. Оцеляваш. Но и тези домове свършиха, а нуждата от пари ги притискаше. И тогава преминаха към *другите*.

Случи се през есента, когато валеше почти непрестанно и влагата се просмукваше отвсякъде. Но така беше по-добре, тъй като тогава снайперистите по-трудно се прицелваха. Някога Давор обичаше дъжда, но това беше някога, преди светът да замре. Решиха да почнат от центъра, може би защото всички на черния пазар мародерстваха в крайните квартали, като смятаха, че там ще е по-лесно. Но според Давор и Златко в центъра живееха предимно възрастни хора и там плячката щеше да е по-лесна. Започнаха първо с мазетата, но там намираха твърде малко неща.

И тогава преминаха към апартаментите.

Стояха пред стабилна кооперация в неокласически стил, с двойни масивни врати. Отвън изглеждаше глуха, сляпа, безлюдна. Беше привечер. На стълбището пишеше с едри черни цифри 1933. Изкачиха се по масивното мраморно стълбище, четяха имената по табелките на вратите и решаваха според тях. Решиха да нахлуят в един апартамент на третия етаж вляво: фамилията им се стори много безлична — Решич. Ако и Господ избираше по имената. Потропаха няколко пъти, но никой не отговори. Накрая Златко извади щангата от сака и двамата напънаха вратата. Чуха мяукане отвътре, но вече нямаше връщане. Вратата се отвори с жаловито скимтене, лъхна ги миризма на застояло, на старост и котешка урина, а в краката им се заувива рижав котарак. Двамата се спогледаха притеснено, притвориха вратата след себе си и светнаха с фенера. Златко държеше пистолет, а Давор — чук. Тръгнаха предпазливо по коридора и колкото по-навътре отиваха, толкова по-остра ставаше миризмата на пикня. Минаха през нещо като вестибюл с

тежки, надиплени пердета от плюш и стигнаха до масивна дървена врата. Внимателно я открянаха и попаднаха в просторен хол. Беше разкошен. С барокови мебели, фотьойли с обърнати надолу резбовани облегалки и лъскава кафеникава дамска. От тавана висеше кристален полилей, а подът беше постлан с мек персийски килим. Имаше и опаковани наполовина вещи. Чуха странни звуци иззад полуоткрянатата врата вдясно. Побутнаха я внимателно, насочиха фенерчето и видяха голямо старовремско легло с резбовани табли. А на леглото лежеше и тихо стенеше възрастен човек, свит под пожълтял юрган. Дори не реагира нито на присъствието им, нито на светлината от фенерчето. Миришеше на урина и фекалии и те двамата едва се сдържаха да не повърнат. Осветиха измъченото брадясало лице на стареца. Той не отвори очи, само продължи тихо да стене. Давор за миг си помисли дали не трябва да му помогнат. Но нямаха време за човещина. Оцеляваха.

Прибраха каквото можаха от апартамента и хукнаха навън. На другия ден се обадиха от уличен телефон на социалните, които се грижеха за такива изоставени хора, дадоха им адреса. Само че от това чувството за вина не изчезна. Дадоха обаче стоката на Каро и прибраха своите тридесет процента. А на другия ден се върнаха в центъра.

Болеше го душата заради всичко, което беше извършил. Макар душата да не може да боли. Като се бръснеше, вече не се гледаше в огледалото. Не можеше. Пиеше, за да притъпи болката от спомените, а на сутринта ставаше и продължаваше.

— Знаеш ли какво е, моя Айда, най-страшното? Най-страшното е да посегнеш на най-ценното. Да откраднеш от майка си. Помниш ли ония две хиляди марки, дето не ни стигаха? Помниш ги. А помниш ли златното колие на майка ми от сватбата? Е, няма да го видиш вече! Сигурно някой четник го е дал на курвата си. Затова сега ще станеш. Ще се стегнеш и ще тръгнем!

Давор млъкна пак така внезапно, както и избухна. Отново стана тихо.

Тишината обаче сега беше съвсем друга. Беше белязана с жестокия отпечатък на думите му.

Месец преди това Давор беше помолил Златко да му даде онзи чорап. После изчака всички да заспят, затвори се в тоалетната, запали

свещта и се зае да брои парите. Бяха германски марки — никой вече не се занимаваше с динари, които отдавна бяха изгубили значение, точно както и самата Югославия. Първо изглади внимателно банкнотите, после ги преброи, преброи ги втори път и пак ги върна в чорапа. Бяха точно десет хиляди триста седемдесет и четири марки.

Няколко дни по-късно, след като закараха поредната стока и си прибраха мангизите, той каза на Каро, че иска да говори с него.

„Но не сега — допълни. — Искам да е насаме.“

Каро повдигна въпросително лявата си вежда и подсвирна.

„Защо? — попита. — Да не си решил да предадеш приятелчето Златко? Все пак война е, всеки трябва да е егоист и да оцелява, ама не ги обичам тия работи, така да знаеш.“

„Не — отвърна Давор. — Ще искам една услуга от теб. Много голяма услуга, по-скоро помощ... срещу заплащане, разбира се. Няма нищо общо със Златко, прекалено е лично и не искам да го замесвам.“

Срещнаха се след два дни в едно от малкото все още отворени кафенета, които пак Каро снабдяваше със стока. Вътре беше одимено, по масите седяха, пиеха бира и мълчаха брадясали мъже, а в очите им имаше и страх, и отчаяние. Каро беше като у дома си: запали едно марлборо, даде и на Давор, поръча две бири и заговори с гласа на Марлон Брандо от „Кръстникът“.

„Е, казвай! За каква услуга искаш да ме питаш?“

Давор се поколеба за миг — дали само да го подпита — но после реши да кара направо:

„Беше ми казал, че можем да разчитаме на всякаква помощ.“

„И?“

„Е, сега имам нужда от такава помощ. Искам да ми кажеш какви са възможностите, колко ще струва и можеш ли да го уредиш да ни измъкнеш с Айда от града?“

Каро чак подсвирна. Изпи на един дъх бирата, поръча втора.

„Това е нещо сериозно — каза накрая. — Много сериозно.“

„Знам — отвърна Давор нетърпеливо. — Нали затова се обръщам към теб.“

„Ти даваш ли си сметка колко много рискуваш?“

„Давам си.“

„А даваш ли си сметка, че теб можем да те изведем без кой знае

какви рискове — сърбин си и просто ще намерим правилните хора. Обаче...“

„Не — прекъсна го Давор. — Давам си сметка за всичко, но ще тръгнем *двамата*.“

„Защо сега бе, човек? Защо не го направихте в началото, когато беше по-възможно?“

„Не можехме да оставим родителите си.“

„А сега можете?“

„Сега се налага.“

„И какво го налага?“

„Айда е бремна.“

Каро издиша голям облак дим.

„Това променя всичко — изпъшка. — Виж к’во, никога не ме е интересувало кой кого ебе. Християни, мюсюлмани, католици — все едни и същи религиозни чекии. Вас двамата обаче винаги съм ви харесвал, още от ученици. Бяхте различни — като мен. Е, по много по-различен начин, но ме кефехте, че не се подчинявате на нормите. Добре — отсече. — Сега ще попитам за последно и внимателно си помисли какво ще ми отговориш.“

Каро се надвеси над масата и като натъртваше всяка дума, каза:

„Сигурен ли си в това, което искаш от мен?“

„Да, сигурен съм.“

„Добре, разбрах — облегна се назад Каро. — Няма нужда от повече приказки. Ще разпитам насам-натам. По принцип е възможно. Извеждат се хора, но е много рисковано. И скъпо.“

„Нищо, имам пари, заделях.“

„И ще направиш това от любов? Още повече за една мюсюлманка... Добре! Ще намеря най-сигурните хора.“

Видяха се отново след няколко дни на същото място, отново си поръчаха бира, чукнаха се, казаха си „Живели!“ и Каро веднага подхвана:

„Проверих всичко, брато. Опциите вече са малко, защото сега положението се е затегнало. Има една възможност обаче. Да ви изведем през моста Връбаня. То всъщност това е и единствената възможност де. Аз ще организирам всичко, но ще струва много.“

„Колко много?“ — изтръпна Давор.

„Реалната цена е двайсет хиляди марки, но аз успях да отбия три. Все пак не съм някой сульо, а съм един от кралете на Сараево. Така че последно — седемнайсет хиляди.“

Давор замълча. Беше се надявал на по-малко.

„Колко имаш?“ — усети го Каро.

„Близо единадесет хиляди марки“ — каза притеснено Давор.

„Не е много, но не е и малко — прецени Каро. — Мога да ти друсна някакво заемче.“

„Няма да мога да ти го върна.“

„Ще го върнеш, войната все някога ще свърши, а и животът е странен, все някога пак ще се срещнем. Виж к'во, можем да ги направим петнайсет хиляди. Ще ми дължиш де, но трябва да намериш още към две хиляди. Ще успееш ли?“

„Ще успея — възкликна Давор. — Много ти благодаря, няма да го забравя.“

Каро се засмя гърлено:

„Всичко се забравя в този живот! То това май му е и най-хубавото. И доброто, и лошото — всичко се забравя.“

Когато Давор каза на Айда какво е намислил, тя изпадна в паника. Искеше много да се махнат, искаше да напуснат този ад, искаше да роди на свобода, но не си го представяше как реално може да стане всичко това. После се заточиха тежки, тревожни седмици. Нямаше с кого да споделят. Трябваше да го преживеят двамата заедно, както бяха преживели толкова много неща в живота.

Айда така и не разбра как Давор намери ония недостигащи две хиляди марки. Нямаше от кого да вземат толкова пари, никой вече нямаше нищо. Просто една вечер той се върна много разстроен и каза, че е намерил липсващите пари. Айда го попита как ги е намерил, но той не пожела да говори. Изглеждаше ужасно, сякаш беше убил човек, и тя не посмя да го разпитва повече. Така или иначе, Давор занесе парите на Каро, а той му каза да чакат: щял да го извести за точната дата.

Каро му се обади след няколко седмици. Определиха си среща не в заведение, а на една от централните улици — на ъгъла на „Франие“ и „Вилсоново“, близо до моста Връбаня. Каро беше определил мястото. Духаше пролетен вятър и оставяше усещане за лекота и надежда. Не се виждаха хора, беше тихо.

Здрависаха се и Каро подхвана по същество:

„Братленце — каза, — виждаш ли моста?“

„Да.“

„Тук ще стане всичко.“

„Как и кога?“

„Дадох парите на когото трябва, сигурни хора са.“

„Някой ден ще ти ги върна.“

„Някой ден... заеби. Слушай ме сега внимателно. Днеска е единайсети май. Работата ще стане след осем дни, на деветнайсети. Трябва да сте точни, ама абсолютно точни с Айда. И не трябва никой да знае — нито вашите, нито техните, нито Златко, никой! Един да се издаде — всичко ще пропадне. А родителите ви непременно ще се издадат от страх за вас.“

„Да.“

„Трябва да сте много внимателни. Точно в девет вечерта, нито минута по-рано, нито минута по-късно, тръгвате по моста. Снайперистите ще мълчат между девет и девет и петнайсет, но не може да си позволите да закъснявате — всичко се случва. Тръгвате точно в девет. Ще вървите бавно: никакви резки движения, никакво бягане. Бавна, умерена крачка, сякаш сте на разходка в парка. Като стигнете края на моста, свивате надясно и се прикривате зад първата къща. Там ще ви чакат Туце и Миле, трябва да ги помниш, били сте в едно училище.“

„Помня ги. И тогава бяха все заедно.“

„Те ще ви чакат и ще ви изведат до безопасната територия отвъд града. От там нататък сте вие.“

„Разбрах, ще бъдем точни. Благодаря ти“ — каза тихо Давор.

Каро смачка с крак поредния фас върху грапавия асфалт, изгледа го продължително и рече:

„Брато, закоравял съм до мозъка на костите си и не ми дреме за нищо и никой. Ей с тия две ръце съм убил над сто души, а такъв съм си и от малък, знаеш ме добре. Но сега много искам да успеете. Не знам защо, по дяволите, симпатични сте ми!“

Вдигна масивния сребърен кръст, който лежеше на гърдите му, и каза сериозно:

„Бог да е с вас, братле!“

И го прекръсти.

Това беше последният път, в който се видяха с Каро.

А на Златко каза, че Айда не е добре и няколко дни ще е покрай нея.

ИНТЕРВЮ

Директорски кабинет, стари тежки софмебели, плътен поизбелял килим, портрет на Тито, кана с вода, разпилени папки и листове, масивно тъмнокафяво бюро, мъж на около 50, с побелели коси, но запазено, спортно тяло.

— *Име?*

— *Владе Попович.*

— *Откъде сте?*

— *От Баня Лука.*

— *Там ли бяхте, когато започна войната?*

— *Бях на село, в Топоричане, на двајсетина километра от Баня Лука. Там изкарах първите шест месеца от войната.*

— *Изненада ли ви?*

— *Кое?*

— *Войната.*

— *Не, то витаеше във въздуха след смъртта на друже Тито и рухването можеше да се предположи.*

— *Защо не избягахте?*

— *Къде да избягам? Тук съм роден, тук съм живял, познавам само това тук. Къде да ходя?*

— *А това, което се случи през войната, изненада ли ви? Та вие сте живели заедно толкова дълги години.*

(Мълчание, поглед, бягащ през прозореца, като от местопрестъпление, и после с равен, тъжен глас.)

— *Работя с хора и нищо от тях не може да ме изненада. В хората, дори във всеки един човек, живеят едновременно ангелът и демонът. Знаете ли, хирург съм в затвора, виждал съм сериен убиец и изнасилвач да се хвърля в река при минус десет и да спасява дете, пропаднало в леда. Непознато дете.*

— *И все пак цялото това неоправдано насилие, целият този ужас.*

— *Война е, ако някой мисли, че войната е приключение, да*

заповяда.

— *Вие сте сърбин, а сърбите търпят най-много обвинения в тази война.*

— Да, сърбин съм и се гордея с това. Да, нас се опитват сега да ни демонизират, но знаете ли какво ще ви кажа? Няма невинни в една война! Всеки, който си е изцапал ръцете с кръв, е виновен. А с кръв се изцапаха всички, без значение от религия и националност.

— *И все пак фактите говорят друго.*

— Заеби ги фактите. Знаете ли какво е казал Камю?

— *Какво?*

— Няма една истина за нищо, всеки си има своята истина и за него тя е най-истинската.

— *Как се озовахте в Сараево?*

— Мобилизираха ни и ни докараха тук.

— *Кога се случи?*

— Пролетта на деветдесет и трета.

— *Мобилизираха ли ви? Мобилизираха цивилни ли?*

— Не, аз съм доброволец. Просто преместиха частта ни от Бръчко към Сараево, имаха нужда от повече хора тук.

— *Значи сте доброволец. Но това не е ли странно, не е ли в пълен разрез с всичко, в което сте вярвали и правили преди войната?*

— Защо смятате така?

— *Та вие сте лекар, полагали сте Хипократовата клетва, спасявали сте хора — и сега спасявате — а през войната със същите тези ръце сте отнемали човешки животи. Убивали сте, нали?*

— Да, убивал съм.

(Все същият равен, бездушен глас.)

— *Много ли?*

— Сигурно.

— *Как ще го обясните?*

— Няма какво да обяснявам и няма пред кого да се извинявам. Когато започна войната, останах в Топоричане при семейството на брат ми. Няколко месеца по-късно в селото нахлуха бошняци. Доброволци. Стреляха във въздуха, крещяха. После започнаха да убиват. Брат ми го нямаше. Той имаше две деца, две чудесни деца! Момче и момиче, на осем и на дванайсет. Опитах се да ги прикривя, но ме удариха с приклад

и съм изпаднал в безсъзнание. Сигурно това ми е спасило и живота — взели са ме за мъртъв. Когато дойдох на себе си, двете деца, на осем и на дванайсет, братчето и сестричката, бяха буквално заклани. Там, на двора, под старата круша, където зиме колим прасето. Кръвта им беше толкова чиста, толкова алена... Като лекар съм виждал много кръв, но никога толкова чиста като тяхната.

(Гласът дори не трепва, остава си все така равен, празен, тъжен, страшно е да гледаш в такива очи, ако надникнеш в тях, можеш да пропаднеш, като кладенец са, но отдавна пресъхнал, кладенец, в който никога повече няма да има вода.)

— А след войната?

— След войната се върнах в Баня Лука и правя това, което цял живот съм правил — лекувам. Жена ми ме напусна, живеят със сина ми в Италия. Аз съм тук, понякога се разхождам извън града, особено есенно време. По цели нощи не мога да спя, взимам почти всички нощни дежурства, слушам джаз на тъмно. Понякога засядам в кръчмата и сутринта ме отнасят у нас. Понякога искам да се усмихна, да се засмея с пълно гърло, както някога. Понякога мечтая всичко да свърши, а дотогава ще съм тук и ще лекувам...

Шумовете откъм бара постепенно утихваха. Най-сетне „Трите шишета“ се опразваше. Часовникът в малкото каменно помещение, дето се намирахме със Зоран, показваше четири.

— Зоране — подвижна барманът отвън, — затваряме!

Но Зоран беше вече пиян. Стана, залюля се.

— Остави ми една бутилка и ключовете. Аз ще затворя — каза и се подпря на стената.

— Твоя воля, приятел — отвърна барманът.

Тишината беше страшна. Само аз и Зоран в празната кухня коруба на каменното бомбоубежище. Единственият друг шум долиташе през открехнатата врата към бара: беше задъханото дишане на вентилационната система. Зоран наливаше, пиеше и мълчеше. Аз също мълчах. Бях ли получил това, за което бях дошъл? Не. Получих много повече. Прав беше Зоран. Няма как да го разбереш, ако не си го преживял. Или ако не си го съпреживял в една такава луда нощ. Не става с четене и гледане на филми. Трябва да те лъхне смъртта. Трябва

да усетиш студените ѝ пръсти по кожата си. Трябва да погледнеш с техните очи. Хиляда триста деветдесет и пет денонощия да си мишена в стрелбище. Жестоко е. Как да живееш после с тоя товар? Живееш! Човекът е като магарето, може да понесе толкова, колкото го натовариш. Знаеш, че всичко е скапано, безсмислено, безнадеждно — и все пак се надяваш. Чувствах се като непоканен гост на сватба, като някой, който се е натресъл на празненството. Това си е тяхната болка и ще си остане тяхната.

И ракията не помагаше. Има болка, която нищо не може да притъпи.

Погледнах към Зоран. Стори ми се, че е задрямал, но той вдигна глава. Погледна ме с мътни очи и продължи внезапно, сякаш никога не е спирал:

— Не съм ти разказал още за Вуча. Вуча лудия. Най-странното същество по време на блокадата в Сараево. Беше от нашето училище. Не беше с всички си. Много му се подиграваха. Грубо, хашлашки, а той само се усмихваше. Преминаваше в горния клас по милост. Майка му се молеше на учителите. Беше кротък, но понякога превърташе и налиташе на бой. Тогава се биеше до кръв. Бяха го преместили при нас, защото премазал от бой едно момче в предишното даскало. Не бяхме наясно кога, от какво и защо превърта. Просто се случваше. Обожаваше едно момче от нашето училище, което понякога го защитаваше. Казваше се Давор. Буквално се беше превърнал в негова сянка. Един ден кварталните хулигани притиснали Вуча край трафопоста до училището. Решили да се изгаврят с него. Съблекли го гол, а той се напикал от ужас. Давор минавал оттам и като ги видял — пребил единия. Повече не закачиха Вуча. Давор си беше такъв, добряк и веселяк, всички го харесваха. После се пръснахме, животът ни повлече. Бях изгубил Вуча от поглед. Разправяха, че станал санитар в моргата — възможно е, къде другаде да го вземат? Само при мъртъвците му беше мястото. И един ден, през блокадата вече, хвърчат снаряди, куршуми, ебало си е мамата. Аз съм се заврял под един ЗИЛ и само се моля и тоя път да ме подмине пущината. И гледам — между куршумите хвърчи високата, възслаба фигура на Вуча. Ама тича съвсем на открито! Викам си, нали е луд. Но забелязвам, че помага на ранените, под самите куршуми и снаряди. И от време на време се изправя, поглежда към хълмовете и с високо вдигнати

ръце крещи: „Вуча лудия куршум не го лови, Вуча лудия куршум не го лови!“ — и продължава. И вярно, че не го ловеше. После, като попремина пукотевицата, отивам при него и му казвам: „Абе, Вуча, луд, луд, ама ще те отстрелят като заек, бе! Крий се поне по време на стрелбата“. А той с едни блеснали очи ми отвръща: „*Ти* си луд. За пръв път в живота съм полезен. Знаеш ли какво е това? Вярвал ли си го някога, че Вуча лудия ще бъде полезен за когото и да е?“. И аз веднага го домъкнах в „Трите шишета“. Пасна идеално на откачалската ни сбирщина. Почти никога не говореше, усмихваше се, радваше се, че е с нас. И помагаше. Така си изкара цялата блокада. Хвърчеше между куршумите, дългите му коси се вееха като грива на кон. Разправяха, че спасил над сто души изпод отломките. Сто човешки живота, мамка му! Кой би помислил тогава в училище, че Вуча лудия ще стане герой. Бях сигурен, че ще го застрелят. Никой не можеше да оцелее под дъжда от куршуми. Но оцеля, мамка му, оцеля. Някаква сила го пазеше. Може би като реванш за всичко друго в живота му. През зимата на деветдесет и четвърта зачезна някъде. Бяха убили майка му. Както си спяла, паднал снаряд върху къщата — и на място. Вуча остана сам и оттогава спря да се усмихва. Само седеше и гледаше в една точка. Ала не престана да снове между куршумите и да спасява хора, само дето вече не крещеше към хълмовете: „Вуча лудия куршум не го лови...“. Притеснихме се, когато изчезна. Но къде ти тогава време да мислиш за някой друг, освен за себе си? Видях го отново на двадесети и девети февруари деветдесет и шеста, в края на блокадата. Вече го бяха обявили официално. Които бяхме оцелели, не знаехме да се радваме или да плачем. Бяхме останали някакви лутаци се из руините скелети. И на фона на тези руини, под лъчите на залязващото зад Гръбавица слънце, гледам кльощавата фигура на Вуча. С момиче под ръка. Рекох си, че ми се привижда. Вуча и момиче! А той я прегръща, тя леко залита. Стана ми интересно. И я разпознавам. Казваше се Вая. Бошнячка. Бяха я изнасилили брутално в самото начало на блокадата. После стана проститутка, наркоманка. Нямаше как да преживее иначе. И гледай какво нещо е съдбата! Вуча лудия и Вая. Засичахме се и след войната, разбира се. Разбрах, че Вуча се е оженил за Вая. И Вая се съвзе. Заживя отново — сто и първият живот, дето Вуча спаси. Един ден си пия бирата и се радвам на пролетното слънце и някой сяда на масата ми. Гледам — Вуча!

Подхващаме разговор и накрая той се разплаква. „Вая — вика, — е бременна, а аз умирам от страх да не е малоумно като мен.“ „Вуча — му викам, — ти не си малоумен, просто не си като останалите. Помниш ли колко хора спаси?“ А той се обляга на рамото ми и плаче като дете. „Само да не е като мен — вика, — моля те, Господи, само да не е като мен...“

Зоран млъква. Мисля си, че повече не мога да понеса. Толкова много болка. Как ще я отнеса в България цялата? Къде ще я побера? И как ще живея с нея?

Моля се аз на Господ в тоя момент, а Зоран ме поглежда и завършва:

— Детето е нормално, а Вуча е най-гордият баща на света.

Отпиваме и двамата, мълчим. Мисля, че няма нужда от повече приказки. Вентилационната система продължава да диша шумно отвъд откритата врата.

Давор и Айда стояха смълчани в тъмното. Свещта в капачката гаснеше с тихо прашене. Давор вдигна глава и погледна към Айда. Изглеждаше красива и уязвима.

— Айда, скъпа, минава осем. Трябва да се оправяш, остава по-малко от час.

Айда трепна. Прибра нервно един кичур зад ухото си, а сърцето ѝ отново забърза. Стана, отиде при скрина, засъблича домашните си дрехи. После подбра някакви по-официални и ги хвърли на леглото.

Давор я гледаше и си мислеше за риска и колко е опасно онова, което предстоеше. Като тръгнаха по моста, над тях щяха да бъдат дулата на десетки оръжия, а те щяха да са напълно беззащитни. Не се страхуваше за себе си — беше го страх за нея. Каквото и да се случеше, вината щеше да е негова.

Айда облече най-удобните си дрехи: движенията ѝ трябваше да са свободни, когато тръгнаха натам...

После приседна на леглото и обу кафявите боти, които Давор ѝ беше подарил за последната мирна Коледа. Спомни си как мечтаеше за тези боти и как се зарадва, когато ги видя сутринта до леглото им: през нощта беше завалило и в стаята проникваше тихата светлина на коледния сняг — сякаш времето беше спряло — и тя обу ботите си на бос крак и събуди щастлива Давор.

Тръсна глава и въздъхна: това беше толкова отдавна.

Давор се надигна, отиде при нея и помириса косите ѝ. Миришеха на пролет. Целуна я, а ръката му се плъзна между бедрата ѝ. Бяха две уплашени хлапета, пораснали без време. Забрави страховете, паниката, смъртта, войната. Забрави дори това, което им предстоеше. Сега искаше само нейното тяло.

А не бяха правили секс толкова отдавна. Последния път — преди повече от десет месеца — по средата на акта Айда го отблъсна грубо, изтърколи се в другия край на леглото, сви се на кълбо и зариде. Давор стоеше объркан, изненадан.

„Айда, скъпа, какво става? — попита. — Айда, моля те! Направих ли ти нещо? Кажи какво направих, моля те!“

„Не мога повече, Даворе — изхлипа тя, — не мога.“

„Кое не можеш, Айда?“ — недоумяваше Давор.

„Всеки път виждам голите тела на убитите... Просто не мога.“

А след това започна подготовката за бягството и погълна всичко.

Но сега Айда усети каква нужда има той от нея. Отпусна се на леглото, вдигна ръце към него и притвори очи. Давор започна трескаво да я съблича. Сякаш някаква лудост се беше отключила в него: разкъсваше дрехите ѝ, а си спомняше труповете в прахоляка на сараевските улици и разполовеното на две тяло на Мая Ковачич. Чуваше тихите ѝ стенания, а в ушите му кънтяха воят на сирените и виковете на ранените. Помисли си отчаяно дали някога ще може да прави любов, без да вижда разкъсани тела? Някой горе ги беше създал съвършени, а долу друг някой ги режеше парче по парче.

Проникваше в нея яростно и силно. Искаше да проникне до дъното на душата ѝ, а Айда му се отдаваше с всяка частица на тялото си, сякаш искаше да потъне и да изчезне в него. Поемаше дивата му страст с къси стонове и ѝ се искаше да го освободи от това, дето му тежи. Както беше правила с всичко през тези двадесет години, в които бяха заедно.

После Давор се отпусна върху възглавницата. Протегна ръка и хвана мократа длан на Айда, която лежеше с притворени очи.

— Време е, нали? — попита тя.

— Да, скъпа, време е — каза Давор и погледна часовника на шкафчето до леглото. — След по-малко от двадесет минути трябва да сме тръгнали.

— Добре — въздъхна Айда. — Само ще се измия и съм готова.

Стана, взе една хавлия и излезе от стаята.

Щом чу водата да шурти в банята, Давор също скочи от леглото. Измъкна бутилката с уиски иззад скрина и отпи няколко глътки. Изчака топлината да се разлее в тялото му, после остави бутилката, облече се бързо и отиде в стаята на родителите си. Не можеше да тръгне, без да се сбогува с тях.

— Даворе — изненада се Далибор, — какво става?

— Айда влезе да се къпе и реших да дойда да изпием по една ракия, татко. Няма нищо специално.

Каза така и очите му се наляха със сълзи. Помисли си, че е добре, дето е тъмно, та нямаше как те да видят това.

— Ами, добре — отвърна все така учуден Далибор, — добре си решил.

Стана от леглото и отиде при бюфета, дето държеше ракията. Взе оттам бутилка сливовица и две малки чаши. И тъкмо затваряше вратичката, когато Лада каза твърдо:

— Дай и на мен чаша.

— На теб? — смая се Далибор.

Лада не пиеше. Много рядко по празници си сипваше по чаша вино, но ракия никога не беше опитвала. Някога баща ѝ имаше проблеми с алкохола.

— Лада! Ти ще пиеш ракия? — каза той така, сякаш му беше съобщила, че го напуска.

— Да — отвърна Лада, без да сваля очи от лицето на сина си.

— Ами, добре! — възкликна Далибор. — Явно това ще е вечерта на изненадите. Давор се появява по никое време, ти ще пиеш ракия, какво ли има да става още!

Взе и трета чаша и постави всичко на масата. Наля догоре чашите и още преди да свърши, Лада рече със същия твърд глас:

— Живели! — И изпи ракията на екс.

— Живели — отвърна Давор и също изпи своята на един дъх.

После им пожела лека нощ и бързо си излезе. А след това в тяхната си стая се замисли: лъжеше ли се, или Лада наистина се бе досетила за бягството им?

Защото *живели* означава *наздраве* и *живот* едновременно...

Далибор пусна радиото. Завъртя копчето, заредуваха се испанска, италианска, арабска, руска, българска, френска реч. Там, някъде по света, хората не воюваха, а живееха. Послуша малко коментара на някакъв мач от България и накрая намери радио „Белград“. Предаваха новини от войната в Босна, където всеки воюваше срещу всеки: сърби срещу мюсюлмани и хървати, хървати срещу сърби и мюсюлмани, мюсюлмани срещу сърби и хървати и мюсюлмани срещу мюсюлмани...

— Мамка ви фашистка! — простена Далибор.

Отиде до шкафа и извади оттам ракията, която току-що беше прибрал, отпи направо от бутилката и повтори отново:

— Мамка им фашистка.

— Далиборе, спри да пиеш — каза Лада. — И намали това радио.

— И какво? Да седя и да гледам в стената? Дори ти пи тази вечер, а никога не си пила. Защо го направи, Лада?

— Притеснявам се за децата.

— Какво за децата?

— Нещо не е наред. Изглеждат ми напрегнати. Нещо се случва, усещам го.

— Е, какво да се случва! Просто са уплашени като всички.

— Не, има още нещо. А и Айда... Чува ли си я някога така да избухва и да се държи по този начин?

— И на нея ѝ идва в повече, нормално е да избухне.

— Не е така, Далиборе. Познавам я от петгодишна. Само нещо извънредно важно може да я извади така от равновесие. За тия двадесет години не съм я чула да каже груба дума. Случва се нещо, Далиборе, но не мога да разбера какво и се плаша.

Далибор се замисли. Тези над тридесет години съвместен живот с Лада го бяха научили, че тя рядко греши в преценката си за хората и ситуациите. Знаеше, че е извадил късмет с нея. Внезапно си спомни как я беше харесал. Тривиална случка, но не и за него. Бяха организирали банкети по случай двайсет и пет години от създаването на Социалистическата федеративна република Югославия. Дори се говореше, че и Тито може да дойде в Сараево. Разпределиха ги по предприятия из ресторантите в града. Техният банкет беше в „Ракета“, заедно с текстилната фабрика. А Лада беше попаднала там случайно. Беше начална учителка, а те не бяха поканени никъде, та една приятелка я взела със себе си. Далибор — наперен, снажен, с русоляв перчем — седеше в центъра на огромната маса. Вече беше ударил две ракии и шумно коментираше текстилките, когато погледът му попадна на Лада. Гледа я повече от минута... и разбра, че това е жена за него. Тя излъчваше две неща, които могат да побъркат всеки мъж: едновременно сила и уязвимост. Следи я с поглед през цялата вечер и най-накрая, когато усети, че тя ще си тръгва, я покани на танц. Лада го изгледа малко сърдито, защото наистина смяташе да си тръгва, но се съгласи. Танцуваха валс, после пуснаха сръбска градска песен и те пак танцуваха. После тя каза, че наистина ще тръгва, и Далибор ѝ предложи да я изпрати. Лада първо отказа, той настоя и накрая тя се съгласи. От притеснение Далибор не спря да дрънка глупости през цялото време, а

когато стигнаха до нейната къща, някъде в крайните квартали на Сараево, понечи да я целуне. Тя го отблъсна меко, бутна дървената портичка и влезе в двора. Там се извърна и каза:

„Ако искаш, можем да идем някой път на кино.“

Така започна тази простичка, човешка и нежна сараевска любовна история между Далибор и Лада.

А сетне срещи, сладкарници, смях... Кино, изпращания, леки докосвания, много надежди. Разговори до полунощ пред портичката. Накрая Далибор събра смелост и каза: „Обичам те!“. Случи се в една тиха пролетна сараевска нощ, когато последният трамвай още звънтеше по линията и отнасяше към близкото депо спомена за деня. Това „Обичам те!“ Далибор го беше репетирал безброй пъти вкъщи пред огледалото, но все не можеше да се престраши да ѝ го каже. И когато най-сетне го произнесе, Лада просто се усмихна.

Животът им течеше с нормалните лъкатушения нагоре-надолу, но беше хубав. Двамата често благодаряха, че са се срещнали и че Бог е бил с тях. Далибор не беше набожен, но и двамата вярваха, че има някаква сила там горе, която направлява земните ни дела. Едно само им тежеше: нямаха второ дете. Много пъти опитваха, но Лада имаше проблем със зачеването. В края на седемдесетте, когато Давор вече беше навършил единадесет, все пак успяха. Зарадваха се много, само че Лада пометна в шестия месец — падна по едни заледени стълби и — край. След аборта стана друг човек. Затвори се в себе си, рядко се смееше. Но дори и тогава си беше все същият силен и мъдър човек.

Войната докосна и тях. Усмивката изчезна от лицето на Лада, сърцето ѝ беше постоянно свито. Всичко носеше заплахата — гласовете, шумовете — и тя трепваше при всяко по-рязко движение или шум. Лада почти не мигваше, слушаше нощем равното дишане на Далибор и само тогава намираще равновесие. Така беше дишал през всичките нощи на всичките им над тридесет години съвместен живот. Лада усещаше познатия ѝ мирис на одеколон, ракия и тютюн и ѝ ставаше хубаво.

Така живяха Далибор и Лада и сигурно затова Давор израсна такъв позитивен, усмихнат и винаги готов да помогне. Хората го обичаха. Всички казваха: „Нашият Давор!“.

Когато Айда излезе от банята, Давор беше вече напълно готов.

— Време е, нали? — каза тя.

— Да — кимна Давор.

— А писмото до нашите? Златко ще го предаде, нали?

Тежеше ѝ, че не се сбогува с техните... но те сега живееха при баба им, в бошняшката част на Сараево, и беше много рисковано да се опитват да стигнат дотам. Затова решиха Айда да им напише писмо, а Златко да го остави под вратата им.

— Утре сутринта, както говорихме — отвърна той.

В стаята витаеше сподаденият дъх на раздялата. Къщите са като хората, имат памет, чувства, емоции. Свикват с теб, превръщат се в част от теб, носят твоя аромат. Когато много дълго си обитавал една къща, дори стените ѝ помнят твоите усмивки, болките, радостните мигове, въздишките, надеждите. Къщите наистина са като хората: угасват в тиха самота, ако няма кой да ги сгрее с присъствието си.

Давор се наведе, духна свещта и мракът погълна всичко.

— Хайде — каза Давор и я хвана за ръка.

Излязоха тихо, затвориха внимателно вратата. В коридора беше тъмно, само от стаята на Далибор и Лада се процеждаше през изкривения праг снопче жълтеникава светлина. Айда се блъсна в масичката с телефона, нещо падна и двамата замръзнаха... но нищо друго не се случи. Давор извади ключа от джинсите, пхна го внимателно в ключалката и още по-внимателно го превъртя. Превъртането беше лесно — трудното беше с вратата, защото тя открай време скърцаше: Далибор и Давор все обещаваха да я оправят, но все забравяха и Давор съжали за немарливостта си. Открехна я колкото можа по-внимателно и все пак тя пронизително изскърца.

На стълбите цареше все същата тъмнина, само дето тук от счупените прозорци навяваше хладен пролетен въздух. Хванаха се за ръце и тръгнаха предпазливо надолу. Беше тихо, сякаш всички бяха изчезнали и Давор и Айда бяха последните живи хора. На площадката между първия и втория етаж Давор спря и погледна прозореца. Някога го беше счупил с футболна топка и после цяла седмица примираше от ужас, че техните ще разберат. Спомни си как се криеше под леглото, как не можеше да спи по цели нощи, как накрая събра смелост и докато техните вечеряха, се изправи пред тях и каза: „Аз счупих прозореца на стълбището“ — и как баща му се усмихна. „Даворе — похвали го той, — радвам се за смелостта ти да си признаеш, така постъпват само

истинските мъже. А в събота двамата с теб ще идем до стъкларната и с чичо ти Шукер ще направим ново стъкло. То ще е много по-хубаво от старото...“

Стисна ръката на Айда, пое си дълбоко въздух и я поведе към външната врата, а в тишината отекваха само техните стъпки.

Излязоха от входа и застинаха за миг. Зад тях беше целият им познат и любим свят. Пред тях — цялото необятно неизвестно.

Давор я поведе към блока, в който беше израснала тя, отвъд детската площадка. Беше проигравал маршрута им до моста десетки пъти в последните дни: трябваше да минат през най-малко откритите места, където да не срещнат никого. Затова избра не най-прекия, а най-безопасния път. А той минаваше покрай нейния блок.

ИНТЕРВЮ

Огрян от сутрешното слънце университетски двор. Капеци от среднощния дъжд стрехи. Блеснали дъждовни локви. Тъмносив, напоен от влагата асфалт. Лъснати, мокри пейки. Няколко паркирани автомобили. Вдигаща се със скърцане бариера. Сънени портieri, подрали, пушеци мълчаливо студенти. Свеж, кристален въздух.

— *Име?*

— Мизра Николич.

— *Къде беше по време на блокадата?*

— Тук, в Сараево, я изкарах цялата. Всичките хиляда триста деветдесет и пет денонощия.

— *На колко беше тогава?*

— Когато започна — на пет. Когато завърши — на седемдесет и пет.

— *Не разбирам...*

— Пораснах и остарях за няколко години.

— *Осъзнаваше ли какво точно се случва?*

— В началото не. Приличаше на игра.

— *На игра?*

— Ами, да. Нашите не казваха нищо, прозорците бяха затъмнени, чуваха се странни шумове, изстрели като по филмите. Спряхме да ходим на детска градина, не излизахме навън, събираха ни да си играем по къщите.

— *Не се ли питахте защо е всичко това?*

— Не, възприемахме го като игра. Така каза баща ми: „Сега няколко месеца ще играем на криеница“, а аз му викам: „Ама как така, и вие ли?“, а той отвърща: „Всички, Мизра. Това е специална игра, който издържи най-дълго — печели!“.

— *А с другите деца какво си говорихте?*

— Обзалагахме се кой ще издържи най-дълго.

— *А какво ви обяснявах за изстрелите, за разрушенията, все пак сте излизали, не може да сте стояли все вътре?*

— Татко казваше, че това е част от играта, съвсем скоро щял да мине вълшебник да събуди всички заспали по улиците хора, а сградите щели да станат много по-хубави.

— *Вярваше ли му?*

— Да, колко му трябва на едно дете: един сладолед, една история за вълшебник и голямата топла ръка на татко.

— *Кога разбра?*

— Когато започнаха да изчезват хора. Първо изчезна дядо, беше през май, а после Саша и Маша, бяха близначки, живееха в апартамента срещу нас.

— *Какво ти обясниха?*

— Тате каза, че най-добрите играчи ги пускат отгатык граничната линия, където всичко било много по-хубаво. А дядо беше много добър, винаги се усмихваше, а Саша и Маша никога не правеха бели и все ги даваха за пример в детската. Тогава плаках цяла нощ, защото реших, че аз съм лоша, щом не ме пускат през граничната линия. А тате ме успокои, като каза, че накрая всички ги пускат.

— *Но кога разбра наистина какво се случва?*

— По-нататм първо се увеличаваше броят на изчезналите, после баба изчезна през есента, после спря токът, после дойде зимата, а нямаше парно, горяхме някакви клони и части от пейки в една стара, ръждясала печка, която тате домъкна, а тя димеше отвсякъде. А после...

(Спокойният досега момински глас се накъсва, сякаш има смущения по трасето на прякото предаване.)

— *После?*

— После изчезна батко, беше през зимата. Майка рева цяла седмица, баща ми побеля, а беше само на трийсет и три. Някъде тогава

едно от децата каза, че това било война, а не игра, а аз му възразих, че войната също е игра, но той отвърна, че това е истинска война и изчезналите хора всъщност са убити и никога няма да се върнат. После и той изчезна.

— *И ти разбра?*

— Да. Падна снаряд и отнесе половината ни блок, все по-често се криехме в мазето. Храната ставаше все по-малко и по-лоша. Първо свърши месото, после млякото и сиренето, а пък шоколад въобще нямаше. А аз обичах шоколад. На следващата пролет ядохме само картофи и супа от коприва или други треви, после и супата взе да свършва.

— *Как се чувстваше тогава?*

— Не знам. Даже тате вече нищо не обясняваше. Аз го питах, а той само отвърщаше: „Просто трябва да издържим, Мизра, още съвсем мъничко трябва да издържим и всичко ще свърши, Мизра...“. А после изчезна и мама, беше през лятото, в един чудесен горещ ден. Слънцето напичаше така приятно.

— *Ти как разбра? Видя ли я?*

— Не, просто татко се върна със съвсем хлътнали бузи и под очите му имаше черни кръгове, взе ме в скута си и каза: „Мама повече няма да се върне, никога“. Аз изкрещях „Не“, колкото имам глас, и го заудрях с юмруци, но той вместо да ме успокои, започна да крещи: „Никога, Мизра, чу ли ме, никога повече няма да се върне. Разстреляха я на площада, погребяхме я, вече я ядат червеите. Време е да пораснеш, Мизра. Война е! Никой от нас няма да оцелее!“. А после взе една бутилка с ракия, изпи я цялата, бавно, глътка по глътка, без да сваля бутилката от устата си. Падна до радиатора, сви се на кълбо и се разрева, а аз тичах около него, удрях го с юмручета и му крещях, че е лъжец, проклет лъжец и мама ще се върне.

— *А после какво стана, Мизра?*

— После тате ме водеше с него по улиците. Да търсим вода, да продадем нещо, ако можем, да просим храна, да събираме клони и листа през зимата, които ги горяхме направо на пода в хола, дето той направи огнище върху паркета, оградено с камъни.

— *Това ли беше най-лошото?*

— Не, най-лошото беше, че не можехме да се къпем. Миришехме.

Преди войната мразех да се къпя, а тогава толкова ми се искаше да се изкъпя.

— *И все пак доживяхте края на блокадата?*

— Не. Татко се разболя. Кашляше лошо, хрочеше кръв, припадеше и един ден заспа, без да се събуди повече. Пробвах да го вдигна, плачех и го молах, безуспешно. Качих се при леля Яница от горния етаж. Тя слезе, погледна го, после ме погледна тъжно и ме прегърна. След това го замъкнахме и погребвахме криво-ляво в задния двор. Това беше краят.

(Гласът ѝ е глух, като екот в каменно подземие, очите са пълни със сълзи. Вади хартиена кърчица, бърше ги припряно, после я стиска с пръсти и я разкъсва на лентички.)

— *А с теб какво стана?*

— Леля Яница ме взе при себе си на горния етаж, беше събрала шест деца от блока и ни гледаше както може, докато един ден, беше през последната зима на блокадата, не изчезна и тя. После се гледахме сами, по-големите гледаха по-малките. Аз вече бях почти на девет и бях от големите. Обикаляхме улиците под снарядите, търсехме някаква храна, вода, дърва. Ядохме трева. Това е. После най-голямото момиче дойде един ден. Беше студено и каза мрачно: „Е, това е всичко, свърши се, войната приключи“.

— *В Сараево ли остана след това?*

— Да, дойдоха баба и дядо от Баня Лука. Те ме отгледаха.

— *Как живееш сега, Мизра?*

— Живея. Старая се да не си спомням и да не мисля. Уча, събирам се с приятели. Влюбвам се, мечтая. Това е.

— *За какво мечтаеш, Мизра?*

— Мечтая да завърша, мечтая някой да ме обича, да ме накара да забравя, да ме измъкне от този проклет град, да имам отново семейство. Свое семейство. Това е. Няма друго.

Вече нямаше връщане назад. Давор вървеше пред Айда и държеше изпотената ѝ длан. Духаше прохладен ветреца, чуваха се единични изстрели. Стигнаха детската площадка, където, замръзнали като призрци, някак неестествено стърчаха катерушката, пързалката, люлките. Бяха израснали на тази площадка и във всичко тук имаше частица от тях. Айда спря пред пясъчника, пълен сега с бетонни отломки, между които избуяваше трева. Играеше винаги на този пясъчник, защото оттук се виждаше балконът им, а и Самира можеше да я наблюдава отгоре. За Давор детската площадка навяваше само болка. Тук, под пързалката, в ръцете му издъхна Виктор, а само на метри от нея беше разстреляно онова малко момиченце с протегнатата към него бяла ръка.

Заобиколиха площадката и тръгнаха бързо към нейния блок. Нощта на деветнадесети май хиляда деветстотин деветдесет и трета година се случи лунна и градът беше огрян като театрален декор. Това не беше добре за тях — щяха да бъдат лесна мишена за снайперистите. Стигнаха до блока и спряха, за да се огледат и послушат. Щяха да го правят на всяко по-защитено място. Приплъзнаха се по калкана на сградата. Давор надникна зад ъгъла. Изглеждаше чисто. Дръпна Айда за ръката и двамата притичаха към входа им. Пред тях пустееше мястото, където баща ѝ паркираше заставата си, та да е точно под балкона им: вечер излизаше да изпуши по няколко цигари и си я гледаше с любов. За Давор този вход носеше по-скоро негативни емоции — сякаш всички добри спомени от предвоенното време ги беше затворил в куфарче с кодирана ключалка, на която е забравил кода. Точно до този вход видя първия застрелян човек. Беше още в началото на блокадата. Идваше да вземе Айда, когато изстреляха изстрели. Клекна зад пейката, запуши си ушите и започна да крещи, а на няколко метра от него се свлече някакъв мъж. Давор го гледаше безпомощно няколко минути как се гърчи, докато устата му не стана синя. Първият убит пред очите се помни до гроб. Но нямаха време за повече спомени.

Давор погледна към Айда. Под блузата гърдите ѝ се надигаха учестено. Нормално — вземаше си довиждане с мястото, където беше

израснала. Стисна по-здраво ръката ѝ и посочи с глава към някогашния хранителен магазин, който се намираше на около седемстотин-осемстотин метра от тях. Следващата им спирка. Давор беше нарисувал целия маршрут и няколко вечери подред с Айда го репетираха, за да го запомни и тя наизуст, та да не им се налага да говорят много по пътя. Тя само кимна. Притичаха приведени и стигнаха ламаринения навес на магазина, без да се случи нищо. Вятърът завихри хартии в краката им. Някога пазаруваха често от този магазин, а преди това на същото място имаше родилно отделение. Айда още помнеше как с баща ѝ се мотаеха нещо по терасата, как от родилното изскочи възрастна жена и се провикна: „Сафете, Сафете, имаш наследник, роди ти се син!...“. Сега само няколко щайги с изпочупени, прашасали бутилки напомняха, че някога тук е кипял живот. А Давор си спомни как миналата зима, в най-гладните дни, преди да се захванат със Златко на черния пазар, беше ловил тук плъхове.

Докосна я отново по ръката и ѝ посочи ламаринената будка от другата страна на улицата, точно срещу разрушената сграда на училището им. Тук беше и краят на техния квартал. Приведоха се отново, стигнаха до будката и клекнаха задъхани под металното тезгяхче, дето едно време редяха сутрешната преса. Като ученик Давор едва дочакваше голямото междучасие и докато другите деца се трупаха пред лавката, той хукваше да си купи новия брой на „Спортските новости“: грабваше го нетърпеливо, сядаше на близкото бетонно колче и отваряше на футболната страница. Колчето си стоеше, само че сега беше почерняло от снарядите и куршумите.

Давор ѝ даде знак, после двамата се изправиха и поеха към центъра. Трябваше да пресекат едно открито площадче с кръгла градинка в средата, която някога събираше майките с деца от околните блокове. Сега беше едно потънало в плевели черно петно. По „Логавина“ се зададе камион с изгасени светлини и Давор се стресна: всеки камион можеше да означава само едно — опасност. Спогледаха се тревожно. Имаха две възможности: или да се върнат обратно, или да побягнат напред. Тази нощ обаче връщане назад наистина нямаше да има. Давор огледа площада, блоковете отсреща, някогашния магазин за цветя вляво. Камионът беше на стотина метра от тях и пълпеше с бучене по нанагорнището. Давор стисна ръката ѝ и каза:

— Хайде. Изнасяме се на бегом.

И се втурнаха напред. Прескочиха буренясалата градинка и свиха бързо зад цветарския магазин. Камионът приближаваше, бученето се усилваше. Хукнаха към най-близкия блок, от който ги деляха трийсетина метра. Изведнъж бученето спря, някой се разкрещя да спрат. Давор буквално влачеше Айда. Оставаха им двајсетина метра до блока, когато чуха изстрели. После силни викове, после пак изстрели. Двамата се заковаха на място и погледнаха назад: от камиона стреляха по *други* две бягащи сенки. Никой не гледаше към тях. Стрелнаха се към блока, вратата на най-близкия вход беше отворена и те се вмъкнаха там.

— Добре ли си, Айда? — попита задъхано Давор.

— Аха — промълви Айда.

— Трябва да продължаваме.

— Колко стана часът?

— Осем и тридесет и пет. След двадесет и пет минути трябва да сме при моста.

И те отново излязоха навън. Бяха на улица „20-и август“ — оттук започваше спускането към *Bašćaršija*. Беше стръмна улица. Лете хлапетата се спускаха лудешки по нея с велосипеди, а зимно време — с шейни. Сега изглеждаше прозрачна под лунната светлина и те щяха да са удобна мишена за снайперистите. Дотук имаха късмет, ако се изключеше онзи камион. Явно Господ беше на тяхна страна.

В края на „20-и август“ имаше фонтан. Някога двамата си определяха срещите тук и после тръгваха към кафенетата на *Bašćaršija*. Айда често сядаше край фонтана и четеше с часове под монотонния ритъм на водата. Сега и фонтанът беше като всичко друго в Сараево — мъртъв, а каменното момченце в средата лежеше покосено от снаряд. Часът беше вече двадесет и четиридесет, оставаха само двадесет минути, но Айда приседна за малко до фонтана и погали камъка под себе си.

На Давор този фонтан навяваше съвсем други спомени. В първите дни на обсадата, когато все още се надяваха, че тази лудост ще спре съвсем скоро, точно тук имаше протестен митинг на студенти и млади хора от всички етноси и религии — един последен опит на младостта да се изправи срещу безумието на оръдията. Бяха се събрали в двора на университета и оттам поеха към централния площад. Отстрани ги

охраняваха войници в пълно бойно снаряжение. Това, че бяха толкова много и че бяха единни, им даваше сила. Давор си спомни как наивно вярваше, че ще успеят да променят всичко и ще спрат войната. Стигнаха до централния площад, издигнаха плакатите против войната, шумно свиркаха с уста, организаторите на протеста говореха през мегафоните. А после започна ужасът. Вкарани сред студентите провокатори започнаха да замерят с камъни униформените. Улучиха в главата един офицер и той падна, рукна кръв, военните се разкрещяха. На някои от младежите не им издържаха нервите и се нахвърлиха с юмруци и върху провокаторите, и върху военните. Това отприщи насилието. Войниците откриха безразборно огън срещу невъоръжените протестиращи. Още след първите изстрели няколко души се свлякоха на паважа. Настана паника. Всеки крещеше и гледаше да се измъкне. Давор видя как една от най-добрите му приятелки от випуска падна на колене, закри лицето си с ръце, разтърсвана от плач, а пред нея лежеше тялото на друго младо и хубаво момиче. По красивото лице се стичаше кръв. Безжизненият вече поглед беше забит в чистата синева на сараевското небе — вероятно последното нещо, което бе видяла. Стрелбата продължаваше. Давор се опита да вдигне и измъкне колежката си, но тя не помръдваше от убитата. После Давор побягна оттам. Тичаше на зигзаг с надеждата, че така ще избегне куршумите — поне на това го бяха научили в казармата. Блъскаше се в другите хора, падаше, ставаше, бягаше... Чуваше куршумите, писъците, усещаше ужаса. Вече се измъкваше от площад „Героичен“ и се чудеше в коя посока да продължи, когато го настигна един от най-добрите му приятели — Влад. Бяха заедно още от гимназията, после пак заедно записаха биология в университета. Влад само го стисна за рамото и му посочи фонтана. Давор го разбра: оттук започваше стръмната „20-и август“, ако се вдигнеха по нея, щяха да се измъкнат от куршумите. Втурнаха се заедно към фонтана.

Бяха само на няколко метра от стръмнината, Давор дори си каза наум „Успяхме“ — когато Влад сякаш се препъна. Подпря се на каменния парапет, а после се претърколи и падна във водата. Давор се обърна, видя войника, който го беше застрелял: съвсем младо момче, едва започнало да се бръсне. Видя ужаса в очите му и треперещата му ръка, стиснала калашника. Беше само на десетина метра и следващата му стъпка бе да го застреля. А Давор не можеше да направи нищо.

Двамата се гледаха близо минута, после някой извика на войника и Давор много добре си спомняше как той го погледна за последно в очите и се провикна: „Идвам! Тука вече няма никого“ — след това погледна и към Влад и полетя в другата улица. Давор дори не знаеше дали се беше уплашил, докато стоеше пред дулото на автомата. А Влад беше мъртъв. Тялото му плуваше във водите на фонтана с главата надолу и само ръката му продължаваше да стиска каменния парапет. Давор си спомни, че единственото, което си помисли тогава, беше: „Господи, тази ръка никога повече няма да свири“. Наведе се, целуна ръката и се понесе нагоре по „20-и август“.

От фонтана трябваше да стигнат до университета. Отляво беше *Vašcaršija* — тук бяха и най-откритите места по целия им маршрут. Отново се спогледаха и без да си продумат, продължиха надолу към центъра.

Снарядите затрещяха внезапно. Тъкмо пресичаха „Радовиша“. Проснаха се по очи на плочките. Стрелбата продължи повече от пет минути. Давор успя да я предпази, като легна върху нея. Айда беше запушила с длани ушите си, а Давор я прикриваше с тялото си. Надигна глава и видя, че най-близкото прикритие — един безистен — беше на двасетина метра от тях. Прогърмя оглушителна експлозия и сградата до тях пламна, разнесоха се писъци, стана горещо.

При първото затишие Давор скочи и повлече Айда към безистена и оттам видяха как от улучената сграда изскачат горящи хора.

— Какво ще правим? — запита притеснено Айда.

— Продължаваме — каза той.

— Ами стрелбата?

— Няма значение, на моста ще е тихо.

— Сигурен ли си?

— Да.

— Обещавах ли?

— Да.

— С колко време разполагаме?

— С никакво. Тръгваме.

Тази вечер в мерника на снайперистите явно беше центърът на града. Давор и Айда прибягваха приведени покрай мрачните прогорени скелети на четириетажните сгради по „Радовиша“. Трябваше да стигнат

до малката, приличаща по-скоро на безистен „Виелица“, откъдето щяха да стигнат до университета. Подминаха любимата си сладкарница „Сахер“. Тук някога правеха най-хубавото капучино в града. Сега прозорците бяха изпочупени, а вътре се валяха осакатени столове и маси. Дори не погледнаха натам. Отново затрещяха изстрели. Куршумите свистяха около тях и се забиваха в панели и прозорци. Двамата се притиснаха плътно до стената на някаква административна сграда. Стрелбата не стихваше. Давор погледна притеснено часовника и дръпна Айда за ръката.

— Даворе, стреля се! — възкликна тя.

— Нямаме време — отвърна задъхано той и отново я завлачи напред.

Гледаха да се придържат плътно до стените на сградите. Това не помагаше, защото безпощадната луна обливаше града в неонова светлина и ги превръщаше в мишени. Стигнаха до уличката, свиха в нея и едва там спряха. Дишаха учестено, а потта се стичаше по челата и гърбовете им. Айда отново приклепна с ръце на кръста. „Виелица“ беше по-скоро проход, притиснат между слепите калкани на две високи сгради. Някои сараевчани не подозираха, че в града им съществува такова място и сякаш дори архитектите на града я бяха забравили. Но от нея се излизаше право на гърба на университета, затова често студентите я използваша: криеха се тук, за да се целуват в тихите пролетни и летни нощи. Давор и Айда също го правеха понякога.

— Хайде — изсъска Давор.

Айда го погледна умолително. Беше уморена и уплашена, но той само протегна ръка и Айда не каза нищо: хвана ръката му и се изправи. Притичаха за секунди през късата „Виелица“, прескочиха ниската метална ограда на университета и огледаха обляната от лунната светлина красива сграда пред себе си. Прекосиха малкото задно дворче и се притаиха зад ъгъла. Оттук до моста оставаше съвсем малко. Предният вход на университета се намирал на уличка, успоредна на реката. Това бяха и най-зорко следените от снайперистите места, защото хората бягаха от града или по моста, или направо през реката. Най-много убити паднаха в този участък, в който от двете му страни дебнеха сръбски и бошняшки паравоенни формирования. Каро им беше обещал, че между девет и девет и петнайсет снайперистите ще мълчат, но те

трябваше първо да стигнат до моста. Откъм сградата на университета сякаш се чуваха някакви шумове, но пък не се забелязваше никаква светлина. И все пак шумът обезпокои Давор.

— Айда — прошепна той, — ще мина отпред, за да видя дали всичко е о'кей.

— Идвам с теб — каза бързо Айда.

— Не — спря я той, — тук вече е прекалено опасно. А и аз имам много повече опит от улиците на Сараево.

— Но ти каза, че няма да се разделяме нито за секунда!

— Не се разделяме, Айда. Ще ме виждаш през цялото време. Стой спокойно. Само проверявам дали всичко е чисто и се връщам за теб.

— Но...

— Никакво „но“! Нямаме време за спорове.

Докосна я по ръката и тръгна предпазливо по късата страна на сградата. Последните им учебни занятия тук бяха миналия май: месец след началото на блокадата обявиха, че затварят университета до второ нареждане. Нямаше второ нареждане. Университетът беше бомбардиран и сега на няколко места грозно стърчаха части от изгорели стени, железни греди, прозорци бяха изпотрошени.

Отвътре наистина се долавяха шумове. Не можеше да прецени дали са от мазето или от първия етаж, но ги чуваше съвсем ясно и това го тревожеше. Стигна до края на стената и надникна зад ъгъла. Луната осветяваше идеално парадния вход и площадката пред него. Не се виждаха хора, но имаше паркиран джип. Това го притесни още повече. Колкото пъти беше минавал по маршрута през последния месец, не беше виждал кола в двора на университета. Погледна часовника — беше вече осем и четиридесет и девет. Оставаха единадесет минути и повече не можеше да се колебае. Или трябваше да изтича при джипа и да го провери, или да рискува да се върне, да вземе Айда и да тръгнат заедно. Знаеше, че трябва да провери автомобила, но и не искаше да оставя Айда повече сама. Тя щеше да се паникьоса, ако го изпусне от поглед. Обърна се и се върна при нея. Вече чуваха ясно ромона на Миляцка, но и шумовете откъм тъмната сграда на университета се усилваха: определено се отваряха и затваряха врати, отекваха стъпки — и никаква светлина.

— Какво става, наред ли е всичко? — попита го Айда, а гласът ѝ

трепереше.

— Има някакъв джип отпред — прошепна Давор.

— Джип?

— Да — отвърна той. — Преди го нямаше...

— И какво ще правим?

— Тръгваме. Рисковано е, но вече нямаме време.

— Ами тия шумове вътре?

— Не знам кой може да е. Дано да имаме късмет. Давай!

Хвана я пак за ръка и предпазливо я поведе напред. Вече се чуваха и гласове, бяха съвсем близо до тях. Някой звучно изпсува. Айда трепна, а Давор ускори крачката. Джипът си стоеше все така притихнал, но гласовете в сградата вече приближаваха. Давор хвърли последен поглед натам и каза тихо:

— Сега притичваме до оградата, прескачаме я точно на ъгъла, нали се сещаш, там има едно бордюрче и можем да стъпим на него. Оттам свиваме веднага вляво и се скриваме под големия навес на печатницата.

Айда само кимна.

Нямаше нужда от повече думи. Давор направи знак с пръсти, едно, две, три! — и на *три* я дръпна рязко. Побягнаха с всички сили. До оградата имаше двайсетина метра. Бяха стигнали до средата, когато чува зад себе си трясък от счупен прозорец и мъжки викове. Айда замръзна, но Давор отново я дръпна. Мъжете вътре се караха помежду си и никой не извика към тях. В страха си да не би да стрелят в гърба им Давор тласна Айда да прескочи първа и тя се подчини мълчешком, а и нямаше време за спорове. Прехвърли се през оградата, но като скочи долу, изохка силно — беше си навехнала крака. Зад тях се счупи и друг прозорец, проехтя самотен изстрел, но и сега не стреляха по тях. Давор също прескочи оградата, хвана здраво ръката на Айда и двамата се затичаха към печатницата.

Спряха под навеса и се почувстваха защитени, но дъхът им се блъскаше в зъбите.

— Какво беше това? — попита притеснено Айда.

— Не знам — сви рамене Давор. — Нямам представа кой може да е в университета по това време, но не ме и интересува. Важното е, че минахме.

Вече виждаха моста.

Оставаха им още само двеста и петдесет метра.

Заобиколиха печатницата. Шумът от пълноводната като всяка пролет Миляцка се усилваше. Далеч зад тях отново отекнаха изстрели — тази вечер наистина само центърът беше във вниманието на снайперистите, а това беше добре за Давор и Айда, защото тук бе тихо и пусто. Сиво-черни облаци пропълзяха по небето, скриха луната и мракът покри като погребален саван града. Вятърът се усили.

Завиха зад последната сграда преди моста: административна сграда, съд или нещо подобно. Колкото повече приближаваха моста, толкова повече растеше страхът в Айда. Дотук бягството им сякаш по нищо не се различаваше от ежедневието ѝ в Сараево през тия две години на блокадата: стрелби, умиращи хора, горящи сгради. И радостта, че си оцелял. Но сега пред тях беше мостът, по който трябваше да преминат след по-малко от десет минути. Мостът между смъртта и живота.

— Айда — каза Давор, — сега се спускаме по стълбището и се прикриваме зад последната колона, тая до лъва. — И посочи с пръст.

— Добре — отвърна тя.

Притичаха през стълбите, стигнаха до края им и приклегнаха зад последната ниска колона. Това щеше да е последното им прикритие, преди да тръгнат към моста. Седнаха на каменните стълби и се опряха на колоната за минутка почивка.

Любимото им заведение се намиреше точно отсреща, на другия бряг на реката, където сега ги очакваше свободата. Беше особено приятно място напролет и през лятото, когато нареждаха масите досами реката. Обичаха да идват тук: Давор пиеше по няколко бири, Айда четеше. Сега от заведението не беше останало нищо, защото бе на огневата линия.

Давор се надигна.

— Айда — прошепна, — сега!

— Да...

— Вървим много бавно към оня храст. Там изчакваме минута-две да стане девет и тръгваме по моста.

— Добре — кимна тя.

Давор тръгна надолу по стълбите, но изведнъж спря. Обърна се и каза:

— Обичам те.

— Обичам те — отговори тя и се усмихна.

Слязоха на улицата и продължиха бавно към моста — точно както им беше казал Каро. Потяха се, но вървяха уверено. Отнякъде изскочи малко бяло куче, пресече улицата и се шумугна в тревите по брега. Беше осем и петдесет и седем.

Стигнаха до храста, който ѝ беше посочил Давор. Оставаха още две минути. Щяха да са точни. Беше настъпила някаква абсолютна тишина — Каро си беше изпълнил обещаното. Пред тях от другата страна на моста се виждаше силуетът на сградата, където вече трябваше да ги чакат Туце и Миле. Давор гледеше напрегнато секундарника на часовника си.

Има моменти, в които времето лети, има и такива, в които ти се струва, че е спряло.

ИНТЕРВЮ

Заставата изстързва бордюра и спира. За сетен път се убеждавам колко лош шофьор е Зоран. „Стигнахме“ — обявява с гръмовен глас. Намирахме се пред стара кооперация отпреди Втората световна война, с каквито е пълен центърът на Сараево. Както повечето центрове на европейските градове. Това щеше да е интервюто, което Зоран уреди да вземем на живо. Чувствах се неловко, макар жената сама да беше изявила желание да говори. Натиснахме звънеца на номер осемнадесет, чу се бръмчене и Зоран бутна вратата. Влязохме. Миришеше на застояло, както в повечето такива кооперации. Нямаше асансьор. Задъхахме се и двамата, докато стигнем тавана, където вече ни чакаха. Не знаех какво да очаквам от тази среща. Как въобще можеш да говориш за това, след като си го преживял? Жената пред нас беше на средна възраст, с меки, хубави черти, семпло облекло. Таванчето се състоеше само от едно просторно помещение. Скромна мебелировка, много чисто, стерилно, без душа. Направи ни чай, макар и двамата със Зоран да бихме предпочели нещо много по-силно. Настанихме се до прозореца. Виждаше се улицата. Включих диктофона. Аз задавах въпросите,

Зоран превеждаше.

— *Ще ни кажете ли името си? Не е задължително, разбира се.*

— Ханде, Ханде Вахидходжич.

— *Още един неудобен въпрос: на колко сте години?*

— Четиридесет и една.

— *Откъде сте, Ханде?*

— От Сараево. Тук съм родена и винаги съм живяла тук. Тук, в моето Сараево!

— *На колко бяхте по време на обсадата?*

— На тридесет и две — тридесет и три.

— *Колко трудно беше?*

— Много, няма как да се изрази с думи.

— *С какво се занимавахте преди войната?*

— Лекарка. Бях лекарка, педиатър.

— *Обичате децата?*

— Да. Обичах ги.

— *Върнахте ли се сега към професията си?*

— Не. *(След дълго мълчание очите ѝ се пълнят със сълзи и размазват грима.)* Никога повече няма да лекувам хора.

— *Защо?*

— Не мога.

— *А сега с какво се занимавате?*

— Пак ме взеха в болницата. Административна работа.

— *Не ви ли е досадно?*

— Досадно ми е, но не мога да лекувам. Като взема слушалките в ръце, почвам да треперя. Вече не мога да лекувам.

— *Защо? Какво се е случило?*

— Посттравматичен стрес. Казаха, че след време ще премине, но не вярвам. Всичко, което съм ползвала преди войната и го докосна сега — почвам да треперя.

— *Имате ли сили да ни разкажете какво се случи?*

(Дълго, много дълго мълчание, накъсано от хрипове. Всъщност не точно хрипове, а дълбоки и мъчителни напъни да си поеме въздух, който не достига.)

— Сили нямам, но искам светът да разбере. Една съм, само един случай, но това се случва постоянно, случва се и в момента, където има

война. Трябва да разкажа.

(Почва да трепери, лицето ѝ се сгърчва от болка. Красивото ѝ лице сега е покрито от сянката на дълбока печал. Има нежни черти. Някога сигурно е имала хубава усмивка.)

— *Добре, не бързайте, успокойте се. Не бързаме заникъде. Бързането свърши.*

— Да. Бързането свърши, всичко свърши. Времето спря, вече няма часовници.

— *Тук ли ви завари блокадата?*

— Да.

— *Измъкнали сте се все пак? Кога решихте да напуснете Сараево?*

— Веднага след началото на обсадата мъжът ми взе решение да се махнем. Тук всичко го влудяваше. Имаше лабилна нервна система, а при война такива не издържат.

— *Как се измъкнахте?*

— Братовчед му организира всичко. Тръгнахме седмина души.

— *Лесно ли се измъкнахте?*

— От Сараево — да. Бяха отворили някаква пролука. Но после стана трудно, беше страшно.

— *Защо?*

— Вървахме направо през гората. Нямахме път, преспи до коленете, лепкав, мокър сняг. Не си чувствах краката, бяха постоянно мокри и премръзнали.

— *Къде спяхте?*

— В хижи, в изоставени къщи. Но и там не успяхме да се стоплим. Не палехме огън, та да не ни усети някой.

— *Колко време вървахте?*

— Около седмица. След това се разделихме. Нас с мъжа ми и още една двойка ни пое някакъв. Косовар, мисля. Трябваше да ни закара до бошняшка територия, а после да ни преведе в Албания. Двамата със съпруга ми мислехме оттам да тръгнем към Австрия или Германия.

— *И планът не успя?*

— Не. Не успя.

— *Защо, предаде ли ви някой?*

— Не знам, нещо се обърка. Не знам дали ни предадоха, или просто

нямахме късмет. След като се разделихме на две групи, вървахме още два дни. Според водача ни оставаше още едно денонощие до бошняшката територия. Тогава попаднахме на засада.

— *Засада?*

— В едно дере. Беше на мръкване, прескачехме някаква телена ограда, когато откриха огън по нас.

— *Какво се случи?*

— Изпаднахме в паника. Затъркаляхме се в снега. Нямахме къде да се прикрием хубаво, само някакви храсталаци, а и не виждахме откъде точно се стреля. Ранеха мъжа от другата двойка.

— *И?*

— Косоварят, май се казваше Амир, също откри огън, малко напосоки, натам, откъдето дойдоха изстрелите. Започна престрелка. Ние с мъжа ми лежахме със заврени в снега лица и само се молехме.

— *Защо не споменавате името на мъжа си?*

— Не искам никога повече да го споменавам.

— *Измъкнахте ли се?*

— Прекарахме почти цялата нощ в снега, от време на време престрелката се подновяваше, но онези не идваха към нас. Амир каза, че чакат да съмне, за да ни отстрелят като зайци на светло. Малко преди зазоряване даде знак да тръгваме. Опитва се да ни прикрива с огън, но тогава ранеха и другата жена.

(Стира рязко и раменете ѝ потръпват. Само веднъж.)

— *Искаш ли вода?*

— Не, трудно преглъщам, като си го спомням.

— *Ако искаш, да починем.*

— Не. Не, искам да го кажа и да се свършва.

— *Плачеш. Какво се сети?*

— Оставихме ги и двамата там, в снега. Те бяха живи, молеха се, но Амир каза, че това е сигурна смърт за нас, ако спрем, за да им помогнем.

— *Оставихте ги?*

— Да. Оставихме ги и продължихме напред. Дълго чувахме писъците им. Но ние се измъкнахме.

— *Обаче не стигнахте до бошняшка територия?*

— Бяхме на по-малко от час според Амир, когато излязохме от нивите на едно село. Налагаше се да пресечем пътя. Сбъркахме. През

оживени и открити места като пътищата минавахме само през нощта, но вече нямахме сили, а и се намирахме толкова близо до целта.

(Изпъва се на стола.)

— *И ви заловиха.*

— Ако бяхме проявили още съвсем малко търпение, нищо от това нямаше да се случи. Inşallah!

(Очите ѝ отново се пълнят със сълзи.)

— *Как ви хванаха?*

— Някакъв камион изскочи от нищото. Камион с войници в каросерията, без покривало. Видяха ни, крещяха ни нещо, ние се втурнахме да бягаме и те почнаха да стрелят. Амир отвърна, убиха го. Нас ни хванаха.

— *Двамата заедно?*

— Да, но веднага ни разделиха. Него го оставиха в селото, а мен ме хвърлиха в камиона. Опитах се да се боря, но те просто ме метнаха като чувал, някакъв войник заби приклада си в лицето ми, друг изкрещя: „Млъквай, мюсюлманска курво, сега ще видиш як сръбски чеп!“. Трети започна да си разкопчава панталона, виждах го като през пелена, кървава пелена, но ми се размина. Тогава.

— *Защо?*

— Бяха ранена в бедрото и имаше много кръв. През нощта ме втресе, вдигнах температура. Някой предложи да ме изхвърлят още там, но друг каза: „Можем да я изхвърлим и после. Ако оцелее, ще послужи за нещо, яка пичка е!“. Точно това му бяха думите, яка пичка е. Не знаех за какво да се моля. Дали да оцелея, живееше ми се, или всичко да свърши. После сигурно съм се унесла, от болката и от загубата на кръв.

— *Кога се събуди?*

— Кога, не знам, но знам, че бях в бяла стая, с бели варосани стени и бели чисти чаршафи. Не бях виждала чисти чаршафи от месеци. Бяха превързали и бедрото ми. Няколко дни за мен се грижеше една възрастна дебела госпожа. Не говореше с мен, на всичките ми въпроси отговаряше със знаци — така и не разбрах дали е няма, защото иначе разбираше какво ѝ говоря. Някъде наблизко чувах звуци, смехове, тракане на посуда, изстрели откъм двора. А вечерно време, макар и далеч, сякаш от другия край на сградата — писъци. Женски писъци.

— *Кога разбра къде точно се намиращ?*

— След няколко дни. Вече се бях оправила, накуцвах, но бях добре. Тогава... Тогава. (Гласът се накъсва.) Тогава се появи висок мъж с камуфлажна униформа. Влезе, огледа стаята, не помня точно чертите му, помня само острия мирис на одеколон. „Кучко — рече, — тук няма кой да ти помогне, тук сме само ние. И да цивриш, и да не цивриш, все тая. Ако не слушаш, ще ти пръсна мозъка.“ Отви ме. Стисна ме здраво за китките. Замък-на ме до отворения прозорец и провеси главата ми навън. Усетих хапещия студ. После не помня много. Откъслечни думи: „Преоблечи се, измий се.“

— *Какво следваше?*

— Виждах само силуета му. Крещеше: „Кучко, отивай в банята, има чисти дрехи там“. Дърпам се и хлипам, той ме влачи по грапавия под, вдига ме, разтърсва ме силно, крещи: „Докато се върна, да си се оправила, инак ще стане страшно“. Излиза. Слушам дълго стъпките му в коридора. Най-дългият час в живота ми. Няма по-страшно от неизвестността. Всъщност оказа се, че има.

— *А после разбра?*

— Да, после разбрах всичко. Той се върна след около час, както се беше заканил, заедно с един по-млад войник. Младият ме огледа и подсвирна. Изведоха ме. Явно се намирахме в нещо като училище. Коридорите бяха дълги и тесни, и покрити с мозайка. Бяха лъснати и миришеха на белина. Не знаех накъде ме водят, но се приближавахме до някакво място, където имаше жени. Колкото повече наближавахме, толкова повече се усилваха женските гласове. Стигнахме до бяла талашитена врата, войникът я отвори, високият ме хвана за ръката и ме вкара вътре. Беше столова. Двайсетина жени обядваха, а като влязохме — млъкнаха. Замръзнаха и ни загледаха уплашено. Високият каза само: „К’во зяпате. Тая е нова, въведете я в работното ни ежедневие“, и си излезе. Не знаех какво да правя. Жените ме гледаха с ужас и съжаление. Стана една красива госпожа, беше към четиридесетте, хвана ме за ръка и ме поведе към най-близката свободна маса. Попитах я: „Къде съм?“. „Във Фоча“, каза. Не бях го чувала. „Какво е това място?“ Госпожата спря, обърна се към мен, хвана ме леко за раменете и изстреля: „Секс-лагер“. После добави: „Трябва да си много, много силна. Няма да оцелееш иначе“. Припаднах, замъкна ме до стола. Напръска ме с вода. Бутна чиния пред мен. „Яж.“ Останалите ядяха мълчаливо, забили

погледи в чиниите си. Тя продължи: „Трябва да го приемеш, иначе си мъртва. Оттук измъкване няма. Имаш два избора. Или се съпротивляваш, или гледаш да мине без насилие. Съпротивлението само ги възбужда“. Замълча, после добави тихо: „Аз се съпротивлявах докрай“.

(Изведнъж тя млъкна. Дотук сякаш бе навела някаква пружина, за да каже всичко, но като стига до този момент, започва отново да трепери.)

— Ако искаш да спрем, може и утре да продължим.

— Не. Ако сега не го кажа, никога няма да го кажа и ще си остане в мен. Но хората трябва да разберат. Светът трябва да разбере. С мен вече нищо не може да се направи, но хората трябва да знаят.

— Добре.

— Играеха си с мен. Войниците идваха по всяко време и измъкнаха някоя от другите жени. А когато я връщаха — ако я върнеха — тя беше с разкъсани дрехи, синини, кръв. Не казваше нищо, само се свиваше, треперейки, на леглото. Ние я почиствахме. И това се повтаряше постоянно.

— *Говорехте ли с другите момичета?*

— Говорехме постоянно. Казаха ми, че някои забременявали и абортирали, в повечето случаи го били направили сами. Някои от ония обичали да се забавляват с бременни. После ги убивали. Често си разказвахме за дома и за семействата — не за друго, а за да може някоя ако оцелее, да разкаже на близките ни. Доста от момичетата взимаха успокоителни. Немалко се дрогираха постоянно, наркотиците ония ги оставяха на лесни места, нямаше проблем.

(Беше се овладяла, но всъщност жената пред нас вече не беше човешко същество. Нямаше дух, не беше нищо повече от говореща кукла.)

— *С теб какво стана?*

— Не ме закачаха още. Играеха си, за да засилят страха ми. С всеки изминал ден ужасът ми нарастваше, защото не знаех кога ще дойде моят ред и какво ще последва. Чувахме по цяла нощ викове, не можеше да се спи. Минах и аз на успокоителни. Започнаха ме на осмия ден.

(Забива поглед в пода и все пак стои спокойно, тя отдавна не е тук.)

— Всъщност помня само отделни моменти. Тъмен влажен коридор, бутилки с алкохол, мъжки смях, жълтеникава крушка на тавана, някой ме влачи, студен под, гола съм, вече напълно гола, повръщам в тъгла, някой ме зашлепява, ритам, ритат ме в слабините, няколко пъти, няколко мъже голи до кръста, смеят се, удрям се в стени, падам, пълзя. Опитвам се да стигна вратата, смехове, груби, цинични. Лежа на пода и не чувам нищо, и не чувствам нищо, задушавам се, искам да си поема въздух, не мога, кубинка притиска лицето ми към пода. Пъшкане, размазани лица, смях, алкохол, който ми наливат в устата, повръщам. Пак смях, подхвърлят ме от човек на човек. Някой ме вдига, стена и легло, при всяко докосване треперя и се сривам, вече не съм гола, покрита съм с халат, боли ме навсякъде, най-вече между краката. Някой ми говори тихо и нежно, смях, разкривени физиономии, вода, някой ме е прегърнал внимателно и е пуснал душа, топла вода, опитва се да ме измие навсякъде.

(Настава неестествена тишина. Май се чува смях някъде в далечината. Тя няма да каже нищо повече. Каза всичко, изтече като мръсна вода от запушен канал. Това е всичко. Това е краят: смрад, смях.)

— *А след войната?*

— След войната ли? Да, доживях края. Върнах се в Сараево, моето Сараево, не че имаше къде другаде да ида. Дойдох си. Не ме приеха. Дори най-близките.

— *Мъжът ти?*

— Беше оцелял. Търсил ме дълго, но когато му разказах всичко, каза, че трябва да се разделим. Каза, че повече никога няма да може да ме докосне, без да вижда как ме докосват десетки мъже. Десетки сърби! Няколко дни изкарахме заедно, но само като ме погледнеше, и се обръщаше с отвращение. Имах такава нужда от него, исках само да ме прегърне, веднъж дори понечих да се съблека. Обаче той каза, че ако ме види гола, ще ме пребие. Излезе и повече не го видях.

— *Родителите?*

— Баща ми се отрече от мен, брат ми също. Сякаш бях чумава, сякаш аз бях виновна. Преместих се на това малко таванче в центъра, само майка ми идва да ми носи пари, храна. И да ме вижда.

— *А центровете? Нали има центрове за психологическа помощ на*

жените, преживели насилие?

— Да, ходих.

— *Помагат ли?*

— Помагат. На тези, които искат да живеят и да започнат отначало, помагат.

— *Ти не искаш ли да започнеш отначало?*

— Не.

— *Какво искаш?*

— Да ме чуят. Това искам.

— *Работиш ли?*

— Работя. Работя и вечер, и събота-неделя. И доброволно, в градската библиотека работя.

— *Защо там?*

— Има каталог, много книги, информация. Искях да видя дали така е било във всички войни, дали навсякъде са правели така с жените. Писах до библиотеките, изследователските центрове и университетите да ми пращат информация.

— *Отговарят ли?*

— Отговарят. Оказа се, че винаги е било така, затова поисках да говоря. Казват, че изнасилването се приемало винаги за нормално при война, не било нещо особено, така казват. Войниците — и те били хора, и те имали нужди. Когато Червената армия настъпва в Европа през Втората световна, били изнасилени около сто хиляди жени във Виена и почти триста хиляди в Берлин. Пишеше, че когато питали Сталин за това, той казал абсолютно сериозно: „Вие знаете ли какво преживяха тези войници през войната? В крайна сметка, и те имат право на малко удоволствие, малко забавление!“. Малко забавление. За тях това е просто малко забавление. Разбира се, нацистите са правели същото в Русия. Вероятно и за тях е било малко забавление. Затова искам светът да го чуе.

Стира рязко. Мълчи известно време. Сякаш това е всичко, но изведнъж се усмихва:

— Чух, че за пръв път в историята ще съдят в Хага и изнасилвачите като военнопръстъпници. Искам да съм там и да говоря. Не, не да говоря, знаете ли, искам да крещя. Искам да им изкрещя — така, както крещях във Фоча, ден и нощ, ден и нощ, денонощия наред, искам да им

спукам тъпанчетата, искам да ме чуят. Само за това живея. Искам да ме чуят!

(Притихва отново. Цялата трепери; не е останало нищо в това крехко, някога красиво, обичано, желано и усмихващо се тяло, само гняв, само болка.)

Не мога да мисля за нищо друго, освен за това интервю. В Сараево е топло и красиво, есенно, пъстроцветно, около нас млади хора пият бира, смеят се... Градът е празничен. Едва ходя, всяка нейна дума тежи в краката ми. Вие ми се свят. Сега имам нужда от едно питие, от едно голямо питие, за да го преглътна всичко това. Зоран също. Очите му са червени. Не, не е пил, не е плакал. Просто не можем да го преглътнем.

Спираме пред тесен, но романтичен бар. Сядаме на високите столчета в края на дървения барплот, точно пред отворената плъзгаща се врата, през която влизат на вълни денят, есента и смеховете. Поръчваме си по едно голямо уиски. Две ледчета, чакаме да се разтопят, после пием на екс. Не си говорим. Няма нужда. Няма за какво. Топлината се разлива по цялото ми тяло. Главата ми се замайва. Малко по-добре съм. Плащаме, оставяме солиден бакшиш. Тръгваме пак по улиците, спуска се здрач. Някой горе си гледа съвестно работата. Не ми излиза от главата нито една нейна дума. Стигаме брега на Миляцка. Не мога да забравя нито един неин жест, погледа ѝ... — всъщност отсъстващия поглед. Уж човешко същество, хубава жена, а отвътре — пустота. Плача на брега на Миляцка, Зоран ме е прегърнал и също плаче. Искане ни се да си кажем нещо, но в гърлата ни е заседнала буца. Взимаме от денонощния бутилка уиски. Сядаме пак край Миляцка. Подаваме си бутилката мълчаливо и уискито свършва бързо. Издигам се леко над Сараево. Отвисоко градът изглежда още по-красив. Светлилки покриват като рибарска мрежа сградите и хората. Издигам се още по-високо, като ангел съм с разперени крила. Последното, което виждам, са светлините на градската библиотека, някой там продължава да чете. Всъщност само един прозорец свети, слаба жълтеникава светлинка, може би от гола, самотна, нагорещена отвътре крушка. Прибираме се със Зоран у тях. Той вади бутилка сливовица. Пием. Искане да изгорим всичко. Да забравим. Тръшваме се с все дрехите на две съседни кушетки.

Край, тъмнина. Вселенска тъмнина и пустота.

И двамата искаха да кажат нещо, но не знаеха какво. Изострените им от страха сетива долавяха всеки шум — блъскането на реката в основите на моста, шумолящите от вятъра треви, бученето в близката канализационна шахта, ленивият, провлачен лай на куче, отекващият в далечината камбанен звън.

Най-сетне Давор се надигна и каза:

— Върви плътно до мен.

— Добре — отвърна Айда.

И те стъпиха на моста.

Всичко продължаваше да е спокойно. Мостът беше дълъг четиридесет метра. Само четиридесет метра до свободата. Двамата вървяха бавно и внимателно, сякаш бяха боси и стъпваха по натрошени стъкла. Едва се сдържаха да се затичат, но Каро им беше казал в никакъв случай *да не бързат*. Кой знае защо Давор си спомни любимата „Несаница“ — *Idi, idi nesanice da ne vidim tvoje lice* — и как я пееше Айда. Стисна още по-силно ръката ѝ. Чуваха се само хрущенето на камъчетата под обувките им и шумът на Миляцка.

И все по-ясно се различаваха очертанията на сградата на другия бряг, където ги очакваха.

„Трите шишета“ тънеше в тишина. Беше онова време на денонощието, когато всичко живо спи. Наближаваше пет часа. Очите на Зоран плуваха в червена мъгла, но той се държеше и ме гледаше втренчено. Разказа толкова много, чух повече, отколкото очаквах. И все пак оставаше нещо недоизказано в тази луда нощ. Гледах го и аз и се чудех какво е то. Наляхме отново и отпихме мълчешком. И тогава се сетих. *Неговата* история. Разказа за всички, но не и *своята* история.

— Знаеш ли, Зоране, кое няма да забравя никога?

Гледаше ме все така втренчено, но продължаваше да мълчи.

— Онази жена — казах. — Интервюто, дето взехме с теб. Не мога да забравя лицето ѝ и липсата на поне капчица живот в очите ѝ. Никога не съм усещал по-голяма пустота. Сякаш от тия очи вееше леден вятър...

— Преди няколко часа — продума накрая той, — ти ме попита за

омразата. Питал съм се и аз хиляди пъти. И нямам отговор. Не знам какво я отключи. Какво ни накара да се колим като изроди, да се насилваме така брутално. На Балканите омразата е повече от всичко. Тук всеки мрази всеки. Вие мразите турците, ние бошняците и хърватите, македонците май мразят всички, гърците не понасят албанците, албанците и хърватите ненавиждат сърбите. И това е един омагьосан кръг. Насилие, лайна, болка. И така ще е вовеки веков. Омразата ще се предава от бащи на синове и от синове на техните синове. А някой ще печели от нея. Толкова е просто.

— Няма ли някога да прекъсне? — попитах, но вече знаех, че е абсолютно прав.

— Няма как. Войната отключва всичкото зло в човека. Войната те превръща в обикновен убиец. И няма никакво значение какъв си бил преди нея. Учител, художник, футболист, монтьор, хуманист, пацифист, човеколюбец. На война ти си просто убиец и нямаш избор.

Тук вече категорично не бях съгласен.

— Стига глупости, Зоране! — повиших тон аз. — Нали не искаш да оправдаеш всички тези изроди с това *ами война е, нямали са избор?* Винаги имаш избор. Не може да има оправдание за тия, които са убивали, насилвали. Няма значение защо са го правили — за пари, за удоволствие, от глупост. Убиецът си е убиец! Не мога да си представя, че аз или ти някога, при каквито и да е обстоятелства, бихме вдигнали оръжие срещу беззащитни хора, срещу невинни жертви, срещу деца. Да се защитим — да! — да защитим семействата си — да! — но срещу невинни, беззащитни — не. Никога.

— Грещиш! — Сега очите на Зоран излъчваха някаква лудост. — Много грещиш.

— Моля?

Не можех да повярвам, че точно Зоран, след всичко, което е преживял, след всичко, което разказа, ми казва това.

— По време на война човек изпълнява само две роли: на мишена и на убиец. И не можеш да избираш.

Понечих да стана, но Зоран натисна ръката ми върху масата. Гледаше някъде настрани. Вече се чудех какво да направя, когато Зоран се обърна рязко към мен. Очите му излъчваха наистина лудост, но под тази лудост прозираше ужасна болка.

— Знаеш ли какво е да си имаш свое същество? — гласът му звучеше различно; бях докоснал нещо скрито дълбоко в него и той вече искаше да го каже. — Твое същество, брат, само твое си. Звучи глупаво, лигаво, романтично, нали? Но то си е твое. Беше слабичка. Никога не съм харесвал слаби жени. Кльощави крачета, сив чорапогащник, кафяви ботушки. Влюбих се в краката ѝ. Качвах се с ескалатора в ГУМ-а, мислех си за нещо... За нещо глупаво и безсмислено. И в един момент осъзнах, че гледам краката на човека пред мен. Крака, обути в сив чорапогащник и кафяви ботушки. И изведнъж ми се прииска още там да клекна и да прокарам език по чорапогащника, а после да сваля ботушките, да смуча пръстите на краката ѝ, премръзнали под памучната материя на чорапогащника. Да го сваля тоя чорапогащник, да помириша кожата ѝ. Тръгнах след нея. Ходеше бавно, зяпаше разсеяно полупразните витрини на ГУМ-а. Стройно телце, кестеняви къдрави коси — нищо особено, но... Обърна се, погледна ме, засмя се, сякаш плисна внезапен дъжд — от ония пролетните, дето миришат на пролет и живот. Заговорих я, а тя се смееше на нескопосаните ми шеги. Искях да я впечатля, а тя само се смееше. Влюбих се в смеха ѝ. Нищо особено, брат, нищо, криви зъбчета, кучешките припокриваха предните... изпръхнали устни... Нищо особено. Но *моите* устни, *моите* зъби, *моят* дъх. Отидохме у нас. Не бях чистил от векове, но тя не се смути, само малко ме понахока. Подреди набързо разхвърляните ми книги, дрехите по пода, вдигна китарата. Направих сангрия. Пийнахме. Пуснах „Сребърни криле“. Говорихме си, танцувахме, дръпнахме малко трева. И после усетих вкуса ѝ. А после... После станах щастлив. Изведнъж. Господи, какво клише! Щастлив! Кой може да е щастлив в тоя шибан свят? Ама аз бях. Бях, брат, бях щастлив. После вечери, утрини, звънтящи будилници, тичане, нерви, кино, приятели, секс, сметки за плащане, назначения, уволнения, планове за бъдещето, купуване на мебели, оправяне на течащи кранове. Понякога смях, понякога сълзи. Нищо особено, нали? И все пак, прибираш се и някой те чака. Някой бърза с хлопане на чехлите да ти отвори. Да те прегърне, да те изслуша, да смъкне от теб цялото напрежение. Да попие влудяващия те страх от безсмислието. Да се гушне в теб и да ти каже, че има нужда от теб. Господи, нищо не може да се сравни с това! Едно същество — *твое* същество — да ти каже, че има нужда от теб. Тогава ставаш Херкулес,

Аякс, Супермен. Няма нещо, което да ти се опре. Можеш да преобърнеш земята, можеш да направиш и невъзможното, само за да я видиш усмихната. А после тривиалните неща, притеснението, че е оставила червени петънца върху чаршафа в хотела, да я носиш пияна през половин Сараево, докато ти обяснява смисъла на живота, да спи като бебе в скута ти, докато таксито се тресе по „Чемерлина“... Да ѝ готвиш, да я гледаш как примижава, когато пие вино, да я чакаш в миришещи на белина и смърт болнични коридори, да се страхуваш за живота ѝ, да те свива стомахът, когато се смее от сърце, да усещаш познатия ѝ мирис след баня, който няма да забравиш до края на живота си. Всичко друго може, но не и нейния мирис.

Зоран замълча. Знаех, че това е само измамното затишие преди ураганът да удари със страшната си сила. И Зоран наистина продължи с равен, лишен от живот глас.

— Случи се на трети септември хиляда деветстотин деветдесет и втора година, проклетият трети септември! През целия ден имаше бомбардировки, Сараево се тресеше — беше страшно. Закъде ли е била тръгнала? Аз бях тук и се наливах с ракия, за да притъпя страха, който ме влудяваше. И в един момент влита Айда — бяхме от един квартал с нея и приятеля ѝ Давор — разчорлена, запъхтяна. И крещи: „Зоране, бързо, раниха Катя! Давор я занесе в болницата“. Изтрезнях на секундата. Хванах Айда под мишница и я завлачих по стълбите. Навън небето беше притъмняло, прах и отломки по нагорещения от снарядите асфалт. До болницата не чухме нови изстрели. Връхлетях като полудял, а тя лежеше на мръсния чаршаф, с хиляди тръбички, набучени в нея. Но беше жива. Как само благодарях на Господ, в който не вярвам. Лекарят каза, че ще живее. Вече после, когато мина много време, ми разказаха как Давор я е носил на ръце през половин Сараево под снарядите. Само чудото ги е спасило. Такъв си беше Давор, още от малък, добряк.

Зоран преглътна сълзите, пресуши докрай чашата.

— Едва бяхме излезли с Айда оттам, когато се чу експлозия. Отнесе половината болница. Бяха я взривили бошняците. Втурнахме се обратно през отломките в горящите коридори. Тя нямаше и драскотина по себе си. Просто се беше задушила. Беше умряла тихичко. Никога не ми каза лоша дума. Никога не ме обиди — не беше способна на това. Никога не ме нарани. А аз колко съм я ранявал... И пак се усмихваше.

Махнах всички тръбички, отръсках отломките от нея, грабнах я на ръце и тръгнах. Не знаех накъде. По улиците ме гледаха странно, макар че такива гледки вече бяха станали ежедневие. Всъщност знаех. Занесох я право у нас. Още беше топла. Още миришеше на мляко. Или на мен така ми се искаше. Оставих я на леглото ни. Лочех ракия направо от бутилката, исках всичко да изгоря. Съблякох я. Гола. Взех легена и някаква нейна блузка и много внимателно я почистих. Цялата: от пръстите на краката до връхчетата на ушите. Имаше толкова бяла кожа. Продължавах да се наливам. Легнах до нея. Прегърнах я, помирисах вратлето ѝ и заспах. Когато се събудих, беше вече изстинала. Толкоз. На другия ден я погребяхме. Погребенията ставаха бързо, нямаше време за нищо, а и през септември е топло. Така останах без Катя. Не мога повече да докосна жена. Искане ми се, но не мога. Вися по заведенията, пия, гледам влюбените двойки, представям си как се любят, как се докосват... Понякога усещам нейния парфюм и ми прималаява. А нощите са страшни, с това влудяващо безсъние.

Зоран млъква. Не знам какво да кажа, нито какво да направя. Стоя вцепенен и го гледам. Мисля си: това е всичко, край, с тази изповед всичко свърши. Зоран обаче внезапно продължава:

— Не изтреснях цяла седмица. Денонощно се наливах в „Трите шишета“, не излязох оттук. На седмия ден, беше призори, се измъкнах и право горе на Гръбавица. Записах се при четниците, взех автомата и започнах да стрелям по града.

— Моля? — възкликнах. — Зоране, ти? Невъзможно. Няма как... Бълнуваш... лъжеш ме, нали, от алкохола е, а?

А той поклати тъжно глава:

— Искане да го унищожа този град, който ми взе всичко, който ми отне единственото същество, което някога ме е обичало. Баща ми беше пропаднал пияница, майка ми ни напусна, когато бях на пет. Израснах по улиците, сам като куче. И после се появи *тя*. А сега вече я нямаше и нищо вече нямаше смисъл. Нищо.

— Убивал ли си?

— Вече ти го казах. В една война можеш да бъдеш само мишена или убиец. Нямах избор.

— Убивал ли си?

— Просто стрелях напосоки.

— Затова ли оцеля? И какво, до края на войната остана горе и стреляше по същия този град и същите тези хора?

— Не, не до края. До деветнадесети май хиляда деветстотин деветдесет и трета.

*Деветнадесети май хиляда деветстотин деветдесет и трета,
Сараево, девет часа вечерта, хълмът Гръбавица*

— Хайде, момчета, стига толкова, да се прибираме — каза капитанът на стрелковия отряд.

После стана и праметна калашника на рамото си.

— Ама, шефе, имаме още половин час от дежурството — възрази учудено един от лежащите в окопа четници.

— Тая вечер е спокойно — отвърна нервно капитанът, — тия след нас ще продължат. Ние свършихме достатъчно за днес. Хайде, гладен съм, пие ми се, ебе ми се. Ще ударим и един белот на вързано. Хайде, ставайте!

Останалите почнаха един по един да се изправят и после капитанът ги поведе към близката сграда. Спря се и попита:

— А Зоран къде е?

— Пак пикае, мехурът му е слаб — каза някой, а после се провикна: — Хайде бе, Зоране! Капитанът ни прибира по-рано.

— Ей сега идвам — отвърна иззад храстите мъжки глас.

Зоран бързаше, нямаше търпение да седне, да удари няколко ракии и да забрави деня. Тръгна по утъпканата между храстите пътека. Останалите момчета вече влизаха в сградата на хълма.

Стигна до траншеята, от която бяха стреляли няколко часа. Изведнъж нещо привлече вниманието му. Някакво движение в далечината. Инстинктивно вдигна автомата.

Видя през окуляра две фигури, които вървяха по моста Връбаня.

Не искаше. Просто инстинктивно натисна спусъка.

Беше на автоматична.

*Двадесети май хиляда деветстотин деветдесет и трета, Сараево,
десет и четиридесет и три сутринта*

Лада обикаляше къщата като полудяла. Не можеше да си намери място. Отиваше до банята, после до тоалетната, до спалнята, но не влизаше никъде. Въртеше се в кръг. Далибор стоеше вцепенен пред отворената врата на хола. От момента, в който видяха, че Айда и Давор ги няма, вече знаеха, че двамата са побягнали.

Тогава някой затропа по вратата. Лада замръзна. Затропаха още по-силно. Лада изтича, отвори и видя отвън Златко. Изглеждаше ужасно, беше брадясал, мръсен. Лада разбра всичко на мига. Не каза нито дума, не попита нищо. Сякаш докато не бъдеше казано на глас, Давор и Айда щяха да са живи. А Златко се облегна на рамката, прокара ръка през гъстите си черни коси и рече с дрезгав от ужас глас:

— Убиха Давор и Айда на моста над Миляцка.

Лада отстъпи крачка назад.

После писъкът ѝ прониза тишината, блъсна се в прозорците, счупи ги, огласи целия град.

Броеницата в ръцете на Далибор се скъса и малките мънистени топчета изтрополяха по плочките във всички посоки.

*Двадесет и първи май хиляда деветстотин деветдесет и трета,
Сараево, девет и четиридесет и една сутринта*

Самира се клатеше на стола в кухнята. Държеше в ръце писмото и се клатеше. Когато го прочете, косите ѝ побеляха за няколко минути. Оттогава седеше на стола и само се клатеше. Не отиде нито веднъж до тоалетна, не пи нито глътка вода, не хапна нищо, само седеше, клатеше се на стола и препрочиташе писмото:

Мили мамо и татко, ние с Давор решихме да избягаме. Не издържаме повече тук. Моля ви да ми простите, нямаше как да си взема довиждане с вас. Ала не се притеснявайте — всичко с

нас ще е наред. Давор плати на едни хора много пари. Много пари. Всичко е сигурно, няма да имаме никакви проблеми. Като четете това писмо, вече ще сме на свобода. Не се притеснявайте за мен, при нас наистина всичко ще е наред — притеснявайте се за себе си. И се грижете за себе си, вие оставате във войната.

Обичам ви много, обичам ви толкова много, че не мога да го изразя с думи, няма такава мерна единица. Обичам ви! Целувам те, мамо, целувам те, тате. Обичам ви и ви благодаря за всичко.

Писмото имаше още два реда, но Самаира тях не ги четеше. За тия два дни го прочете повече от петстотин пъти и всеки път, щом стигнеше до последните два реда, спираше и започваше отначало. Сякаш докато писмото си стоеше недопрочетено, Айда щеше да бъде жива, щеше да има още какво да им каже. Сафет само пушеше. Не отронваше и дума, само палеше цигара от цигара. Поне излезе да си купи цигари, ходеше до тоалетната, пиеше ракия...

После на входната врата се потропа. Самаира спря да се клати и погледна към Сафет, но той не помръдна, обвит в гъстия и сив тютюнев дим. Самаира стана и бавно отиде до вратата. Отвори я, а отвън стоеше млад мъж с черно кожено яке. Беше ѝ смътно познат, може би някой приятел на Давор или съученик на Айда. Мъжът пристъпваше нервно от крак на крак и сякаш не смееше да я погледне.

Накрая каза простичко:

— Айда и Давор са убити, телата им лежат на моста над Миляцка.

Самаира не издаде никакъв звук, не попита нищо. Затвори бавно вратата и се свлече на пода, а писмото излетя от ръцете ѝ. Люшна се няколко пъти във въздуха и падна върху чифт подпетени обувки.

*Двадесет и втори май хиляда деветстотин деветдесет и трета,
Сараево, дванадесет и една минута по обяд*

Някой направи снимки на лежащите вече трети ден на моста тела.

Пусна ги в публичното пространство, медиите ги публикуваха и снимките обиколиха света. Надигна се мощна вълна от недоволство. Сякаш хората едва сега разбираха, че в Босна се води война. Отвсякъде се надигнаха гласове — телата им да бъдат прибрани и погребани! Валяха писма от Нова Зеландия, Мароко, Канада, Китай, Индия, Русия, Мексико, Филипините, Сейшелските острови, Вануату, Франция, Алжир, Австрия, Уругвай...

*Двадесет и трети май хиляда деветстотин деветдесет и трета,
Сараево, десет и четиридесет и три сутринта*

Двете семейства се събраха. Трябваше да приберат телата. Трябваше да сложат край на това безумие. Далибор береше душа в болницата — беше получил инфаркт. Решиха Лада да иде при сръбските паравоенни, а Самаира и Сафет — в ЮНПРОФОР.

Лада тръгна заедно с Каро. Той също беше разстроен. Каза ѝ, че е предал парите точно както трябва, точно на когото трябва — на капитана, който е командвал отряда в онази нощ. Организиран беше всичко, от другата страна на моста Туце и Миле ги бяха чакали чак до сутринта, за да ги изведат от зоната на огъня до безопасна територия.

Сърбите категорично отказаха да приберат те телата. Казваха, че не са виновни, че не са стреляли и ако ги приберат, все едно си признават вината. Лада опита всичко. Опита с молби, опита със сълзи, със заплахи, с пари. Даваше им всичките си бижута, които има, златото, дрехите си, всичко, само и само да ѝ помогнат. Каро обеща, че също ще даде пари, но сърбите бяха непреклонни. Лада се опита да се нахвърли върху тях, но Каро успя да я прихване през кръста и да я измъкне оттам.

Сафет и Самаира стигнаха при ЮНПРОФОР. Никой не разчиташе на тях. За всички беше ясно, че те само маркират присъствие тук. Пред очите им загиваха постоянно хора, а те не се намесваха. Светът не се намесваше. Това не е техният конфликт, разбира се, независимо дали е в Израел и Палестина, дали в Руанда и Камбоджа, дали в Украйна и Русия — това не е техният конфликт. Хората обичат да стоят настрана, да

наблюдават и да цъкат с език.

Малко трудно се намери преводач. Сафет сочеше танковете и показваше с жестове как могат да излязат на моста и да приберат Давор и Айда. Сама също опита с всякакви молби, но офицерите от ЮНПРОФОР учтиво им обясниха, че няма как да го направят, че не са виновни, че не носят отговорност за случващото се. Те са само наблюдатели. Всички само наблюдаваха, всички бяха само неми свидетели и, разбира се, никой не носеше никаква отговорност. Нито сърбите, нито бошняците, нито светът, а телата на Давор и Айда продължаваха да се разлагат под пролетното сараевско слънце. За да направели нещо, им трябвало заповед от центъра, дотогава не можели да се намесват, това си бил конфликт между сърби и бошняци.

Сафет изслуша бръцолевенето им на английски, изслуша и превода, след което махна с ръка и хвърли поредната цигара.

— Абе, пичка ви материна! — каза. — Що не се ебете в шибаните каски. Аз сам ще си прибера децата!

И пред смаяния поглед на войниците тръгна спокойно към моста. Пролетното слънце блесна в сините му очи и го накара да примижи. Запали си нова цигара и продължи да крачи към моста. Камуфлажните миротворци говореха нещо на Сама, сочеха към Сафет, но тя не помръдна: знаеше, че като си науми нещо Сафет — няма отказване. Особено пък сега.

Най-накрая един миротворец все пак хукна подир Сафет. Сафет продължаваше да върви, беше на по-малко от двайсетина метра от моста, вече виждаше телата на Давор и Айда. Усети войника зад гърба си и без да спира и да се обръща, го нацели с лакът. Оня тупна на асфалта. Спуснаха се още неколцина и въпреки псувните на Сафет, успяха да го спрат, преди да стигне моста.

Двадесет и четвърти май хиляда деветстотин деветдесет и трета, Сараево, тринадесет и двадесет и една по обяд

Мостът Връбаня на река Миляцка се обливаше от горещите лъчи на пролетното слънце. Най-хубавото време в годината. Телата на Давор и

Айда продължаваха да лежат там. Вече пети ден. Лежаха прегърнати. Телата се разлагаха — плътта е по-слаба от духа. Разлагаха се и миришеха. Всъщност вонята беше почти непоносима. Няколко кучета опитаха да стигнат до тях, но бяха улучени от снайперисти и сега лежаха и също се разлагаха на моста. Мостът Връбаня на река Миляцка в Сараево, дълъг четиридесет метра.

*Двадесет и пети май хиляда деветстотин деветдесет и трета,
Сараево, шестнадесет и тридесет и три, следобед*

Под натиска на международната общност и заради вълнението в Сараево сръбските паравоенни все пак разрешиха телата да бъдат изтеглени. Направиха кордон от снайперисти, които да охраняват моста. Двама млади войници с маски на лицата заради вонята отидоха, затеглиха двете тела по грапавия асфалт, а подир тях оставаше тъмна червеникаво-черна диря като от спукана автомобилна гума. Изтеглиха ги от моста шест дни след като бяха убити. Шест дни.

А единствената причина тяхната история да стане известна на света, да се правят филми за нея, да се пишат книги, да се разказва в университетските аудитории, да се обсъжда по медиите и в социалните мрежи, е цинична: просто онази снимка на прегърнатите им тела стигна до публичното пространство и светът научи за тях, а като Давор и Айда са десетки, стотици, хиляди други жертви на безумните етно-религиозни конфликти по света. Но анонимни жертви.

*Двадесет и шести май хиляда деветстотин деветдесет и трета,
Сараево, единадесет и петнадесет сутринта*

На гробището Вранеш край Сараево цареше оживление, необичайно дори за война. Особено за война. Обикновено погребенията тук се претупваха набързо и се преминаваше към следващото. А сега хора, медии, камери, войници... Лада беше като изгубено малко момиче

сред цялото това множество. Сърбите бяха поканили и Самаира, и Сафет — обещаха им коридор от бошняшката територия до гробището и обратно и пълна безопасност — но Сафет отсече, че това е пропаганда, и отказа. Сега двамата със Самаира седяха вкъщи и гледаха погребението по телевизията. Не беше ясно на кого му е по-тежко — дали на останалата сама сред всичките онези хора Лада, или на Сафет и Самаира. Бяха дръпнали плътно всички завеси, не искаха да влиза светлина, не искаха *да виждат* светлина. Седяха един до друг на канапето, не се държаха за ръце, не говореха, не се поглеждаха.

После на гробището тълпата се разстъпи и към Лада се насочиха униформени, които носеха два еднакви ковчега. Лада усети как краката ѝ се вледеняват, как сърцето ѝ се стяга и ѝ се вие свят. Над нея закръжиха черни птици, огромните им криле затъмниха слънцето, а плясъкът им заглушаваше всичко. Тя се огледа да се облекне на някого, на нещо, обаче нямаше нито на кого, нито на какво. Беше абсолютно сама. Войниците поставиха двата ковчега върху набързо скована дървена поставка. Встрани зееше *дупката*. Униформените оставиха ковчезите и се отдръпнаха назад. Не и медиите, разбира се: камерите се навираха буквално в лицето на Лада, изследваха дъното на дупката, снимаха в едър план ковчезите.

Лада си беше обещала, че няма да плаче. Че няма да им достави това удоволствие. Че ще бъде твърда като камък — после щеше да си поплаче вкъщи. А и сълзите ѝ бяха пресъхнали. Застана между двата ковчега. Обикновени, дървени, кафяви, полирани. Единият — с кръст върху капака. Сложи дясната си длан на десния, лявата — на левия. Направи крачка назад и свали шала, който носеше на врата. Синкав копринен шал, с вълнообразни жълтеникави линии по него. Свали го, допря го до устните си много бавно, а след това го постави върху кръста на десния ковчег и прошепна:

— Сбогом, Даворе.

След това свали един по-малък шал, завързан около китката ѝ. Морскосин, със сребристоатлазени нишки, втъкани в него. Допря го до устните си и го постави върху левия ковчег и пророни:

— Сбогом, Айда.

После униформените спуснаха двата ковчега в гроба, плътно допрени един до друг. Всички погледи бяха приковани в Лада, всички

камери снимаха само нея. Сега ѝ трябваше цялата сила на света, за да не рухне и тя в правоъгълната дупка пред краката ѝ. Приклезна, взе една буца кафеникава пръст и я хвърли върху единия ковчег, после взе още една и я пусна върху другия.

— Децата ми — прошепна, — моите деца!

Излязох от „Трите шишета“ и утринното слънце ме блъсна в очите. Опрях се на някакъв парапет. Покрай мен — хора, автомобили, клаксони, викове. Изглеждаше ми като паралелна реалност. Не можех да го понеса. Това е повече, отколкото може да понесе едно човешко същество. Тръгнах по улицата. Залитах. Беше ми лошо. Някакви хора ме гледаха странно. Не знаех накъде вървя. Просто трябваше да вървя. Щях да се пръсна иначе. Блъсках се в някакви кофи за боклук. Падах, ставах. Продължавах да вървя. Всъщност много добре знаех накъде вървя. Вървах към моста Връбаня на река Милцяка. Забелязах го отдалече. Стоеше каменен и огрян от слънцето, а по него минаваха хора и коли. Всичко изглеждаше спокойно, делнично, равновесно.

ПОСЛЕДНО ИНТЕРВЮ

Кухня, малка, тясна, просто подредена. Мивка, шкаф, хладилник, куцаща маса, два стола, запотени стъкла, димяща тенджерка.

— *Самира, какво се случи след това?*

— *Тишина, зловеща тишина.*

— *Какво стана с Риаз?*

— *Оцеля, сега е в Щатите.*

— *Има ли семейство, добре ли е?*

— *Има, да, жена, две дъщерички, внучките ми. Да, добре е.*

— *Ами вие?*

— *Ние останахме, не можахме да оставим Айда сама.*

— *Как живеете днес?*

— *Живеем.*

— *Виждате ли се с Лада и Далибор?*

— *Далибор почина, Лада напусна Сараево завинаги.*

— *Казваш тишина?*

— *Да, тишина, вече няма звуци, тишината е навсякъде.*

— *Ще простиш ли някога?*

— *На кого?*

— *На тия, които го извършиха.*

— Господ, който и да е той, може да прости, аз никога.

— *Извинявай за въпроса, но как вървите из тези улици?*

— Ние сме призраци. Всички хора сме призраци. Само тишината е истинска.

— *Градът се променя, Самира. Нови сгради, чисти улици, слънце по витрините. Животът продължава.*

— Може би... може и да продължава за някои, за нас спря там, тогава, на деветнадесети май хиляда деветстотин деветдесет и трета година.

— *Самира, ще ни кажеш ли какво пишеше в последните два реда от писмото на Айда?*

(Мълчание, дълго мълчание, ужасяващо дълго мълчание. Става, отива до шкафа, отваря едно чекмедже. Вади оттам пожълтял лист хартия. Ръцете ѝ се разтреперват, очите ѝ се навлажняват. Мълчанието е неловко, тънко, като лист оризова хартия. Овладеява се. Връща се, сяда отново на стола. Мълчание. Трябва някой да отвори прозореца и целият кислород на света да нахлуе в тази малка тясна кухничка. Държи листа в ръка, но не чете от него, говори тихо, с притворени очи.)

— Мамо, знам, че ти много ще се притесняваш. Знам, че няма да можеш да спиш. Аз ще се върна скоро. Съвсем скоро, повярвай ми. Затова ти предлагам следното: вместо да се притесняваш да броиш дните до моето завръщане.

(Една-единствена сълза прорязва рибарската мрежа, просната върху лицето ѝ, сякаш да съхне.

И след дълга, дълга пауза едно тихо, много тихо.)

— Аз още броя дните.

P.S. Върнах се на моста в Сараево след една година. Всичко, което чух в онази нощ, ме промени завинаги. Завинаги ще нося болката на тези хора в себе си, няма как да я разбера, не съм я преживял, но ще я нося. Разбрах, че Зоран е изчезнал. Едни казваха, че се е самоубил, други — че е избягал на Запад. Никога повече не се видяхме и чухме. Написах романа, мисля, че им го дължах. Името на Зоран е сменено, разбира се, той така или иначе няма никога да намери покой, нито на

този, нито на онзи свят. Както аз никога няма да намеря отговора за тази всепомитаща омраза на Балканите. Промених се. Живея с тази болка. Нося си я, като гърбица. И всеки ден гърбицата нараства. Сега ценя живота много повече. Пролетното слънце, шума на вятъра, дъжда, усмивките на хората, плача на децата. Опитвам се да живея честно.

Стигам до моста. Над Сараево се спуска здрач. Минава девет, и отново е май, и отново е пролет и ухае на жасмин. Сядам до металните перила. От време на време минават коли и хора. Някои ме гледат с учудване. Не мога да мисля за нищо. Почвам да плача. Ей така от нищото. Сълзите напират — не ги спирам. Повече не искам да съм лицемерен, да съм удобен за хората. Поне на този мост не мога. Давам воля на болката и сълзите. Единственото, което искам в този момент, е да се върна у дома.

***„НА ВСИЧКИ, КОИТО ПОВЕЧЕ НЯМА ДА СЕ ВЪРНАТ У ДОМА.
НА ВСИЧКИ, КОИТО ОЩЕ БРОЯТ ДНИТЕ.“***

*20 февруари 2015 година, 18:46, Кафе Timeless, София
Георги Бърдаров*

Информация за текста

Информация за текста

Издание:

Георги Бърдаров. Аз още броя дните

Българска. Първо издание

Отговорен редактор: Рия Найденова

Редактор: Христо Карастоянов

Коректор: Ива Колева

Художествено оформление: Стоян Атанасов

Предпечатна подготовка: Петър Дамянов

Формат 60/90/16

Печатни коли 11,5

ИК „Сиела“, София, 2016

ISBN 978-954-28-2071-0

notes

1

„Сараево, Сараево, къде е моят рай, къде е моят рай.“

„Цингарела, Цингарела, ти си толкоз недостъпна, кой ли пие от красотата ти, нагледах се на бедрата ти. Цингарела, Цингарела...“.

„Цингарела, Цингарела, тежко ми е да се откажа от китарата и от виното, от топлината на тялото ти, Цингарела, Цингарела.“

„Не, не ми казвай да съм друг, не е важно, че не съм първи, защото аз съм мечтател, защото аз съм мечтател, защото аз съм мечтател...“.

„Аз играя на всичко, играя на всичко или нищо...“.

„Защото аз съм един изгубен мечтател, скитник, блудник, луда птица под това небе, луда птица, бездомен мечтател...“.

„Казах ти го вече, че си най-хубава, повече от всички други, казах ти го вече, че все се усмихвам, но с много тъга“.

„Аз не съм просяк, но прося си любов, нито съм наивен със своите поеми, но за жената, която обичам, живея тоя живот като бохема“.

„Аз съм един от многото с китари“.

ЮНПРОФОР (United Nations Protection Force) —
умиротворителните сили на ООН на територията на страните от бивша
Югославия.